

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२६-२०२७

पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग

शासकीय मुद्रणालय, वाई

२०२६

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२६-२०२७

पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२६-२०२७

भाग-१

विभागाची संक्षिप्त माहिती	...	पान क्र. १ ते ६
---------------------------	-----	-----------------

भाग-२

पर्यटन उपविभाग	...	पान क्र. ७ ते ३०
----------------	-----	------------------

भाग-३

सांस्कृतिक कार्य उपविभाग	...	पान क्र. ३१ ते १२८
--------------------------	-----	--------------------

भाग-४

परिशिष्ट	...	पान क्र. १२९ ते १८४
----------	-----	---------------------

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

भाग-१

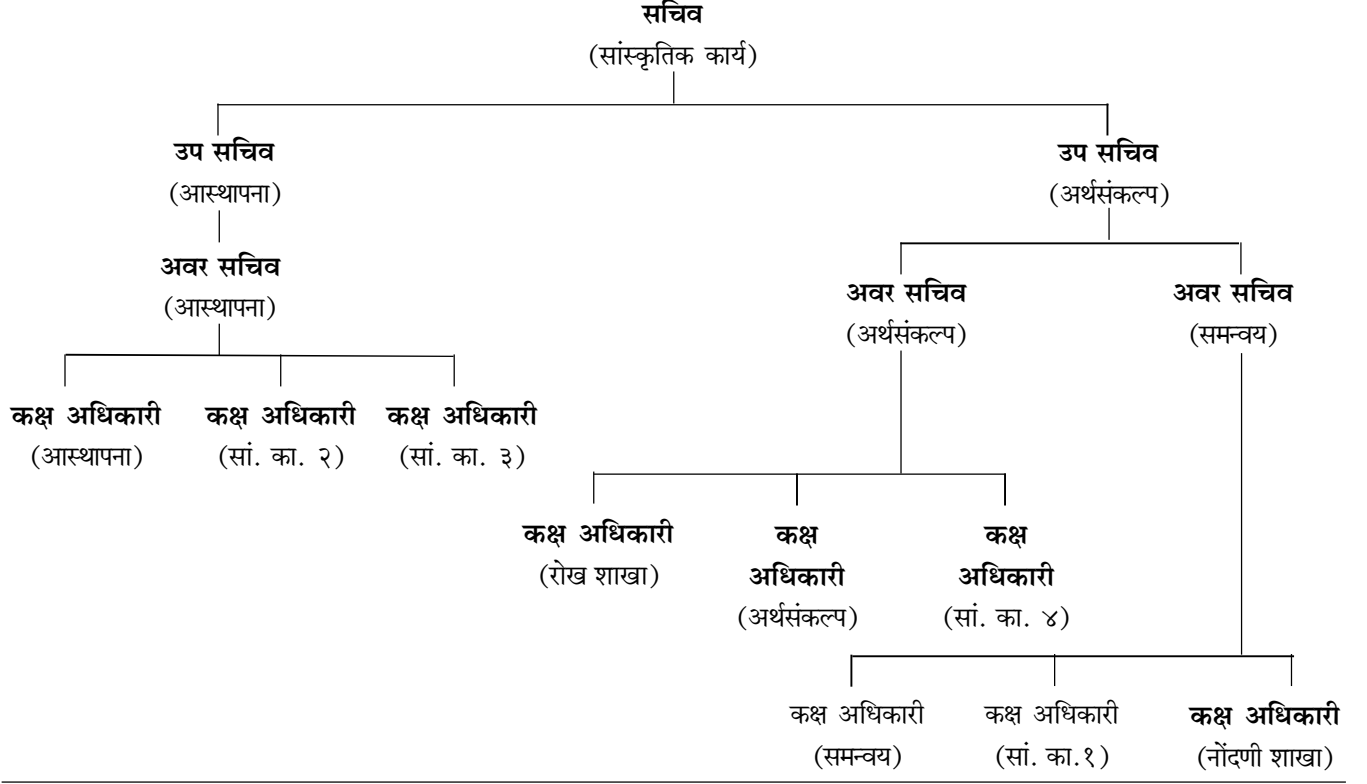
विभागाची संक्षिप्त माहिती

खुद्द मंत्रालय विभाग

प्रस्तावना

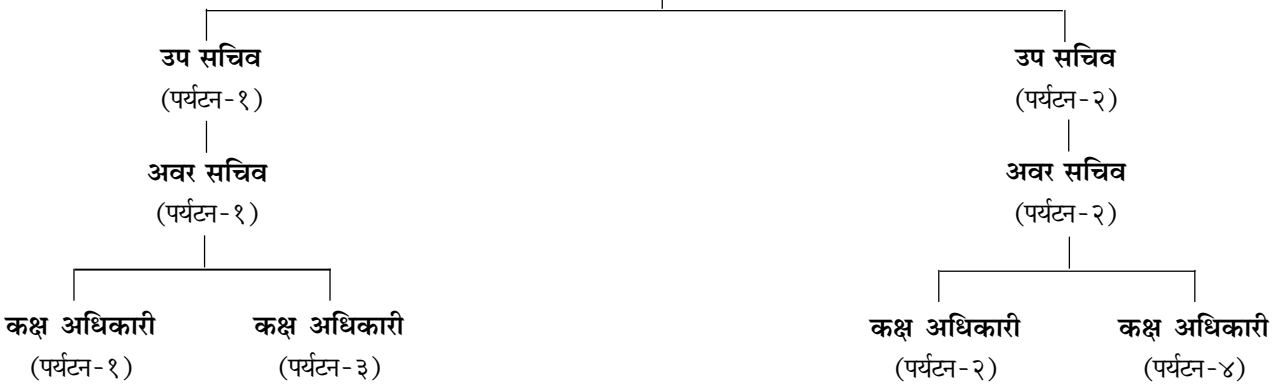
शासन अधिसूचना सामान्य प्रशासन विभाग, क्रमांक-शाकानी-१००६/प्र.क्र.२३/२००६/१/(र.व.का.), दि. ३१ मे २००६ अन्वये महाराष्ट्र राज्य कार्य नियमावलीमध्ये केलेल्या दुरुस्त्यानुसार पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य असा स्वतंत्र प्रशासकीय विभाग निर्माण करण्यात आला आहे. सदर नवीन विभागाकडे सामाजिक न्याय, सांस्कृतिक कार्य व विशेष सहाय्य विभागातील सांस्कृतिक कार्य हा उप विभाग आणि गृह विभागातील पर्यटन हा उप विभाग असे एकत्रित करून नवीन पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग असा प्रशासकीय विभाग निर्माण करण्यात आला आहे.

२. कामकाजाची रचना –

प्रधान सचिव

(पर्यटन)

३. विषयांचे वाटप –

या विभागातील विषयांचे खालीलप्रमाणे वाटप करण्यात आले आहे.

३.१. पर्यटन उप विभाग –

या उप विभागाच्या अधिपत्याखाली महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ कामकाज करत असून त्यांच्यामार्फत तसेच या उप विभागांमार्फत करण्यात येणाऱ्या कामकाजाची माहिती पर्यटन उप विभागाच्या कार्यक्रमा अंदाजपत्रक (भाग-२) मध्ये देण्यात आली आहे.

३.२. सांस्कृतिक कार्य उप विभाग –

या उप विभागांतर्गतची क्षेत्रीय कार्यालये व त्यांच्यामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या योजना व कामकाजाची माहिती सांस्कृतिक कार्य उप विभाग, कार्यक्रम अंदाजपत्रक (भाग-३) मध्ये देण्यात आली आहे.

४. पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभागाच्या अधिपत्याखालील क्षेत्रिय कार्यालये -

५. वित्तीय आवश्यकता - (१) या अंतर्गत पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य या विभागाचा आस्थापना खर्च करण्यात येतो. (लेखा शीर्ष २२५१ ०६३२)
(अनिवार्य) (रुपये हजारांत)

अ. क्र.	बाबीनिहाय माहिती	सन २०२४-२०२५	सन २०२५-२०२६	सन २०२५-२०२६	सन २०२६-२०२७
		प्रत्यक्ष खर्च	अर्थसंकल्पीय तरतूद	सुधारित तरतूद	अर्थसंकल्पीय तरतूद
१.	वेतन	६२६८६.२०	१०,०१,२३	६,८४,६३	११,०१,३५
२.	मजुरी	०.००	१.०००	१	१
३.	अतिकालिक भत्ता	०	२०.०००	१६	२०
४.	दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	९१.८५८	२५०.००	२,००	२,५०
५.	कंत्राटी सेवा	२११५.४८४	३८,००	३८,००	४०,००
६.	देशांतर्गत प्रवास खर्च	४८६.८४३	११,३६	७,९५	११,७०
७.	विदेश प्रवास खर्च	०.००	५,००	३,५०	५,००
८.	कार्यालयीन खर्च	२५९५.१४३	४,००,००	३२,००	४१,२०
९.	संगणक खर्च	१९५.६०२	७,१०	४,९७	७,३१
१०.	पेट्रोल खर्च	४४४	१,४७	१,१८	१,६२
११.	व्यावसायिक सेवा	०.००	१	१	१
१२.	इतर खर्च	०.००	५	४	५
एकूण -		६,८१,६४	१०,९८,९३	७,७४,४५	१२,१०,९५

२. विभागाचा ई-गव्हर्नन्स प्रकल्प (२२५१-०८९३)

सदर योजनेसाठी सन २०२६-२०२७ या वर्षासाठी रु. ४५०.०० लाख इतकी तरतूद करण्यात आली आहे.

३. शासकीय कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण (२२५१-०९५५)

सदर योजनेसाठी सन २०२६-२०२७ या वर्षासाठी रु. ४०.०० लाख इतकी तरतूद करण्यात आली आहे.

६. कर्मचारी विषयक गोषवारा—पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभागासाठी एकूण ८१ पदे (७१ नियमित व १० बाह्ययंत्रणा पदे मंजूर करण्यात आलेली आहेत. सदर पदे खालीलप्रमाणे आहेत—

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	वेतन स्तर	पदसंख्या	
				२०२५-२०२६	
१	२	३	४	५	
१.	सचिव	रु. १,८८,२००	०	१	
२.	सह सचिव	रु. १,१८,५००-२,१४,१००	एस-२७	०	
३.	उप सचिव	रु. ७८,८००-२,०९,२००	एस-२५	४	
४.	अवर सचिव	रु. ६७,७००-२,०८,७००	एस-२३	५	
५.	कक्ष अधिकारी	रु. ४७,६००-१,५१,१००	एस-१७	१३	
		रु. ५६,१००-१,७७,५००	एस-२०		
६.	उच्चश्रेणी लघुलेखक	रु. ४४,९००-१,४२,४००	एस-१६	६	
७.	सहायक कक्ष अधिकारी	रु. ४४,९००-१,४२,४००	एस-१६	१७	
८.	रोखलेखापाल	रु. ३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१	
९.	निम्नश्रेणी लघुलेखक	रु. ४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	२	
१०.	लघुटंकलेखक	रु. २५,५००-८१,१००	एस-०८	१	
११.	लिपिक-टंकलेखक	रु. १९,९००-६३,२००	एस-०६	१४	
१२.	रोखपाल	रु. १९,९००-६३,२००	एस-०६	१	
१३.	वाहनचालक (बाह्य यंत्रणा)	—	—	२	
१४.	शिपाई (नियमित)	रु. १५,०००-४७,६००	एस-०१	५	
१५.	शिपाई (बाह्य यंत्रणा)	—	—	८	
				एकूण —	८१

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

भाग - २

पर्यटन उपविभाग

अ नु क्र म णि का

पर्यटन उपविभाग

विषय		पृष्ठ क्रमांक
(१) समग्र कार्यक्रम		
१.१ खुद्द पर्यटन उपविभाग (मंत्रालय)	...	१३
१.२ पर्यटन संचालनालय महाराष्ट्र राज्य	...	१५
१.३ महाराष्ट्र राज्य पर्यटन विकास महामंडळ	...	१९
(२) राबविण्यात येणारे कार्यक्रम / योजनांची सविस्तर माहिती		
(अ) केंद्रपुरस्कृत योजनांची माहिती	...	२७
(ब) राज्यस्तरीय योजना	...	२८
(क) जिल्हास्तरीय योजना	...	२९
(ड) पर्यटन संचालनालय

१. समग्र कार्यक्रम

१.१ खुद्द पर्यटन उपविभाग
(मंत्रालय)

१.२ पर्यटन संचालनालय महाराष्ट्र राज्य

१.३ महाराष्ट्र पर्यटन

विकास महामंडळ

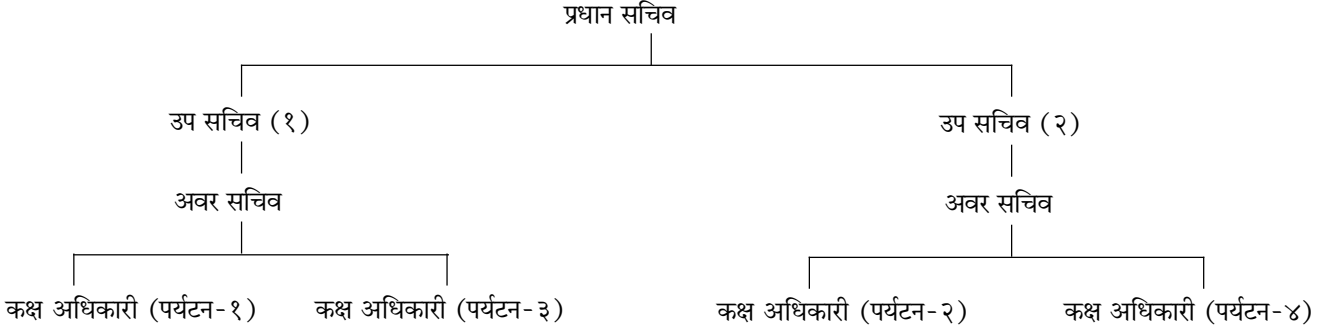
याबाबतची थोडक्यात माहिती

१.१ खुद्द पर्यटन उप विभागाची माहिती

प्रस्तावना

राज्यातील पर्यटन स्थळांना प्रसिद्धी देणे व तेथील मूलभूत सोयींचा विकास करणे आणि त्याद्वारे पर्यटन उद्योगास चालना देणे हे पर्यटन विभागाचे प्रमुख कार्य आहे. तसेच एका बाजूस पर्यटन व्यवसायातील वेगवेगळे घटक व दुसऱ्या बाजूस शासकीय खाती, शासकीय महामंडळे, स्थानिक स्वराज्य संस्था यामध्ये समन्वय साधणारा दुवा म्हणूनही पर्यटन उप विभागास काम करावे लागते. शासनाने नवीन पर्यटन धोरण २०१६ साली जाहीर केले आहे.

२. कामकाजाची रचना –

३. कामकाजाची माहिती –

या उप विभागामार्फत राज्यात पर्यटन विकासाच्या अनेक योजना हाती घेण्यात आल्या आहेत.

१. पर्यटन निवारा.
२. राज्यातील पर्यटन स्थळांची देश, विदेशात प्रसिद्धी करणे.
३. पर्यटन स्थळांचा मूलभूत विकास करणे.
४. गिरिस्थानी पर्यटकांसाठी सुविधा उपलब्ध करणे.
५. हॉटेल (आदरातिथ्य) उद्योगास सहाय्य करणे.
६. माहिती केंद्र चालवणे.
७. लेणी आणि स्मारके इ.
८. पर्यटन स्थळांच्या ठिकाणी पायाभूत सुविधा निर्माण करणे.
९. राज्य, देश, विदेश विविध पर्यटन महोत्सव आयोजित करणे व सहभागी होणे.

४. पर्यटन स्थळांचे खालीलप्रमाणे वर्गीकरण करण्यात येते.

(४.१) 'अ' श्रेणी –

शासन निर्णय, पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग क्र. टीडीएस-२०१५/१२/प्र.क्र. १०६५/पर्यटन, दि. २२/२/२०१६ व शासन शुध्दीपत्र क्र. टीडीएस-२०१५/१२/प्र.क्र.१०६५/पर्यटन, दि. ८/३/२०१६ अन्वये निश्चित करण्यात आलेल्या निकषांनुसार.

(४.२) 'ब' श्रेणी –

शासन निर्णय, पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग क्र. टीडीएस-२०१६/११/प्र.क्र. १०६५/पर्यटन, दि. २५/४/२०१७ अन्वये निश्चित करण्यात आलेल्या निकषांनुसार.

(४.३) 'क' श्रेणी –

जिल्हास्तरावरील स्थानिक महत्त्व असलेली स्थळे यांचा विकास जिल्हा नियोजन व विकास मंडळाच्या उपलब्ध तरतुदीतून करण्यात येतो.

५ वित्तीय आवश्यकता

पर्यटन उप विभागाकडून योजनेतर योजना राबविल्या जातात. त्यांच्या अर्थसंकल्पीय तरतुदीची थोडक्यात माहिती खालीलप्रमाणे आहे.

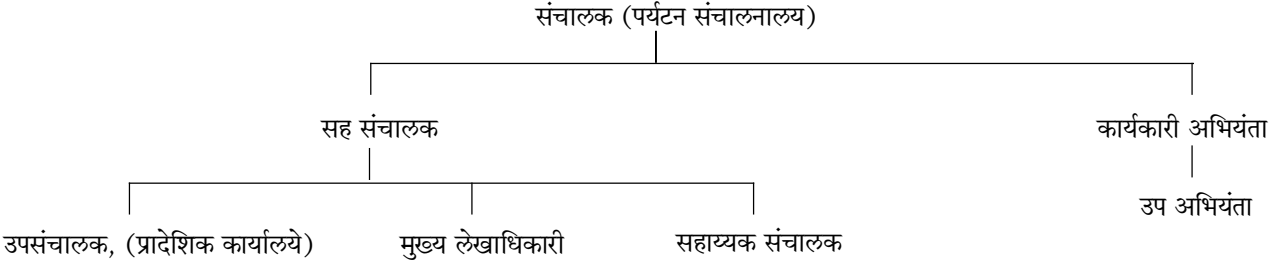
(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	योजनेचे नाव	सन २०२४-२०२५ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२५-२०२६ अर्थसंकल्पीय तरतूद	सन २०२५-२०२६ सुधारित तरतूद	सन २०२६-२०२७ अर्थसंकल्पीय तरतूद
१.	केंद्र पुरस्कृत योजनेतील राज्य शासनाचा हिस्सा (३४५२-१९०२)	०.००	१	१	१
२.	प्रसिध्दी (३४५२-१९३१)	३०५१३५९.२२	४४४२७००	३,११,२३,९०	४५०,००,००
३.	विविध ठिकाणी पर्यटन विकासासाठी मूलभूत सुविधा पुरविण्याकरिता अनुदान (३४५२-१९५८)	९५१५०१०.९३८	१५००००००	८,००,००,००	१३,००,००,००
४.	पर्यटन संचालनालय (३४५२-२९७२) (कार्यक्रम)	११०९३४.८७५	१६१३८८	११,७१,७६	१९,१७,८८
५.	पर्यटन केंद्र उघडणे (३४५२-१९९४)	०.००	१००००	७०,००	२५,००,००
६.	श्रीक्षेत्र निरा नृसिंहपूर ता. इंदापूर, जि. पुणे तिर्थक्षेत्र विकास आराखड्याची अंमलबजावणी (राज्य कार्यक्रम) (३४५२-२९८१)	०.००	१.००	१	१
७.	पर्यटन धोरणांतर्गत पात्र पर्यटन प्रकल्पांना वित्तीय प्रोत्साहनच्या सवलतीपोटी वस्तू व सेवा करातील राज्याच्या हिश्याच्या रकमेचा परतावा (अनिवार्य) (३४५२-२९९२)	७६११७३.६७६	११०००००	८८,७१,७६	१२९,१७,८८
८.	आई महिला केंद्रीत/लिंग समावेशक पर्यटन धोरण (राज्य योजना) (३४५२३०७५)	०.००	११५९१०	८,११,३७	१०,००,००
९.	भांडवली गुंतवणुकीसाठी राज्यांना विशेष सहाय्य योजना २०२४-२०२५ (योजना भाग-३) अंतर्गत ऑयकॉनिक पर्यटन केंद्राचा विकास (केंद्र हिस्सा-१००%) (५४५२-०२२२)	९६३९३०	४९६५७०	४९,६५,७०	४९,६५,७०

१.२ पर्यटन संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य या कार्यालयाची माहिती प्रस्तावना

राज्यातील पर्यटन स्थळांना प्रसिद्धी, प्रोत्साहन देणे, पर्यटकांना पर्यटनासंबंधी सर्व माहिती उपलब्ध करून देणे, पर्यटन विकासासाठी विविध महोत्सवांचे आयोजन करणे, प्रादेशिक पर्यटन विकास योजनेतर्गत तसेच केंद्रीय अर्थसहाय्यातून कार्यान्वित पायाभूत सुविधा निर्मिती प्रकल्पांचे संनियंत्रण करणे तसेच शासनाने घेतलेल्या निर्णयांची अंमलबजावणी करण्याचे प्रमुख काम पर्यटन संचालनालयाचे आहे.

२. कामकाजाची रचना :

३. पर्यटन संचालनालयाने करावयाच्या कामांची माहिती :

या विभागामार्फत राज्यात पर्यटन विकासाच्या अनेक योजना हाती घेण्यात आल्या आहेत.

१. शासन निर्णय, दिनांक १८-७-२०२४ अन्वये निर्गमित करण्यात आलेल्या पर्यटन धोरण-२०२४ नुसार पर्यटन धोरणाची परिणामकारक आखणी आणि अंमलबजावणी करणे व शासनाने वेळोवेळी घेतलेल्या निर्णयांची अंमलबजावणी करणे.

२. पर्यटन धोरणांनुसार राज्याच्या पर्यटन वृद्धीसाठी पर्यटन घटकांना प्रोत्साहन देणे व त्यानुषंगिक पर्यटन प्रकल्पांना मंजुरी देणे, विहित प्रमाणपत्र देणे यासारख्या बाबींबाबत कार्यवाही करणे.

३. प्रादेशिक पर्यटन विकास योजनेतर्गत तसेच केंद्रीय अर्थसहाय्यातून राज्यातील पर्यटन स्थळांचा पर्यटनदृष्ट्या विकास करणे, पायाभूत सुविधा निर्मित प्रकल्पांची आखणी करणे, विशेष प्रकल्प राबविणे, याकरिता निधीची तरतुद व विनियोग याबाबत संनियंत्रण ठेवणे. तसेच याबाबतचा अहवाल वेळोवेळी शासनास सादर करणे.

४. राज्यातील पर्यटन स्थळांना प्रसिद्धी देणे. राज्याच्या पर्यटनाच्या वृद्धीसाठी प्रसिद्धी व प्रचालनासाठी राज्यातील, देशातील व आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील पर्यटनाबाबतचे कार्यक्रम, प्रदर्शन, परिषदा, संवाद, महोत्सव यामध्ये सहभागी होणे व त्याकरिता नियोजन करणे.

५. पर्यटकांना पर्यटनासंबंधी माहिती उपलब्ध करून देणे, याकरिता नियोजन करून त्यानुसार प्रचार व प्रसिद्धी करणे.

६. पर्यटकांच्या सुरक्षिततेविषयी उपाययोजनांची अंमलबजावणी करणे.

७. पर्यटन संचालनालयातील संचालक, पर्यटन संचालनालय यांच्या अखत्यारितील पदांबाबत विहित सेवाप्रवेश नियम व प्रचलित शासन निर्णय/अधिसूचना/परिपत्रके/आदेश व कार्यपद्धतीनुसार पर्यटन संचालनालयातील पदभरती, नियुक्त्या, पदोन्नती, शिस्तभंग विषयक कारवाई तसेच इतर आस्थापना आणि सेवाविषयक बाब हाताळणे.

८. न्यायालयीन व कायदेविषयक बाबी हाताळणे.

९. पर्यटन विषयक विधीमंडळ कामकाजाविषयी कार्यवाही करणे, माहिती संकलीत करणे व शासनास सादर करणे.

१०. शासन वेळोवेळी निदेशित करेल व विहित करेल अशी कामे.

११. शासन निर्णय, दिनांक १८/७/२०२४ अन्वये निर्गमित करण्यात आलेल्या पर्यटन धोरण-२०२४ नुसार पर्यटन धोरणाची परिणामकारक आखणी आणि अंमलबजावणी करणे व शासनाने वेळोवेळी घेतलेल्या निर्णयांची अंमलबजावणी करणे.

शासनाच्या पर्यटन धोरणाची परिणामकारक आखणी व अंमलबजावणी करण्यासाठी शासन निर्णय, पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग क्र. टीडीसी-२०१४/२/प्र. क्र. ९६/ पर्यटन, दिनांक १२ एप्रिल, २०१६ अन्वये पर्यटन संचालनालयाची स्थापना व दिनांक १४ जुलै २०१६ अन्वये प्रथम ४४ पदे व नंतर दिनांक १/११/२०१७ च्या शासन निर्णयान्वये ११ पदे मंजूर करण्याचा निर्णय घेण्यात आला. त्याचा तपशिल पुढीलप्रमाणे आहे :

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	वेतनेस्तर	पदसंख्या
१.	संचालक	११८५००-२१४१००	एस-२७	१
२.	सहसंचालक	७८८००-२०९२००	एस-२५	१
३.	कार्यकारी अभियंता	६७७००-२०८७००	एस-२३	२
४.	उप अभियंता	५६१००-१७७५००	एस-२०	७
५.	उप संचालक	६७७००-२०८७००	एस-२३	५
६.	सहाय्यक संचालक	४१८००-१३२३००	एस-२३	१
७.	मुख्य लेखाधिकारी (वर्ग-१)	४१८००-१३२३००	एस-२३	१
८.	सहाय्यक लेखा अधिकारी (वर्ग-२)	३८६००-१२२८००	एस-१५	२
९.	अधीक्षक	४१८००-१३२३००	एस-१५	१
१०.	माहिती व तंत्रज्ञान अधिकारी	४१८००-१३२३००	एस-१५	२
११.	वरिष्ठ लिपिक	३५४००-११२४००	एस-१३	७
१२.	उप लेखापाल	३५४००-११२४००	एस-१३	७
१३.	लिपिक टंकलेखक	१९९००-६३२००	एस-६	९
१४.	लघुलेखक उच्चश्रेणी	४४९००-१४२४००	एस-१६	२
१५.	निम्नश्रेणी लघुलेखक	३८६००-१२२८००	एस-१४	६
एकूण निर्माण करावयाची पदे कंत्राटी पद्धतीने भरावयाची पदे				५५
१६.	वाहन चालक	१२०००X९		९
१७.	शिपाई/सफाईगार	१२०००X९		९
एकूण पदे				१८

१. आदरातिथ्य क्षेत्रास औद्योगिक दर्जा देण्याबाबत-

आदरातिथ्य क्षेत्र हा पर्यटन व्यवसायातील मुख्य सेवा उद्योग आहे आणि महाराष्ट्र राज्याच्या आर्थिक विकासाच्या संदर्भात महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे. याद्वारे मोठ्या प्रमाणावर रोजगार निर्मिती होते. तसेच हा व्यवसाय राज्याला परकीय चलन मिळवून देण्याचे एक परिणामकारक साधन आहे. कोविड-१९ च्या नंतर राज्याची आर्थिक स्थिती पुर्वपदावर येण्यास या क्षेत्राचा निश्चितच मोठा हातभार लागणार आहे. प्रतिवर्षी ८.५% दराने वाढ होण्याची तसेच राज्याच्या सकल उत्पन्नात अंदाजे ५५ बिलियन डॉलर्स इतकी वाढ होण्याची क्षमता पर्यटन क्षेत्रामध्ये आहे. त्यासबरोबर या क्षेत्रामध्ये सन २०३० पर्यंत ६० लाख नवीन रोजगार निर्मिती होऊ शकते. आदरातिथ्य क्षेत्र हे पर्यटन व्यवसायाचे सर्वांत महत्त्वाचे अंग आहे. शासन निर्णय दि. ०३ डिसेंबर, २०२० नुसार आदरातिथ्य क्षेत्रास औद्योगिक दर्जा देण्यात आला आहे.

२. व्यवसाय सुलभता (Ease of doing Business)

आदरातिथ्य क्षेत्रात व्यवसाय करणाऱ्यांना व्यवसाय सुरू करण्यासाठी पुर्वी वेगवेगळ्या ७० प्रकारचे परवाने १२ वेगवेगळ्या विभागांमार्फत घ्यावे लागत होते. पर्यटन विभागामार्फत पुढाकार घेऊन विविध विभागांशी समन्वय साधून त्या-त्या विभागांच्या परवानग्यांची संख्या कमी करण्यासाठी प्रयत्न करण्यात आले. आता आदरातिथ्य क्षेत्रात व्यवसाय सुरू करण्यासाठी परवानग्यांची संख्या ७० वरून १५ तर विभागांची संख्या १२ वरून ७ इतकी कमी करण्यात येत आहे. Ease of Doing Business चा प्रस्ताव तयार करण्यात आला असून मान्यतेसाठी सादर करण्यात येत आहे. परवानग्यांची संख्या कमी करण्यात येणार असल्यामुळे भविष्यात आदरातिथ्य क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणावर गुंतवणूक होऊन प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष रोजगार वाढेल आदरातिथ्य क्षेत्रातून शासनाला मोठ्या प्रमाणावर महसूल प्राप्त होईल.

दिनांक ०२ नोव्हेंबर, २०२० रोजीच्या शासन निर्णयानुसार Ease of Doing Business ला मान्यता देण्यात आली.

३. कृषी पर्यटन धोरण

दिवसेंदिवस शहरीकरण वाढत असल्याने पर्यटकांची ओढ ही निसर्गाकडे वाढत आहे. सध्याच्या धकाधकीच्या जीवनातून आराम मिळण्यासाठी पर्यटन वीकेंडच्या दिवशी निसर्गाच्या सानिध्यात राहणे पसंत करत आहेत.

एखाद्या खेडेगावात निसर्गरम्य ठिकाणी रहाणे, शेतामध्ये जाऊन प्रत्यक्ष शेतीच्या कामाचा अनुभव घेणे, ग्रामीण संस्कृती, कला, खाद्य, यांचा आस्वाद पर्यटकांना घेता यावा यासाठी कृषी पर्यटन धोरण जाहीर करण्यात आले आहे. कृषी पर्यटन धोरणामुळे राज्यातील शेतकऱ्यांना कृषी क्षेत्राला पुरक व्यवसाय उपलब्ध होऊन ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला चालना मिळणार आहे. ग्रामीण कला संस्कृतीचे जतन व संवर्धन होण्यास मदत होणार आहे. दिनांक २८ सप्टेंबर २०२० रोजी कृषी पर्यटन धोरण जाहीर करण्यात आले. त्यानुसार राज्यात कृषी पर्यटन केंद्र नोंदणी सुरू आहे.

४. कॅरव्हॅन पर्यटन धोरण

महाराष्ट्र पर्यटन धोरण अन्वये महाराष्ट्रात निसर्गरम्य समुद्र किनारे २०१६, ऐतिहासिक किल्ले, पर्वतरांगा, थंड हवेची ठिकाणे, नदी, वनसंपदा, ऐतिहासिक वारसास्थळे, लेणी, धरणे अशी अनेक वैशिष्ट्यपूर्ण पर्यटनाची ठिकाणे आहेत. अशा ठिकाणी कॅरव्हॅन पर्यटनाकरिता मोठा वाव आहे. अतिदुर्गम भागात हॉटेल, रिसॉर्ट सारख्या राहण्याच्या सोयी अत्यंत कमी प्रमाणात उपलब्ध आहेत. अशा ठिकाणी तसेच ज्या क्षेत्रामध्ये कायमस्वरूपी बांधकामासाठी प्रतिबंध घालण्यात आले आहेत अशा ठिकाणी कॅरव्हॅन व कॅम्परव्हॅनच्या साहाय्याने पर्यटकांना सर्व सोयी सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी पर्यटन संचालनालयामार्फत कॅरव्हॅन पर्यटन धोरणाचा मसूदा तयार करण्यात आला आहे. सदर कॅरव्हॅन पर्यटन धोरणास दि. १५ मार्च २०२१ च्या शासन निर्णयान्वये मंजुरी देण्यात आली आहे.

५. बीच शॅक धोरण

बीच शॅक म्हणजे समुद्रकिनाऱ्यालागत पर्यटकांकरिता उपहारगृहाची, स्वच्छतागृहाची, चेंजींग रुमची सुविधांकरिता निर्माण करण्यात आलेले शॅक. महाराष्ट्राच्या समुद्र किनाऱ्यांचा सर्वांगीण शाश्वत व एकसमान विकास करण्याकरिता बीच शॅक संप्रेरक म्हणून काम करणार आहे.

बीच शॅक धोरणामुळे

- राज्याच्या किनाऱ्यालागत आवश्यक मूलभूत सोयी-सुविधांचा विकास
- स्थानिक विकासासाठी पुढाकार आणि स्थानिकांना रोजगाराच्या संधी
- पर्यटकांना आकर्षित करण्यासाठी राज्यात निवडलेल्या समुद्रकिनाऱ्यावर स्थानिक आकर्षण निर्माण करण्यास चालना मिळणार आहे.

दिनांक १७-८-२०२० रोजी बीच शॅक धोरण जाहीर करण्यात आले.

६. साहसी पर्यटन उपक्रम धोरण

महाराष्ट्रात कोकण किनारा जमीन व विदर्भ या वैविध्यपूर्ण प्रदेशात पाणी, पश्चिम घाटातील पर्वतराजी, साहसी हवेतील साहसी पर्यटनास मोठ्या प्रमाणावर वाव आहे. पर्यटन हे क्षेत्र पर्यटनाचे लोकप्रिय अंग असून पर्यटकांचा साहसी पर्यटनाकडे कल वाढत जात आहे. अंतर्गत साहसी पर्यटनाला चालना २०१६ पर्यटन धोरण, ॲडव्हेंचर देणे तसेच साहसी पर्यटन आयोजित करणाऱ्या संस्था दूर ऑपरेटर्ससाहसी क्रीडा संदर्भात, प्रशिक्षण देणाऱ्या संस्था प्रशिक्षण देणे, प्रोत्साहन देणे, नियोजन, सनियंत्रण, विनियमन, क्लब यांची नोंदणी, संघटना/इत्यादी बाबींचा समावेश करण्यात आलेला असून शासन निर्णय दि. २४ ऑगस्ट २०२१ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये साहसी पर्यटन २०२१ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये उपक्रम धोरणास मान्यता देण्यात आली आहे.

७. राज्यात युवा पर्यटन मंडळाची स्थापना करण्यात आली.

पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभागाच्या दिनांक १८/७/२०२३ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये राज्यात युवा पर्यटन मंडळाची स्थापना करण्यात आली आहे. पर्यटन मंत्रालय, भारत सरकार यांच्या निर्देशानुसार राज्यातील सर्व मान्यता प्राप्त शाळा/कनिष्ठ महाविद्यालये आणि विद्यालयांमध्ये ७ वी पासून पुढील वर्गातील विद्यार्थ्यांसाठी युवा पर्यटन मंडळाची स्थापना करण्यात आली.

८. आई महिलाकेंद्रित/लिंगसमावेशक (Gender Inclusive) पर्यटनधोरण.

राज्यातील महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी महिला केंद्रित/लिंग समावेशक पर्यटन धोरण आखण्यात आले असून सदर धोरणांची पंचसूत्री खालीलप्रमाणे आहे.

- (१) महिला उद्योजकता विकास
- (२) महिलांकरिता पायाभूत सुविधा
- (३) महिला पर्यटकांच्या सुरक्षिततेला प्राधान्य देणे.
- (४) महिला पर्यटकांसाठी कस्टमाईज्ड उत्पादने/सवलती.
- (५) प्रवास आणि पर्यटन विकास.

९. महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाच्या मिळकती विकसीत करण्यासंदर्भातील नवीन धोरण :-

पर्यटन धोरणाच्या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी तसेच राज्यात पर्यटन प्रकल्प कार्यान्वित करण्यासाठी आणि विकासासाठी शासनाने राज्यात अनेक ठिकाणी महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळास शासकीय जमिनी उपलब्ध करून दिल्या आहेत. महामंडळाकडील मोकळ्या जमिनी व विकसीत केलेल्या मालमत्ता भाडे तत्वावर देऊन पर्यटन क्षेत्रात खाजगी भागीदारी वाढविण्यासाठी आणि राज्यातील पर्यटन स्थळांना जागतिक मानकानुसार विकास करण्यासाठी दि. १७/०८/२०२० च्या शासन निर्णयानुसार शासकीय जमिनीचा खाजगीकरणाच्या माध्यमातून पर्यटन दृष्ट्या विकास करण्याच्या धोरणास मान्यता देण्यात आली आहे.

१.३ महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ

प्रस्तावना

महाराष्ट्र पर्यटन विकासास चालना मिळावी या हेतूने महाराष्ट्र शासनाने ३ कोटी रुपये अधिकृत भांडवल देवून महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाची कंपनी अॅक्ट, १९५६ अन्वये दिनांक २० जानेवारी १९७५ रोजी स्थापना केली. मार्च १९८४ मध्ये रु. ३ कोटी व सन १९८९ मध्ये रु. १५ कोटी तर सन १९९८ मध्ये रु. २५ कोटी इतके वाढीव भाग-भांडवल शासनमार्फत सदर महामंडळास मंजूर करण्यात आले आहे. त्यानंतर आजमितीस रु. १५.३८ कोटी इतके भाग-भांडवल व रु. ४.४ कोटी इतके कर्ज महामंडळास वितरीत करण्यात आले आहे. पर्यटन विकास आणि प्रचालनात्मक कार्ये सदर महामंडळ करते.

२. महामंडळाचा मुख्य उद्देश –

(२.१) महाराष्ट्र शासनाकडून राज्यातील स्थिर मालमत्ता यांच्या दायित्वासह ताब्यात घेणे आणि राज्यात अथवा राज्याबाहेर बसविणे अथवा निर्माण किंवा पर्यटनाशी संबंधित असलेला वा होऊ शकणारा व कुठल्याही प्रकारे निगडित असलेला उपक्रम ताब्यात घेणे, विशेषतः पर्यटक निवास, पर्यटक बंगले, पॅव्हिलियन लोकनिवास, धर्मशाळा, युथ हॉस्टेल, पर्यटन माहिती केंद्रे कन्व्हेन्शन सेंटर्स इत्यादी त्याला संलग्न असलेल्या उपहारगृहाच्या सोयीसह ताब्यात घेऊन ते महाराष्ट्र राज्यात विदेशी आणि अंतर्गत पर्यटनाचा विकास होण्याच्या दृष्टिने चालविणे.

(२.२) राज्यातील अभयारण्ये, उपवने आणि करमणूकप्रधान सौंदर्य स्थळे इत्यादी पर्यटनाच्या दृष्टिने आकर्षक असलेली स्थळे भाडेपट्ट्याने घेऊन वा अन्य प्रकारे संपादन करून त्यांचा विकास करणे.

(२.३) राज्यातील पर्यटन महोत्सव, राज्यातील वारसा स्थळे तसेच पर्यटनदृष्ट्या महत्त्वाच्या ठिकाणी (उदा., एलिफंटा, नागपूर, कोल्हापूर, पुणे, औरंगाबाद इ.) सांस्कृतिक महोत्सव आयोजित करण्यात येतात.

या व्यतिरिक्त चिकू, टर्टल-डॉल्फिन्स, द्राक्ष, संत्री, आंबा अशा प्रकारचे महोत्सवही साजरे करण्यात येतात.

३. महामंडळाच्या उपक्रमांची माहिती –

पर्यटन स्थळांचा विकास करण्याच्या उद्देशाने महामंडळाची स्थापना झाली आहे. खाजगी व्यावसायिकांना पर्यटन विकास कार्यासाठी जागा उपलब्ध करून देणे व मूलभूत सोयी-सुविधा निर्माण करून देण्याची महत्त्वाची भूमिका महामंडळाला पार पाडावी लागणार आहे. महामंडळाने या आधीच समुद्र किनाऱ्यावरील २२ जागांची निवड करून ठेवली आहे. तसेच प्रेक्षणीय स्थळे, धार्मिक स्थळे, ऐतिहासिक स्थळे, थंड हवेची स्थळे, वन्य प्राणी असलेली स्थळे इत्यादी पर्यटनाचे आकर्षण होऊ शकणाऱ्या जागा निश्चित केल्या आहेत.

४. महामंडळामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या योजना –

(४.१) राज्यात पर्यटन विकासाला भरपूर वाव असून यामध्ये ७२० कि.मी.चा समुद्रकिनारा, सुमारे ३५० गड किल्ले, ५ राष्ट्रीय उद्याने, ३५ अभयारण्ये, ४ जागतिक वारसा लाभलेली स्थळे (अजिंठा) वेरूळ, घारापुरी लेणी, छत्रपती शिवाजी टर्मिनस, अशा ठिकाणी टप्प्याटप्प्याने पर्यटकांसाठी सुविधा उपलब्ध करणे गरजेचे आहे.

(४.२) सध्या महामंडळाने पर्यटक निवासातील सोयी सवलती आणि देखभाल यासाठी शासनाकडून पुरेसे वित्तीय पाठबळ मिळवून सदर निवासातील सोयीचा व देखभालीचा दर्जा सुधारण्याचे (पर्यटक निवासांची दर्जोन्नती/श्रेणीवाढ) ठरविले आहे.

(४.३) महामंडळाने अनेक स्थळांचा जलक्रीडा केंद्र म्हणून विकास करण्याचे निश्चित केले आहे. यापैकी काही समुद्रकिनार्यावर काही पाटबंधारे खात्याच्या जलाशयाजवळ आहेत. कार्ला, गणपतीपुळे व गंगापूर येथे नाशिक बोट क्लब जलक्रीडा केंद्रे सुरू केली आहेत. तसेच सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात कुडाळ, निरुत्पर खाडी, आरोंदा, माडखोल व तारकर्ली येथे जलक्रीडा केंद्रे सुरू केली आहेत. तसेच स्कुबा डायविंग, स्नॉर्केलिंग ह्या स्पीडबोट सारख्या सुविधा सुरू केल्या आहेत व पीपीपी माध्यमातून सी-वर्ल्ड प्रकल्प राबविण्याच्या प्रस्तावास शासनाने तत्त्वतः मान्यता दिली आहे. मे. सायन्स अँड टेक्नोलॉजी पार्क, पुणे मार्फत सदर प्रकल्पाचा परिपूर्ण अहवाल तयार करण्याचे काम सुरू आहे. सद्यःस्थितीत या प्रकल्पाच्या भूसंपादनाबाबतची कार्यवाही जिल्हाधिकारी, सिंधुदुर्ग यांच्याकडून प्रगतीपथावर आहे. तसेच सातारा, बोरधरण, अंबाझरी, ओझरखेड व कोयना या ठिकाणी अत्याधुनिक जलक्रीडा राबविण्यात येणार आहेत.

(४.४) राज्यातील किल्ल्यांच्या पायथ्याशी सोयी-निर्माण करण्याकरिता राज्य शासनाने किल्ले मालिका मंजूर करून पहिल्या टप्प्यातील किल्ले सर्किटमध्ये पुढील किल्ल्यांचा प्राथम्याने विकास करण्यात आला आहे. राजमाची, लोहगड, सिंहगड, तोरणा व शिवनेरी या किल्ल्यांच्या परिसरात पर्यटकांसाठी पदपथांची कामे, दिशादर्शक फलक, सुशोभिकरण व बैठक व्यवस्था, पर्यटक माहिती केंद्र व सुविधा केंद्र, उपहारगृह, स्टील, पाण्याच्या टाक्या, स्वच्छतागृह, रिफ्रेशमेंट स्टॉल व विश्राम स्थळे, महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाचे पर्यटन केंद्र, इ. सुविधा निर्माण करण्यात आलेल्या आहेत. तसेच रायगड, सिंधुदुर्ग किल्ला यासारख्या महत्त्वाच्या किल्ल्यांच्या परिसरात पर्यटनाच्या सोई उपलब्ध करण्याच्या अनुषंगाने सविस्तर प्रस्ताव तयार करण्यात आले आहेत. त्यापैकी रायगड किल्ल्याचा आराखडा मंजूर केला आहे.

(४.५) अजिंठा-वेरूळ लेणी संवर्धन व पर्यटन विकास प्रकल्प टप्पा १ व २ JAICA (जपान सरकार) च्या अर्थसहाय्याने पूर्ण करण्यात आला आहे. टप्पा-१ मध्ये लेणी संवर्धन-औरंगाबाद विमानतळ विकास, पाणीपुरवठा, वीजपुरवठा, वनीकरण इत्यादी कामे व टप्पा २ मध्ये लेणी संवर्धन, लेणी विकास, वनीकरण, पाणीपुरवठा, जनजागृती, मायक्रो क्रेडीट, अजिंठा-वेरूळ येथे पर्यटन संकुल इत्यादी कामे पूर्ण झाली असून उपलब्ध सुविधा पर्यटकांसाठी खुल्या करण्यात आल्या होत्या. परंतु आज रोजी सदरचे अभ्यांगत केंद्र बंद अवस्थेत आहे. सदरच्या अभ्यांगत केंद्राच्या वार्षिक परिचालन तथा देखभाल दुरुस्तीकरिता रु. १० ते १२ कोटींची आवश्यकता लागणार आहे. त्याबाबतचा प्रस्ताव प्रादेशिक विकास पर्यटन योजना अंतर्गत सादर करण्यात आला असून निधी प्राप्त होताच सदरचे अभ्यांगत केंद्र पर्यटकांना खुले करण्यात येईल.

(४.६) निवास व न्याहारी योजना : राज्यातील विविध धार्मिक स्थळे, ऐतिहासिक महत्त्वाच्या जागा, समुद्र किनारे, डोंगरदऱ्या व जंगले याकडे पर्यटकांचा ओघ जास्त प्रमाणात वाढलेला आहे व त्यासाठी प्रत्येक ठिकाणी लगेच पर्यटन संकुले बांधण्यावर खर्च करणे फायदेशीर व शक्य नाही. अशा स्थळांचा अभ्यास केल्यानंतर असे दिसून आले की, बऱ्याच ठिकाणी स्थानिक लोकांकडे ०२ ते ०५ अतिरिक्त खोल्या व काही घरे, बंगले उपलब्ध आहेत. पर्यटकांना स्थानिक घरमालकांची घरे/बंगले पर्यटकांच्या सोईसाठी उपलब्ध करून दिल्यास दोन फायदे संभवतात— एक म्हणजे पर्यटकांसाठी किफायतशीर पद्धतीवर स्वच्छ, राहण्याची आणि निवासाची घरगुती सोय उपलब्ध होईल. तसेच स्थानिक घरमालकांना किंवा त्यांच्या नातेवाईकांना स्वयंरोजगार निर्माण होईल. दुसरा महत्त्वाचा फायदा म्हणजे राज्याबाहेरील किंवा परदेशी पर्यटकांना मालकांसहीत राहून स्थानिक संस्कृती, राहणी, चालीरीती आणि खाद्यपदार्थ यांची चांगल्या प्रकारे ओळखदेखील होईल आणि पर्यटन स्थळांना भेट दिल्याचा खरा आनंद मिळेल ही बाब विचारात घेऊन राज्यात निवास व न्याहारी योजना सुरू केलेली आहे.

(४.७) महाभ्रमण योजना : राज्यात पारंपारिक पर्यटनापेक्षा वेगळा अनुभव देऊन पर्यटन वृद्धीसाठी महाभ्रमण योजना राबविण्यात येत आहे. सदर योजनेतर्गत विविध अनुभवजन्य पर्यटन उपक्रमांची नोंदणी करून महामंडळामार्फत त्याचे आरक्षण तसेच प्रचार व प्रसार करण्यात येतो. त्या अंतर्गत प्रत्यक्ष शेती व शेती संबंधीची विविध कामे, निसर्ग सहवास, ऐतिहासिक वारसा, कला, स्थानिक हस्तकला व पाककला, परंपरा व जीवनशैली, ग्रामीण व आदिवासी संस्कृतीची ओळख, स्थानिक उत्सव, विविध संग्रहालये, यांचा अनुभव पर्यटकांना देण्यात येतो या योजनेअंतर्गत आत्तापर्यंत संपूर्ण महाराष्ट्रात एकूण १३३ नोंदणीधारक असून सदर योजनेचा पर्यटक लाभ घेत आहेत.

(४.८) स्वच्छ भारत अभियान : स्वच्छ भारत अभियानांतर्गत महामंडळामार्फत राज्यातील ग्रामपंचायत, नगरपालिका, महानगरपालिका यांच्यासाठी संपूर्ण मार्गदर्शक तत्त्वे व कृती आराखड्यासह माहितीपुस्तिका प्रकाशित करण्यात आली आहे. त्याचप्रमाणे शाश्वत व जबाबदार पर्यटन यावर आधारित १६ लघु चित्रफितींची डि. व्ही. डी. महामंडळामार्फत प्रकाशित करण्यात आली आहे.

स्थानिक ग्रामपंचायत, नगरपालिका, महानगरपालिका तसेच, विविध महाविद्यालये यांचेसाठी स्वच्छ भारत अभियानांतर्गत संपूर्ण कचरा व्यवस्थापनासाठी महामंडळामार्फत कार्यशाळांचे आयोजन करण्यात येते.

परिशिष्ट "अ"

महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ अधिकारी/कर्मचाऱ्यांची पदनाम आणि वेतनश्रेणी

अ. क्र.	पदनाम	सहाय्या आयोगानुसार वेतन श्रेणी	सातव्या आयोगानुसार वेतनश्रेणी	पदसंख्या
१.	व्यवस्थापकीय संचालक	सांविधानिक पद शासन स्तरावरून	L१२	१
२.	अधिक्षक अभियंता	१५६००-३९१०० (७६००)	S२५	१
३.	मुख्य लेखा अधिकारी	शासन स्तरावरून प्रतिनियुक्तीवर	S२३	१
४.	महाव्यवस्थापक	१५६००-३९१०० (७६००)	S२५	१
५.	उपमहाव्यवस्थापक	१५६००-३९१०० (६९००)	S२४	१
६.	वरिष्ठ व्यवस्थापक	१५६००-३९१०० (६६००)	S२३	८
७.	वरिष्ठ व्यवस्थापक (लेखा)	१५६००-३९१०० (६६००)	S२३	१
८.	व्यवस्थापक	९३००-३४८०० (४६००)	S१६	१०
९.	व्यवस्थापक (लेखा)	९३००-३४८०० (४६००)	S१६	२
१०.	व्यवस्थापक (बांधकाम)	९३००-३४८०० (४६००)	S१६	६
११.	लघुलेखक (निवड श्रेणी)	९३००-३४८०० (४६००)	S१६	१
१२.	लघुलेखक (उच्च श्रेणी)	९३००-३४८०० (४४००)	S१५	३
१३.	अधिकारी	९३००-३४८०० (४४००)	S१५	२१
१४.	प्रमुख लेखापाल	९३००-३४८०० (४४००)	S१५	८
१५.	लघुलेखक (निम्न श्रेणी)	९३००-३४८०० (४३००)	S१४	२
१६.	सहाय्यक	९३००-३४८०० (४२००)	S१३	२३
१७.	उपलेखापाल	९३००-३४८०० (४२००)	S१३	१०
१८.	कनिष्ठ अभियंता	९३००-३४०० (४३००)	S१४	०
१९.	वरिष्ठ लिपीक	५२००-२०२०० (२४००)	S८	३८
२०.	लेखा लिपीक	५२००-२०२०० (२४००)	S८	१३
२१.	लघुटंकलेखक	५२००-२०२०० (२४००)	S८	१
२२.	वाहन पर्यवेक्षक/प्रमुख तांत्रिक	५२००-२०२०० (२४००)	S८	३
२३.	लिपीक	५२००-२०२०० (१९००)	S६	५८
२४.	अनुरेखक	५२००-२०२०० (२०००)	S७	१
२५.	वाहनचालक	५२००-२०२०० (१९००)	S६	१०
२६.	स्वयंपाकी	५२००-२०२०० (१९००)	S६	६
२७.	बारमन	५२००-२०२०० (१९००)	S६	५
२८.	यांत्रिक	५२००-२०२०० (२४००)	S८	२
२९.	सहा. यांत्रिक	५२००-२०२०० (१९००)	S६	३
३०.	वीजतंत्री/नळकारागीर	५२००-२०२०० (२४००)	S८	८
३१.	सहा. स्वयंपाकी/वेटर इ.	४४४०-७४४० (१६००)	S३	३७
३२.	शिपाई/निवास कर्मचारी तत्सम	४४४०-७४४० (१३००)	S१	१७९
३३.	माळी	४४४०-७४४० (१३००)	S१	२६

५. राज्याच्या पर्यटनाची प्रसिद्धी व पणन

महाराष्ट्रातील पर्यटन स्थळे तसेच जागतिक वारसा स्थळे भारताच्या तसेच जगाच्या नकाशावर प्रकर्षाने यावीत तसेच त्यांचा विकास व्हावा याकरिता महाराष्ट्र शासन राज्य पर्यटन विकास महामंडळाच्या माध्यमातून सातत्याने जाणीवपूर्वक प्रयत्न करीत आहे. पर्यटनाची प्रसिद्धी करण्याच्या बाबतीत व्यापक प्रयत्न चालू आहेत. राज्यातील पर्यटन स्थळांना जागतिक पातळीवर प्रसिद्धी मिळावी म्हणून डिस्कव्हरी चॅनेल, (टीएलसी) या लोकप्रिय चॅनलसाठी ६ भागात चित्रीकरण केले होते. त्याचे प्रसारण करण्यात आले आहे. सदर प्रसारणाद्वारे विदर्भ, (नागपूर/अमरावती) नाशिक व पुणे विभाग, मराठवाडा आणि कोकणातील प्रमुख पर्यटन स्थळे डिस्कव्हरी चॅनेलद्वारे ७ देशांमध्ये दाखविण्यात आली आहेत. आंतरराष्ट्रीयदर्जाच्या उत्तम नियतकालिकांद्वारे अत्युत्तम छायाचित्रांसह पर्यटकांना माहिती देण्यासाठी महाराष्ट्र अनलिमिटेड हे आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे इंग्रजी त्रैमासिक पर्यटन महामंडळाने सुरू केले आहे.

६. महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाने आतापर्यंत विकसित केलेली पर्यटन स्थळे

(१) वेळणेश्वर	(२१) रामटेक	(४१) तुळजापूर	(६१) किहीम
(२) गणपतीपुळे	(२२) चिखलदरा	(४२) सिंदखेडराजा	(६२) रायगड
(३) भंडारपुळे	(२३) तोरणमाळ	(४३) लोणार	(६३) माथेरान
(४) भाट्ये	(२४) खिंडशी	(४४) नरसी-नामदेव	(६४) एलिफंटा
(५) हर्णे किह्ला	(२५) दिवे आगार	(४५) माहुरगड	(६५) हरिहेश्वर
(६) आरवली टाक	(२६) पन्हाळा- माहिती केंद्र	(४६) रिध्दपूर	(६६) सिल्लारी
(७) तारकली	(२७) पन्हाळा - पर्यटक निवास	(४७) आंभोरा	(६७) अकलोली (वज्रेश्वरी)
(८) स्कुबा ड्रायव्हींग सेंटर	(२८) गगनबावडा	(४८) खेक्रानाला	(६८) गणेशपूरी
(९) आंबोली	(२९) ज्योतिबा - यात्री निवास	(४९) पवणी	(६९) घोडबंदर
(१०) धामापूर	(३०) दाजीपूर	(५०) बोर डॅम	(७०) लोणावळा
(११) सागरेश्वर	(३१) महाबळेश्वर	(५१) वाशिम	(७१) वर्धा
(१२) खारेपाटण	(३२) पंढरपूर	(५२) बाळापूर	(७२) पैठण
(१३) विजयदुर्ग	(३३) पांचगणी	(५३) कुणकेश्वर	(७३) कन्हैय्या कुंज - औरंगाबाद
(१४) माळशेज	(३४) कोयना लेक	(५४) मिठबाव	(७४) औंढा-नागनाथ
(१५) भंडारदरा	(३५) शिखर शिंगणापूर	(५५) बोधलकसा	(७५) येवला
(१६) शिर्डी	(३६) सिंहाड	(५६) अजिंठा "टी" जंक्शन	(७६) खारघर युथ हॉस्टेल
(१७) त्र्यंबकेश्वर	(३७) पानशेत	(५७) वेरूळ	(७७) भिमाशंकर
(१८) ताडोबा	(३८) जळगाव	(५८) नागपूर	(७८) ग्रेप वाईन पार्क-नाशिक
(१९) साकोली	(३९) कार्ला	(५९) रामटेक	
(२०) पेंच (सिल्लारी)	(४०) फर्दापूर	(६०) मुरुड-जंजीरा	

७. भविष्य वेध

- कोकणातील खाड्यांमध्ये हाऊसबोट प्रकल्प.
- समुद्र किनाऱ्यांवर पर्यटकांसाठी सोयी-सुविधा निर्माण करण्याचे प्रकल्प.
- समुद्र किनाऱ्यावर सोयी-सुविधा निर्माण करण्यासाठी २२ स्थळांची निवड केली असून त्यापैकी निवडलेल्या काही स्थळांची विकास कामे करण्यात येत आहे.

नवीन पर्यटन केंद्र / स्थळांचा विकास

- नवीन पर्यटन केंद्र / स्थळांचा शोध घेऊन त्यांचे भोवती सर्किट व क्लस्टर विकसित करणे.
- केंद्र शासनाच्या स्वदेश व प्रसाद योजनांमधून पर्यटन स्थळांचा विकास करणे.
- किल्ले मालिका विकसित करणे.
- बुध्दिस्ट सर्किट विकसित करणे.
- धार्मिक स्थळ विकास—अक्कलकोट, तुळजापूर, पंढरपूर, सोलापूर.
- लोणार स्थळ व परिसराचा पर्यटनदृष्ट्या विकास.

२. योजनांची सविस्तर माहिती

२(अ) केंद्र पुरस्कृत योजनांतर्गत योजनेची माहिती

(१) स्वदेश दर्शन

नियंत्रण अधिकारी—उप सचिव (पर्यटन)

१. या योजनेचा मूळ उद्देश पर्यटन स्थळ व परिमंडळ यांचा पायाभूत विकास करणे असा आहे.

प्रस्तावना

सन २०१५-१६ पासून केंद्रीय पर्यटन मंत्रालयाने ही नवीन योजना सुरू केली असून याद्वारे थीम बेस्ड पर्यटन प्रकल्प साकारण्याचे साध्य करण्यात येणार आहे. यात खालीलप्रमाणे थीम प्रस्तावित केल्या आहेत.

१. बुध्दिस्ट सर्किट.
२. कोस्टल सर्किट.
३. निसर्ग पर्यटन सर्किट.
४. स्पिरीच्युअल सर्किट.
५. रामायण सर्किट.
६. वारसास्थळ सर्किट

२. केंद्रीय पर्यटन मंत्रालयामार्फत जास्तीत जास्त रु. १००.०० कोटी इतके सहाय्य या प्रकल्पासाठी मिळत असून उर्वरित लागणारा निधी राज्य शासनाचा वाटा म्हणून राज्य शासनाने उपलब्ध करून द्यावयाचा आहे. यातील सहाय्य/निधी हा टप्प्याटप्प्याने म्हणजेच २०% अशा स्वरूपात राज्य शासनास प्रकल्प पूर्ण करण्यासाठी ३६ महिन्यांचा कालावधी केंद्र शासनाने गृहित धरलेला आहे. केंद्र शासनामार्फत मंजूर करण्यात येणाऱ्या कामांमध्ये फर्निचर, अंतर्गत सजावट, बाह्य विद्युतीकरण, इ. बाबींचा अंतर्भाव नसतो.

३. केंद्रीय पर्यटन मंत्रालयामार्फत मंजूर करण्यात न येणाऱ्या बाबी राज्य शासनामार्फत राज्य शासनाच्या निधीतून पार पाडणे अपेक्षित आहे. तसेच या व्यतिरिक्त या स्थळी सार्वजनिक खाजगी सहभाग-PPP मार्फत करावयाची कामे सुद्धा राज्य शासन/महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळामार्फत पार पाडता येऊ शकतील.

४. या योजने अंतर्गत महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ, राज्य शासनाची इतर कोणतीही संस्था/कार्यालय राज्य शासनाच्या पर्यटन विभागामार्फत केंद्रीय पर्यटन मंत्रालयाकडे त्याबाबतचा सविस्तर प्रकल्प अहवाल (Detail Project Report-DPR) मान्यतेस्तव सादर करण्यात येतो. सदर प्रकल्प अहवाल केंद्र शासनाने मंजूर केल्यानंतर त्यासाठी केंद्राचा निधी प्राप्त होतो.

एका मार्गावरती कमीतकमी तीन मुख्य पर्यटन स्थळे एका शहर किंवा गावामध्ये येत नसतील मात्र जवळच्याच अंतरावर असतील अशा मार्गांला परिमंडळ म्हणतात.

१. स्वदेश दर्शन योजना २.०

केंद्रीय पर्यटन मंत्रालयाने २०१५ मध्ये स्वदेश दर्शन योजना सुरू केली होती, पर्यटन मंत्रालयाने २०२२ मध्ये या योजनेत सुधारणा केली आहे. “Vocal for Local” च्या मंत्रासह सुधारित योजना स्वदेश दर्शन २.० भारताला एक पर्यटन गंतव्य म्हणून त्याच्या संपूर्ण क्षमता साध्य करण्यासाठी ‘आत्मनिर्भर भारत’ साध्य करण्याचा प्रयत्न करत आहे. स्वदेश दर्शन २.० हा एक गंतव्यस्थान आणि पर्यटक केंद्रित दृष्टिकोन आहे, ज्याचा दृष्टिकोन देशातील शाश्वत आणि जबाबदार पर्यटन स्थळांचा विकास करणे हा आहे. स्वदेश दर्शन २.० अंतर्गत, महाराष्ट्राच्या तीन गंतव्यस्थळांचा निवड करून त्यांना खालीलप्रमाणे सूचित करण्यात आले आहे.

१. आंबेगाव, पुणे (२१ सप्टेंबर, २०२४ रोजी निधी मंजूर)
२. सिंधुदुर्ग (०९ जानेवारी, २०२४, रोजी सूचित)
३. अजिंठा-एलोरा, छ. संभाजी नगर (०९ फेब्रुवारी, २०२४ रोजी सूचित)

आंबेगाव, पुण्यासाठी ७६.२२ कोटी रुपयांचा निधी मंजूर करण्यात आलेला आहे, त्यामध्ये ७० कोटी रुपये राज्याला मिळाले आहेत. सिंधुदुर्ग आणि अजिंठा-एलोरा यांसाठी राज्याने ३१ डिसेंबर, २०२४ रोजी पर्यटन मंत्रालय, भारत सरकारकडे DPR सादर केला आहे आणि मंजूरीसाठी पर्यटन मंत्रालयाकडे प्रतीक्षाधिन आहे.

(२)प्रसाद (PRASAD) : National Mission on Pilgrimage Rejuvenation and Spiritual Augmentat Drive योजनेंतर्गत त्र्यंबकेश्वर विकास करणे या कामास टप्पा-१ अंतर्गत रु. ३७.८१ कोटीस मंजुरी देण्यात आली असून यातील १४ कामांपैकी ०७ कामे पूर्ण झाली असून उर्वरित ०७ कामे अंतिम टप्प्यात आहेत. तसेच या कामा अंतर्गत केंद्र शासनाने १० फेब्रुवारी, २०२२ रोजीच्या शासन निर्णयानुसार टप्पा-२ अंतर्गत संत श्रेष्ठ श्री. निवृत्तीनाथ महाराज मंदिर त्र्यंबकेश्वर, जि. नाशिक परिसराचा विकास करणे या कामास रु. १५.११ कोटी मंजुरी देण्यात आली असून टप्पा-१ व टप्पा-२ असे मिळून एकत्रित रु. ५२.९२ कोटीच्या रकमेस प्रशासकीय मंहुरी देण्यात आली आहे. आतापर्यंत या कामांस रु. २९.९३ कोटी इतकी रक्कम वितरीत करण्यात आली असून आजपावेतो रु. २९.८२ कोटी रक्कम खर्च करण्यात आलेली असून झालेल्या खर्चाचे उपयोगिता प्रमाणपत्र केंद्र शासनास सादर करण्यात आले आहे. तसेच उर्वरित निधीची मागणी करण्यात आलेली असून निधी वेळेत प्राप्त झाल्यास मार्च, २०२५ पर्यंत प्रकल्प पूर्ण करण्याचे नियोजित आहे. मान्यतेस्तव सादर करण्यात येतो.

सादर प्रकल्प अहवाल केंद्र शासनाने मंजूर केल्यानंतर त्यासाठी केंद्राकडून निधी प्राप्त होतो.

(३) भारत सरकारच्या विशेष सहाय्य योजना (SASCI) अंतर्गत आयकॉनिक टूरिस्ट सेंटर

विशेष सहाय्य राज्यांसाठी भांडवली गुंतवणुकीसाठी (SASCI) योजना अंतर्गत आयकॉनिक टूरिस्ट सेंटरचा जागतिक स्तरावर विकास करण्यात येत आहे. भारत सरकार ही योजना राज्यांना ५० वर्षांच्या कालावधीसाठी दीर्घकालीन व्याजमुक्त कर्ज पुरवठा करत आहे, ज्यामुळे देशातील आयकॉनिक टूरिस्ट सेंटरचे समग्र विकास, ब्रँडिंग आणि जागतिक स्तरावर विपणन कक्षरण्यास मदत होईल. या योजनेत सर्वोत्तम तंत्रज्ञानाचा वापर करून टूरिस्ट अनुभवांची डिझाईन आणि विकास आंतरराष्ट्रीय मानकांनुसार केला जाईल.

या योजनेअंतर्गत दोन प्रकल्प मंजूर करण्यात आले आहेत :

१. राम-काल पथ विकास, नाशिक

मंजूर खर्च : ९९.१४ कोटी रुपये

राज्याला मिळाले : ५९.४८ कोटी रुपये

२. सिंधुदुर्ग मध्ये एक जागतिक दर्जाचे जलमग्न पर्यटन गंतव्य स्थान निर्माण करणे, ज्यामध्ये Ex-INS Guldar ला भारताच्या पहिल्या कृत्रिम रीफमध्ये रुपांतरित केले जाईल.

मंजूर खर्च : ४६.९१ कोटी रुपये

राज्याला मिळाले : २८.१४ कोटी रुपये

३. आयकॉनिक टूरिस्ट सेंटर :

(२) (ब) राज्यस्तरीय योजना :

१. विविध ठिकाणी पर्यटन विकासासाठी मूलभूत सुविधा पुरविणे (प्रादेशिक पर्यटन विकास योजना)

(३४५२-१९५८) :-

महाराष्ट्राला सुमारे ७२० कि.मी. लांबीचा समुद्रकिनारा लाभला असून ऐतिहासिक वारसा स्थळे व किल्ले, विविध आकर्षक निसर्गरम्य स्थळे, पुरातन वास्तू, लेण्या, तिर्थस्थळे आहेत. ही पर्यटन स्थळे पर्यटकांना पाहता यावीत व महाराष्ट्रीय संस्कृतीचा परिचय व्हावा किंवा असलेला परिचय वृद्धीगंत व्हावा या दृष्टीकोनातून पर्यटनास चालना मिळावी व लोकांमध्ये आवड निर्माण व्हावी या उद्देशाने ह्या योजना राबविण्यात येत आहेत. यासाठी याबाबतचा शासन निर्णय, पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग क्र. टी.डी.एस-२०१०/प्र.क्र.४६३/पर्यटन, दि.४ नोव्हेंबर २०१० निर्गमित करण्यात आलेला आहे. प्रादेशिक पर्यटन विकास योजनेच्या प्रस्तावातील कामासाठी राज्यस्तरीय समितीने मान्यता दिल्यानंतर महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळास/जिल्हाधिकारी यांना निधी उपलब्ध करून दिला जातो. जिल्हाधिकार्यांकडून प्राप्त प्रस्ताव निर्णयार्थ राज्य स्तरावरील राज्य पर्यटन विकास समितीस सादर करण्यात येतात. राज्य पर्यटन विकास समितीची रचना पुढीलप्रमाणे आहे.

१. मा. मंत्री (पर्यटन)	अध्यक्ष
२. मा. राज्यमंत्री (पर्यटन)	उपाध्यक्ष
३. प्रधान सचिव (पर्यटन)	सदस्य
४. व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ, मुंबई.	सदस्य
५. उपसचिव (पर्यटन)	सदस्य सचिव

वरील समितीने प्रादेशिक पर्यटन विकास योजने अंतर्गत प्रस्तावित कामांना मान्यता दिल्यानंतर शासन महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळास व जिल्हाधिकारी यांना मान्यता दिलेल्या कामांसाठी निधी उपलब्ध करून देते. सदर कामाचे व्यवस्थापन व सनियंत्रण महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ व जिल्हाधिकारी करतात, तसेच खर्चाचा ताळमेळ महालेखापाल यांच्या नोंदीनुसार करून पूर्णत्वाचा दाखला व निधी उपयोगितेच्या प्रमाणपत्रासह अहवाल शासनास सादर करण्याची तरतूद आहे.

२. प्रसिद्धी :

राज्यातील पर्यटन स्थळांची राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय प्रसिद्धी महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळामार्फत करण्यात येते. पर्यटन उद्योग वृद्धीगत होण्यास पर्यटन स्थळांची प्रसिद्धी व त्यांच्या विकासास उत्तेजन देणे, राज्यांतर्गत, राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील पर्यटन महोत्सवामध्ये सहभागी होणे, विशिष्ट आर्थिक तरतूद उपलब्ध होण्यासाठी राज्य अर्थसंकल्पात पर्यटन विभागासाठी तरतूद करण्यात येते. त्यानुसार सन २०२५-२६ या आर्थिक वर्षासाठी रु. ४४४.२७ कोटीची तरतूद अर्थसंकल्पात करण्यात आलेली आहे.

(३) आई महिला केंद्रित पर्यटन धोरण :

दि. १९ जून २०२३ च्या शासन निर्णयान्वये राज्यातील महिलांच्या सक्षमीकरणासाठी आई महिला केंद्रित पर्यटन धोरण जाहीर करण्यात आले आहे.

पर्यटन क्षेत्रातील महिला उद्योजकांचा सहभाग वाढविण्यासाठी राज्यातील प्रत्येक तालुक्यातील पर्यटन संचालनालयाकडे नोंदणीकृत महिलांच्या मालकीच्या व त्यांनी चालविलेल्या १० पर्यटन व्यवसायांना (होमस्टे, हॉटेल रेस्टॉरंट, टूर अँड ट्रॅव्हल्स एजन्सी इ.) पर्यटन व्यवसाय उभारणीसाठी मान्यताप्राप्त बँकामार्फत घेतलेल्या रु. १५ लाख पर्यटन कर्जाच्या रक्कमेवरील व्याजाची रक्कम १२% या मर्यादित त्यांच्या आधार लिंक बँक खात्यात पूर्ण कर्ज परतफेड होईपर्यंत किंवा व्याजाची रक्कम ४.५ लक्षच्या मर्यादेपर्यंत, या तीन पर्यायांपैकी जे आधी घडेल तोपर्यंत जमा करण्यात येईल.

(४) पर्यटन धोरण २०२४ : दि. १८ जुलै, २०२४ च्या शासन निर्णयान्वये पर्यटन धोरण २०२४ जाहीर करण्यात आले आहे. सदर धोरणांतर्गत पर्यटन क्षेत्रात आगामी १० वर्षांच्या कालावधीसाठी रु. १.०० लक्ष कोटी नवीन खाजगी गुंतवणूक आकर्षित करणे व प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष सुमारे १८ लक्ष व्यक्ती इतका रोजगार निर्माण करणे यांसारखी उद्दीष्टे ठेवण्यात आली आहेत. सदर धोरणांतर्गत पर्यटन वाढीसाठी प्रयत्न करण्याच्या घटकांना २३ प्रमुख वित्तीय आणि १३ बिगर वित्तीय प्रोत्साहने/सवलती यांचा समावेश करण्यात आला आहे.

(२) (क) जिल्हास्तरीय योजनांची माहिती

नियंत्रक अधिकारी – जिल्हा नियोजन समिती –

(१) 'क' श्रेणी पर्यटन स्थळांचा विकास करणे (३४५२-१९६७)

जिल्हातील स्थानिक महत्त्वाच्या ठिकाणांचा पर्यटनदृष्ट्या विकास करण्याच्या संदर्भात शासनाकडे/महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाकडे विविध व्यक्तींकडून/संस्थांकडून अर्ज येत असतात. शासनाकडे / महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाकडे प्राप्त झालेली निवेदने यासंबंधित जिल्हातील जिल्हाधिकारी यांना पाठविण्यात येतात. जिल्हाधिकारी ही निवेदने जिल्हा नियोजन व विकास समितीच्या विचारार्थ सादर करतात. सदर समिती प्राप्त प्रस्तावांपैकी कोणत्या प्रस्तावांना प्राधान्य द्यायचे हे ठरविते. त्यानुसार विकास कामे हाती घेण्यात येतात. सदर पर्यटन स्थळांच्या विकासासाठी दरवर्षी जिल्हा नियोजन व विकास समितीस गरजेनुसार अर्थसंकल्पीय तरतूद करावी लागते. सदर प्रस्तावास प्रशासकीय मान्यता जिल्हाधिकारी देतात. नियोजन विभागांमार्फत या योजनेसाठी जिल्हावार तरतूद व निधीचे, जिल्हाधिकारी यांना वितरण करण्यात येते.

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

भाग - ३

सांस्कृतिक कार्य उपविभाग

अनुक्रमणिका
सांस्कृतिक कार्य उपविभाग

(१) समग्र कार्यक्रम

(प्रस्तावना, रचना व कार्यपद्धती, कामकाजाची माहिती, वित्तीय आवश्यकता, आस्थापना गोषवारा)

१.१	खुद्द सांस्कृतिक कार्य उप विभाग (मंत्रालय)	...	३७
१.२	सांस्कृतिक कार्य संचालनालय	...	४१
१.३	पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालय संचालनालय	...	४७
१.४	पुराभिलेख संचालनालय	...	५७
१.५	पु. ल. देशपांडे, कला अकादमी	...	६५
१.६	मराठी रंगभूमी प्रयोग परिनिरीक्षण मंडळ, मुंबई	...	७३
१.७	दर्शनिका विभाग	...	७७
१.८	महाराष्ट्र चित्रपट, रंगभूमी आणि सांस्कृतिक विकास महामंडळ मर्यादित दादासाहेब फाळके चित्रनगरी याबाबतची थोडक्यात माहिती	...	८७
१.९	महाराष्ट्र राज्य हिंदी, सिंधी, गुजराती संस्कृत, बंगाली, तेलुगू, गोर बंजारा साहित्य अकादमी.	...	९३
१.१०	कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळ मर्यादित	...	१०६
(२)	राबविण्यात येणारे कार्यक्रम / योजनांची सविस्तर माहिती	...	१०७
	राज्यस्तरीय योजना	...	१२३
(३)	महाराष्ट्र राज्य सांस्कृतिक धोरण २०२४	...	१२३

१. समग्र कार्यक्रम

१.१ खुद्द सांस्कृतिक कार्य उपविभाग (मंत्रालय)

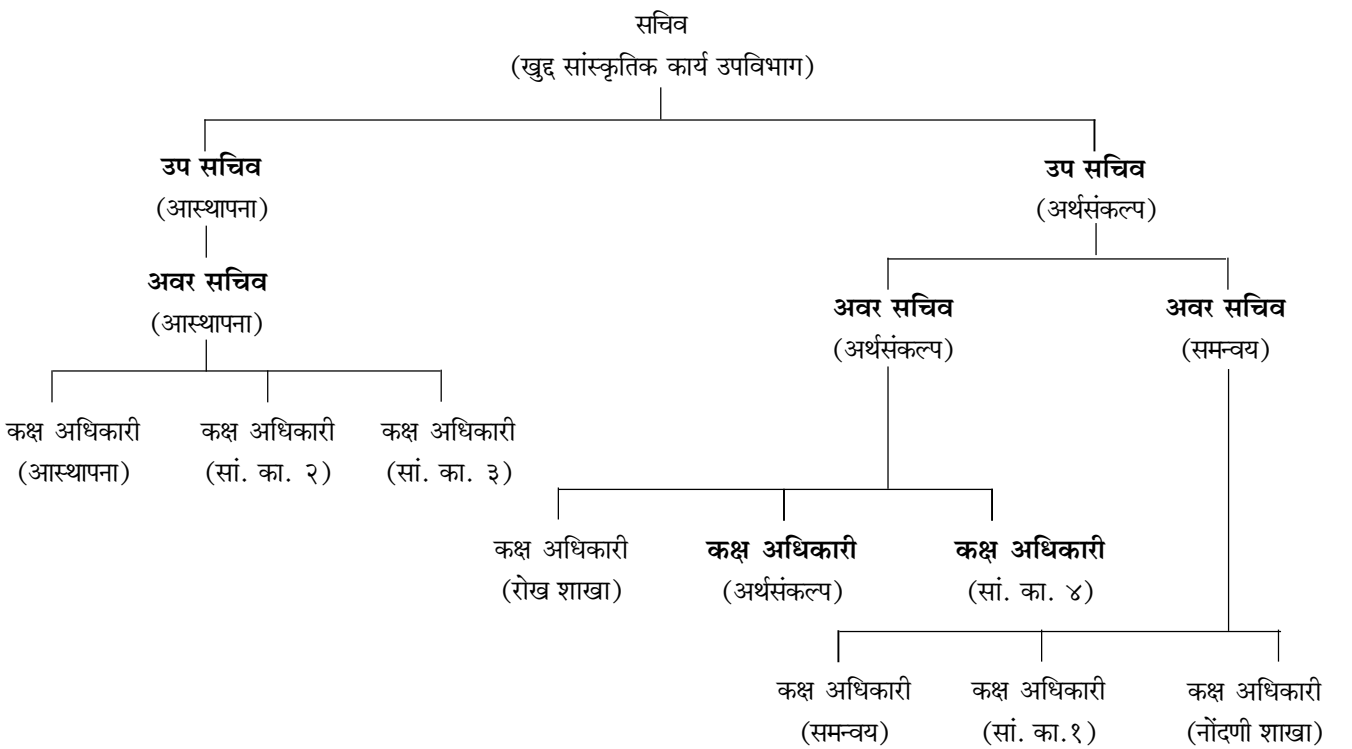
याबाबतची थोडक्यात माहिती

१.१ खुद्द सांस्कृतिक कार्य उपविभाग

प्रस्तावना

महाराष्ट्र राज्य निर्मितीच्या वेळी तत्कालीन मा. मुख्यमंत्र्यांनी रंगमंचीय कलांचा विकास करण्याची जबाबदारी शासनाची आहे, या गोष्टीस मान्यता दिली. त्यावेळी शैक्षणिक प्रसार आणि दारूबंदी प्रचार करण्याचे एक साधन म्हणून नाट्य, संगीत, चित्रपट, शाहिरी, तमाशा इत्यादी कलांचा वापर करण्यात येत होता. तथापि जीवन हेतुपूर्ण व अर्थपूर्ण करण्याच्या दृष्टिने सौंदर्यात्मक व रंगमंच कलांचा विकास करण्याचा एक महत्त्वाचा उद्देश शासनाचे पुढे होता. त्यादृष्टिने महाराष्ट्रातील सर्व रंगमंचीय कलांचा प्रामुख्याने नाट्य कलेचा विकास होण्यासाठी नाट्य महोत्सवाचे आयोजन, शास्त्रीय संगीताच्या उत्कर्षासाठी शास्त्रीय संगीत-नृत्य महोत्सवाचे आयोजन आणि लोककलेच्या विकासाकरिता तमाशा, लोककला महोत्सव तसेच मराठी चित्रपट निर्मितीस प्रोत्साहन मिळावे म्हणून मराठी चित्रपट महोत्सवाचे प्रत्येकी वर्षी आयोजन करण्यात येऊ लागले. या योजना राबविण्यासाठी हा स्वतंत्र विभाग स्थापन करण्यात आला आहे.

२. कामकाजाची रचना : —

३. विषयांचे वाटप —

सांस्कृतिक कार्य उप विभाग —

या उप विभागामार्फत खालील कामकाज करण्यात येते.

(१) सांस्कृतिक कार्यक्रम — कार्यासन-१

या कार्यासनामार्फत खालील क्षेत्रिय कार्यालयांचे कामकाज हाताळण्यात येते.

१. रंगभूमी परिनिरीक्षण मंडळ मुंबई.
२. महाराष्ट्र चित्रपट, रंगभूमी आणि सांस्कृतिक विकास महामंडळ, मर्या. मुंबई.
३. कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळ कोल्हापूर.

या व्यतिरिक्त या कार्यासनामार्फत खालील योजना राबविल्या जातात.

१. आंतरराष्ट्रीय चित्रपट महोत्सव.
२. मराठी चित्रपट महोत्सव.
३. मराठी चित्रपट निर्मिती सहाय्यक अनुदान.
४. नाट्य गृह बांधकाम सहाय्यक अनुदान.

(२) सांस्कृतिक कार्यक्रम — कार्यासन-२

या कार्यासनामार्फत खालील क्षेत्रिय कार्यालयांचे कामकाज हाताळण्यात येते.

- (१) दर्शनिका विभाग.
- (२) पुराभिलेख संचालनालय.
- (३) पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी.

(३) सांस्कृतिक कार्यक्रम — कार्यासन-३

या कार्यासनामार्फत खालील क्षेत्रिय कार्यालयांचे कामकाज हाताळण्यात येते.

- (१) पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालय संचालनालय.

(४) सांस्कृतिक कार्यक्रम — कार्यासन-४

या कार्यासनामार्फत खालील क्षेत्रिय कार्यालयांचे कामकाज हाताळण्यात येते.

- (१) सांस्कृतिक कार्य संचालनालय
- (२) हिंदी, सिंधी व गुजराती संस्कृत, बंगाली, तेलुगू, गोर बंजारा साहित्य अकादमी

(५) अर्थसंकल्प कार्यासन —

या कार्यासनामार्फत खालील कामकाज हाताळण्यात येते.

- (१) विभागाच्या अर्थसंकल्प विषयक बाबी.
- (२) लोकलेखा समिती.
- (३) अंदाज समिती.
- (४) महालेखापाल कार्यालयाकडील अहवालावर कार्यवाही (विनियोजन लेखे, नागरी अहवाल, वाणिज्यिक अहवाल).
- (५) सांस्कृतिक धोरण २०१० ची अंमलबजावणी करणे.

(६) आस्थापना कार्यासन —

या कार्यासनामार्फत खालील कामकाज हाताळण्यात येते.

- (१) या विभागाच्या आस्थापना विषयक बाबी.
- (२) नोंदणी शाखा.

(७) रोखशाखा —

या कार्यासनामार्फत खालील कामकाज हाताळण्यात येते.

- (१) रोख शाखेतील संबंधीत कामकाज.
- (२) महालेखापाल कार्यालयाशी खर्चाचा ताळमेळ घालणे.
- (३) विभागातील कर्मचाऱ्यांची सेवा पुस्तक अद्ययावत ठेवणे.

(८) समन्वय कक्ष —

- (१) विधान मंडळाशी निगडित कामकाजांचे समन्वय.
- (२) विभागातील एका पेक्षा अनेक कार्यासनांशी संबंधित कामकाजांचे समन्वय.

(९) नोंदणी शाखा

- (१) विभागातील टपाल व धारिकांची आवक जावक
- (२) संगणक खरेदी/निर्लेखन/विक्री
- (३) वाहन आढावा/खरेदी/निर्लेखन
- (४) विविध प्रकारची देयके

१. समग्र कार्यक्रम

१.२ सांस्कृतिक कार्य

संचालनालय

या क्षेत्रिय कार्यालयाची थोडक्यात माहिती

१.२ सांस्कृतिक कार्य संचालनालय

प्रस्तावना

सांस्कृतिक कार्य संचालनालयाची स्थापना सन १९७० मध्ये झाली आहे. सांस्कृतिक कार्य संचालनालयातर्फे शासकीय पातळीवरील सांस्कृतिक कार्यासंबंधीच्या योजना कार्यान्वित करण्यात येतात. या राज्यातील सांस्कृतिक अंगाची लोकांना माहिती व्हावी, एक प्रकारचे भावनात्मक ऐक्य निर्माण व्हावे, तसेच सांस्कृतिक क्षेत्रात काम करणाऱ्या संस्थांना प्रोत्साहन या हेतूने खाली उल्लेखिलेले महोत्सव आयोजित करण्यात येतात. त्यात राज्य नाट्य महोत्सव, तसेच संगीत, नृत्य, तमाशा, कीर्तन, भजन, लोककला इत्यादी विविध कला महोत्सव आयोजित करण्यात येतात. याशिवाय या संचालनालयातर्फे नाट्य प्रशिक्षण शिबिरे, तमाशा प्रशिक्षण शिबिरे, बालनाट्य शिक्षण शिबिरे, कीर्तन व शाहिरी प्रशिक्षण शिबिरे आयोजित करण्यात येतात. त्याशिवाय गरजू वृद्ध व अपंग कलाकारांना आर्थिक मदत करणे, सांस्कृतिक कार्य क्षेत्रात कार्य करित असलेल्या संस्थांना अनुदान देणे इत्यादी कामे या संचालनालयाकडे आहेत.

(२) या संचालनालयातर्फे आयोजित करण्यात येणाऱ्या कार्यक्रमाची यादी –

- (१) राज्य नृत्य, नाट्य, तमाशा व संगीत महोत्सव भरवणे.
- (२) व्यावसायिक नाट्यस्पर्धा भरवणे.
- (३) कला व सांस्कृतिक संस्थांना सहायक अनुदान देणे.
- (४) कीर्तन व शाहिरी चर्चासत्र आयोजित करणे.
- (५) पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत प्रोत्साहन योजना.
- (६) नाट्य स्पर्धा, एकांकीका स्पर्धा.
- (९) प्रयोगात्मक कलेच्या क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या संस्थांना सहायक अनुदान.
- (१०) साहित्य, कला इ. क्षेत्रातील मान्यवर व्यक्तींना अर्थसहाय्य. (अनिवार्य)
- (११) (वर्ग) – PLD (हस्तांतरण)

(३) (अ) वित्तीय आवश्यकता — (कार्यक्रम)

योजनांच्या अर्थसंकल्पीय तरतूदीची थोडक्यात माहिती खालीलप्रमाणे.

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	योजनेचे नाव		सन २०२४-	सन २०२५-	सन २०२५-	सन २०२६-
			२०२५	२०२६	२०२६	२०२७
			प्रत्यक्ष खर्च	अर्थसंकल्पीय तरतूद	सुधारीत अंदाज	अर्थसंकल्पीय तरतूद
१.	कीर्तन व शाहीरी बाबत चर्चासत्र शिबीरांचे आयोजन करणे (२२०५-१४१८)	५० इतर खर्च	१०११४.६९२	१९५००	१,३६,५०	२,३४,००
२.	अभिनय कला क्षेत्रात उल्लेखनिय कार्याबद्दल पारितोषिके (२२०५-१४३६)	०५ इतर खर्च ५० इतर खर्च एकूण	९६०० ० ९६००	९६०० १०४०० २००००	१,५६,०० ७२,८० २२८,८०	१००,०० १०४,०० २०४,००
३.	ध्वनिमुद्रीत संगीत संग्रहालय (२२०५-१४४५)	५० इतर खर्च	०.००	२५००	१७,५०	३०,००
४.	शासकीय प्रेक्षागृहे व सभागृहे (२२०५-१४८१)	३१, इतर सहाय्यक अनुदाने (वेतनेत्तर)	१२५०००	१०००००	७,००,००	५०,००,००
५.	राज्य मराठी हिंदी संगीत, बाल, संस्कृत व दिव्यांग नाट्य स्पर्धा (२२०५-१४९२)	०५ पुरस्कार २६ जाहिरात ५० इतर खर्च एकूण	१३६५० १७३०.४०० ७५९४६ ९१३२६	११०४० १०००० १००००० १२१०४०	७७,२८ ७०,०० ७००,०० ८४७,२८	१९९,०० १००,०० १२,४३,०० १५,४२,००
६.	राज्य कला संस्कृती जतन संवर्धन, विविध महोत्सव तसेच इतर कार्यक्रम (२२०५-१५०७)	०५ पुरस्कार २६ जाहिरात ५० इतर खर्च एकूण	२००० १३१८.७३७ ४२०२९३.७६६ ४२३६१२.५०३	५८०० ३०००० ९६४२०० १००००००	३०,०० २१०,०० १०१,४२,०० १०३,८२,००	२०,०० ३००,०० १५०,००,०० १५३,२०,००
७.	व्यावसायिक नाट्य स्पर्धा भरविणे (२२०५-१५२५)	०५ पुरस्कार ५० इतर खर्च एकूण	५९०० २९३१ ८८३२	२९६० ६००० ८९६०	२९,६० ३०,०० ५९,६०	२९,५० ४०,०० ६९,५०
८.	पारंपारिक कला व कला पथकांना अनुदान. (२२०५-१५३४)	३१ सहाय्यक अनुदाने	०	२०००००	१४,००,००	२०,००,००
९.	इतर महोत्सव (२२०५-१६०५)	०५ पुरस्कार २६ इतर खर्च एकूण	४००० १५४१८ १९४१८	५५०० ४०००० ४५५००	३८,५० ४,००,०० ४,३८,५०	५५,०० ४००,०० ४५५,००
१०.	कला व सांस्कृतिक कार्य संस्थाना अनुदान (२२०५-१६२३)	२६ जाहिरात ३१ सहाय्यक अनुदान एकूण	१२१.२७६ ९६७५ ९७९६.२७६	२००० ३०००० ३२०००	१४,०० २१०,०० २२४,००	२०,०० ३००,०० ३२०,००

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	योजनेचे नाव		सन २०२४-	सन २०२५-	सन २०२५-	सन २०२६-
			२०२५	२०२६	२०२६	२०२७
			प्रत्यक्ष खर्च	अर्थसंकल्पीय तरतूद	सुधारीत अंदाज	अर्थसंकल्पीय तरतूद
१२.	भारतरत्न पंडीत, भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत प्रोत्साहन योजना (२२०५-३३२१)	०५ पुरस्कार ३१ सहाय्यक अनुदान ३४ शिष्यवृत्ती ५० इतर खर्च एकुण	१००० ८०० ७२० ४२५२ ६७७२-३०२	१००० १२०० २८८० १०००० १५०८०	७०० ८४० २८८० ७००० ११४२०	१००० १२०० २८८० २५००० ३००८०
१३.	राज्य सांस्कृतिक निधी (२२०५-३३५९)	३१ सहाय्यक अनुदाने	५२२	१	१	१
१४.	स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सवाअंतर्गत कार्यक्रम (२२०५-३७३३)	५० इतर खर्च	१४५३५८३	१	१८२२८	१

(ब) वित्तीय आवश्यकता (अनिवार्य)

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	योजनेचे नाव		सन २०२४-	सन २०२५-	सन २०२५-	सन २०२६-
			२०२५	२०२६	२०२६	२०२७
			प्रत्यक्ष खर्च	अर्थसंकल्पीय तरतूद	सुधारीत अंदाज	अर्थसंकल्पीय तरतूद
१.	सांस्कृतिक कार्य संचालनालय मुख्यालय कार्यालय व विभागीय कार्यालय. (२२०५-१३७४)		३३२२४.४१४	५९९६३	४२१०४	५९९६५
२.	साहित्य, कला इत्यादी क्षेत्रातील मान्यवर व्यक्तींना आर्थिक सहाय्य (२२०५-१९०१)		२०९९९९७.०३७	२२५००००	२२५००००	२२५००००
३.	शासकीय प्रेक्षागृहे व सभागृहे (२२०५-१७४१)		५३३५.९४३	९०८३	५५६९	७२८३

(४) कर्मचारी विषयक गोषवारा -

पदे व वेतनश्रेणी
४.१ सांस्कृतिक कार्य संचालनालय

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	ग्रेड पे	पदसंख्या २०२५-२०२६ ५
नियमित पदे				
(अ) राजपत्रित				
१.	संचालक, (वर्ग-१)	७८,८००-२,०९,२००	एस-२५	१
२.	सहसंचालक, (वर्ग-१)	५६,१००-१,७७,५००	एस-२०	१
३.	सहायक संचालक (वर्ग-२)	४४,९००-१,४२,४००	एस-१६	४
४.	लेखा अधिकारी (वर्ग-२)	४४,९००-१,४२,४००	एस-१६	१
५.	कार्यक्रम अधिकारी (वर्ग-२)	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	९
६.	सहाय्यक लेखापरीक्षा अधिकारी (वर्ग-२)	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	१
७.	सहाय्यक लेखाधिकारी (वर्ग-२)	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	४
एकूण -				२१
(ब) अराजपत्रित वर्ग-३				
१.	लघुलेखक (उच्च श्रेणी)	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	१
२.	अधीक्षक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	८
३.	लेखापाल	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	१
५.	सहाय्यक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	९
७.	लघुटंकलेखक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
९.	लिपिक टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१३
एकूण -				३३
(क) मृत संवर्गांत कार्यरत कर्मचारी				
अराजपत्रित वर्ग-४				
१.	वाहनचालक (गट-क)	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१
२.	शिपाई (गट-ड)	१५,०००-४७,८००	एस-०९	२
एकूण -				३
(ड) बाह्ययंत्रणाद्वारे घ्यावयाची पदे				
१.	वाहनचालक (गट-क)	१९,९००-६३,२००	एस-०६	२
२.	दफ्तरी (गट-ड)	१६,६००-५२,४००	एस-०३	१
३.	शिपाई (गट-ड)	१५,५००-४२,६००	एस-०९	४
४.	बहूउद्देशिय काम समन्वयक	टोक वेतन	एस-०४	३
५.	डेटा इंट्री ऑपरेटर	टोक वेतन		२
एकूण -				१२
एकूण-निव्वळ -				६९

४.२ शासकीय नाट्यगृहे व सभागृहे

न्यायालयाच्या आदेशानुसार रंगभवन नाट्यगृह, हे ऑक्टोबर २००३ पासून पूर्णतः बंद आहे.

१. (अ) कर्मचारीविषयक गोषवारा -

पदे व वेतनश्रेणी-शासकीय नाट्यगृहे

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	स्तर	पदसंख्या
				२०२४-२०२५
१	२	३	४	५

रंगभवन, धोबीतलाव, मुंबई.

नियमित पदे-३

अराजपत्रित वर्ग-३

१.	व्यवस्थापक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	१
२.	भांडारपाल	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
३.	ध्वनितंत्रज्ञ	२१,७००-६९,१००	एस-०७	१
एकूण -				३

मृत संवर्गात कार्यरत कर्मचारी

१.	सफाईदार	१५,५००-४७,६००	एस-०१	२
२.	चौकीदार	१,५००-४७,६००	एस-०१	१
एकूण -				३

टीप : वरील कर्मचारीवृंद फक्त रंगभवन नाट्यगृहासाठी आहे. इतर कार्यक्रमासाठी निराळा कर्मचारीवृंद नाही. यापूर्वी देण्यात आलेल्या संचालन व प्रशासन या कार्यक्रमासाठी जो कर्मचारीवृंद आहे त्याच्यावरच कला व संस्कृति यांचे प्रचालन या कार्यक्रमाची जबाबदारी टाकण्यात आली आहे.

बाह्ययंत्रणेद्वारे घ्यावयाची पदे

१.	चौकीदार	१५,५००-४७,६००	एस-०१	३
२.	माळी	१५,५००-४७,६००	एस-०१	१
एकूण -				४
एकूण पदे -				१०

१. समग्र कार्यक्रम

१.३ पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय

या क्षेत्रिय कार्यालयाची थोडक्यात माहिती

१.३ पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालये

प्रस्तावना

पुरातत्त्व संचालनालयाची स्थापना सप्टेंबर १९५५ मध्ये झाली असून दिनांक १५ ऑक्टोबर १९७६ पासून या संचालनालयाचे नाव बदलून पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय असे करण्यात आले आहे.

केंद्र शासनाच्या भारतीय पुरातत्त्व सर्वेक्षणाने कायद्याने “राष्ट्रीय संरक्षित स्मारक” म्हणून जाहीर केलेली प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारके वगळता उरलेल्या प्राचीन आणि ऐतिहासिक स्मारकांचे गवेक्षण करून त्यातील, राज्याच्या दृष्टिकोनातून महत्त्वाची असलेली स्मारके “राज्य संरक्षित स्मारक” म्हणून घोषित करून त्यांचे संरक्षण, जतन, दुरुस्ती व संवर्धन करणे ही या संचालनालयाची जबाबदारी आहे.

(२) संचालनालयाची महत्त्वाची पुरातत्त्वीय कार्ये खालीलप्रमाणे आहेत –

१. प्राचीन व ऐतिहासिक स्मारकांचे गवेक्षण व जतन –
२. संशोधन व उत्खनने –

एखाद्या प्राचीन स्थळाची माहिती उपलब्ध झाल्यास, त्या स्थळाची प्रत्यक्ष पाहणी करून तेथे मिळालेल्या पुरावशेषांचा अभ्यास करून व ऐतिहासिक महत्त्व लक्षात घेऊन त्या स्थळाचे आवश्यकता भासल्यास व व्यवहार्य असल्यास उत्खनन करणे.

३. पुराभिलेखांचे गवेक्षण, संशोधन व जतन –

कागदी दस्तऐवजांव्यतिरिक्तचे दगडावरील, लाकडावरील व ताम्रपटावरील उत्कीर्ण (कोरलेले) लेख शोधणे, त्यांचे वाचन करणे व संशोधन करणे.

४. नाणकशास्त्र –

प्राचीन काळातील नाण्यांचा अभ्यास करणे, त्यांचे जतन, संरक्षण करणे.

५. निखात निधी –

पूर्वीच्या काळी मुद्दाम जाणीवपूर्वक धनाचे हंडे, दागिने, मूर्ती व वस्तु पुरून ठेवल्या जात, खोदकाम करताना अशा वस्तु उजेडात येतात. अशा वस्तु आणि भूमीखाली आढळणाऱ्या या सर्वच आकस्मिकपणे सापडलेल्या अवशेषांना निखात निधी असे म्हणतात. सोने, चांदी, तांबे, धातुंची नाणी इत्यादी त्याचप्रमाणे दागदागिने असलेले निखात (एकाच जागी एकापेक्षा जास्त) निधी राज्यात सर्वत्र अधूनमधून सापडतात. या संचालनालयाकडे संचालक निखात निधी अधिकारी असल्यामुळे असे निखात निधी संपादन करण्यायोग्य आहेत का? या बाबत अहवाल पाठविण्यासाठी व तपासण्यासाठी या संचालनालयाकडे येतात. सद्यस्थितीत संचालनालयाकडे ६५० निखात निधी जमा करण्यात आलेले आहेत.

६. प्रकाशने –

राज्यातील महत्त्वाच्या व ऐतिहासिक स्मारकांबाबत सर्वसामान्य पुरातत्त्वप्रेमींना समजेल अशा भाषेत माहितीपुस्तिका प्रकाशित करणे, झालेले संशोधन व गवेक्षण अहवाल प्रकाशित करणे; व त्याचप्रमाणे वस्तुसंग्रहालयांमधील चित्रे वा कलात्मक वस्तूंची काढे छापणे ही प्रकाशन शाखेची महत्त्वाची कामे आहेत.

संचालनालयाद्वारे उत्खनन केलेल्या पुरातनस्थळांचे उत्खननाद्वारे उपलब्ध पुरावशेषांचे प्राचीन, पुरातत्त्वीय व ऐतिहासिक महत्त्व प्रकाशित करणे.

७. जतन –

राज्य संरक्षित स्मारक म्हणून घोषित झालेल्या वास्तुंची डागडूजी, दुरुस्ती इत्यादी कामे पुरातत्त्वीय तत्वाने म्हणजे वास्तु ज्या काळातील आहे त्या काळातील बांधकाम तंत्राचा वापर करून करण्यात येतात. वास्तुचा एखादा भाग कमजोर होत असेल तर त्याला बळकटी आणली जाते. या स्वरूपाच्या कामाला तांत्रिक भाषेत जतन असे म्हणतात. सर्व राज्य संरक्षित स्मारकांचे जतन या संचालनालयाच्या जतन शाखे मार्फत केले जाते.

८. स्मारकांची सर्वकष नोंदणी –

स्मारकांची साद्यंत छायाचित्रण व आरेखन करणे, हेही संचालनालयाचे महत्त्वाचे काम आहे. त्यासाठी संचालनालयात छायाचित्रण व आरेखन शाखा आहेत. संचालनालयाने वर्षभरात स्मारकांचे वैशिष्ट्यपूर्णपणे जतनदुरुस्ती केलेले काम सर्व सामान्य जनतेस ज्ञात व्हावे म्हणून छायाचित्रणाचे प्रदर्शन भरविले जाते. राज्य संरक्षित स्मारकांच्या व परिसराचा वर्षनिहाय छायाचित्रणाचा Digital डाटा तयार करणे व राज्य संरक्षित स्मारकांच्या रेखाचित्र व नकाशाचे स्कॅनिंग करून Digitalization करणे.

(३) वस्तुसंग्रहालयाशी संबंधित महत्त्वाची कार्ये खालीलप्रमाणे आहेत –

१. प्राचीन व ऐतिहासिक वस्तुंचे संपादन करणे.
२. संग्रहालयात प्रदर्शित करण्यात येणाऱ्या वस्तुंची शास्त्रीय पद्धतीने मांडणी करणे (उदा. शस्त्र विभाग, चित्र विभाग इत्यादी वर्गवारी करून मांडणी करणे).
३. वस्तुसंग्रहालयाशी संबंधित विषयावर शालेय विद्यार्थ्यांसाठी व्याख्याने आयोजित करणे.
४. प्रेक्षकांना प्रदर्शित वस्तुंची माहिती देणे व मार्गदर्शन करणे.

५. अशासकीय संस्थांना सहाय्य -

बिन सरकारी वस्तुसंग्रहालयांना/संस्थांना खालील कारणांसाठी अर्थ सहाय्य दिले जाते.

- (१) कर्मचाऱ्यांना वस्तुसंग्रहालयाच्या परिक्षणासाठी.
- (२) शैक्षणिक कार्यासाठी.
- (३) उपकरणे, प्रदर्शनिय वस्तू इत्यादी खरेदीसाठी.
- (४) प्रकाशने व संशोधन कार्यासाठी.

६. शासकीय वस्तुसंग्रहालये -

या संचालनालयाच्या अधिनस्थ १३ वस्तुसंग्रहालये असून त्याची माहिती खालीलप्रमाणे आहे.

अ. क्र.	संग्रहालयाचे नाव	सुरू झाल्याची तारीख	संग्रहालयाच्या प्रसिद्धी बाबतची माहिती
१	मध्यवर्ती संग्रहालय, नागपूर	१८६३	दुर्मिळ ऐतिहासिक शिलालेख, आदिवासी कला व संस्कृती.
२	शासकीय वस्तुसंग्रहालय, सिंदखेडराजा	१९९६	माँ साहेब जिजाऊ यांचे जन्मस्थान, पाषाण शिल्पे, शस्त्रात्रे, नाणी.
३	श्री. बाळासाहेब पाटील, शासकीय वस्तुसंग्रहालय, पैठण	१९९६	दुर्मिळ तैलचित्रे, शिल्पे, चंदनावरील कोरीव शिल्प काम, इ. स. पूर्व २०० ते १९ व्या शतकापर्यंतच्या वस्तू प्रदर्शित.
४	प्रादेशिक संग्रहालय, नाशिक	१९८६	पाषाण शिल्प, १२-१३ व्या शतकातील बुद्ध शिल्प, प्राचीन नाणी, शस्त्रात्रे.
५	प्रादेशिक संग्रहालय, रत्नागिरी	१९९८	पाषाण शिल्प, थिबाराजाच्या वापरातील वस्तूंचे दालन, धातुंच्या वस्तूंचे दालन.
६	शासकीय वस्तुसंग्रहालय, माहूर	१९८६	आदिवासी-बंजारा संस्कृती विभाग, शस्त्रात्रे, धातुंच्या वस्तूंचे दालन.
७	सांगली संग्रहालय, सांगली	१९५४	तैलचित्र दालन, प्राचीन कलाकुसर, प्लास्टरचे पुतळे, शस्त्रात्रे.
८	कोल्हापूर वस्तुसंग्रहालय, कोल्हापूर	१९४७	उत्खननातील मार्तीच्या वस्तूंचे दालन, नाणी, पाषाण शिल्प, कोरीव कलाकुसर.
९	चंद्रकांत मांडरे कला संग्रहालय, कोल्हापूर	१९८४	तैलचित्रे, जलरंग चित्र, प्लास्टर ऑफ पॅरीस मधील अर्ध पुतळे.
१०	प्रादेशिक संग्रहालय, औरंगाबाद (छत्रपती संभाजीनगर)	१९७९	दगडी शिल्पे लोखंडी वास्तु, लाकडी कोरीव काम, धातुच्या वस्तू, संगमरवरी वस्तू, ताम्रपट, नाणी, काचचित्रे.
११	श्री. छत्रपती शिवाजी महाराज संग्रहालय, सातारा	१९७०	मराठे कालीन १७-१८ व्या शतकातील शस्त्रे, वस्त्रे, अलंकार, भित्तीचित्रे, कोरीव कला, नक्षीकाम, भांडी या वस्तूंचे प्रदर्शन.
१२	श्री. भवानी चित्रसंग्रहालय, औंध, सातारा	१९३८	शस्त्रे, वस्त्रे, अलंकार, भित्तीचित्रे, कोरीव कला, नक्षीकाम, भांडी या वस्तूंचे प्रदर्शन, तैलचित्रे व जलरंग चित्रे.
१३	रामलिंगाप्या लामतुरे संग्रहालय, तेर, जि.	१९६७	मार्तीच्या वस्तूंचे दालन, नाणी, पाषाण शिल्प, शिलालेख.

(४) सल्लागार मंडळ -

महाराष्ट्र प्राचीन व पुरातत्त्वीय स्थळे व अवशेष अधिनियम १९६० (१९६१ चा अधिनियम १२ वा) मधील कलम २० व प्राचीन स्मारके व पुरातत्त्वीय स्थळे व अवशेष १९६२ मधील नियम ४५ ते ४९ अन्वये राज्य शासनास सल्ला देण्यासाठी सल्लागार मंडळाची नियुक्ती करण्यात आलेली असून पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालय विभागाचे संचालक हे मंडळाचे पदसिद्ध सचिव सदस्य असून मा. मंत्री सांस्कृतिक कार्य हे सल्लागार मंडळाचे अध्यक्ष आहेत.

(५) महाराष्ट्र वैभवराज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना -

महाराष्ट्र राज्याला पुरातत्त्वीय अवशेष स्मारके, हस्तलिखिते, पारंपरिक कला व इतर सांस्कृतिक परंपराच्या स्वरूपात समृद्ध असा वारसा आहे. अशा या वारशाचे जतन करण्यासाठी महाराष्ट्र प्राचीन स्मारके, पुराणवस्तुशास्त्र अवशेष अधिनियम, १९६० च्या १५ व्या कलमातील तरतूदीवर आधारित महाराष्ट्र वैभवराज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजना शा.नि.क्र. मवैयो-२२०५/प्र.क्र.१०७/सां.का.३, दि. २-२-२००७ रोजी सुरू करण्यात आली.

योजनेचे स्वरूप - सदर योजनेमध्ये राज्य संरक्षित स्मारकांचे जतन आणि संवर्धन करू इच्छिणाऱ्या संस्था, व्यक्ती कॉर्पोरेट क्षेत्र व विश्वस्त मंडळे तसेच या विषयी अभ्यास असणाऱ्या व्यक्तींना सहभागी करून घेता येतील. सदर योजनेमध्ये खाजगी सहभाग अपेक्षित आहे.

योजनेचे उद्दिष्टे -

१. राज्य संरक्षित स्मारकांच्या जतन, दुरुस्ती, देखभाल व विकास कामासाठी सार्वजनिक सहभाग मिळविणे.
२. खाजगी क्षेत्रातील जतन दुरुस्तीच्या कौशल्याचा, ज्ञान व अनुभवाचा उपयोग करून घेणे.

३. स्मारकांची योग्य देखभाल करण्यासाठी आवश्यक सुविधा उपलब्ध करणे.

४. सदर योजनेतून स्मारकांच्या जतन कार्यात सामान्य जनतेला सहभागी करून समृद्ध वारशाच्या जपणुकीबाबत जनतेत नवी जाणीव निर्माण करणे.

योजनेचे वैशिष्ट्ये –

१. पालकत्व स्विकारणाऱ्या संस्था/व्यक्ती/संघटनेला स्मारकाच्या जतन, दुरुस्ती व देखभालीचा सर्व खर्च सोसून सांस्कृतिक संवर्धनाच्या कार्याला हातभार लावता येईल.

२. स्मारकाच्या संगोपनार्थ ५ वर्षाकरीता पालकत्व देता येईल. यासाठी शासनाशी करार करून करारातील अटी बंधनकारक राहतील.

३. स्मारकाच्या जतन, दुरुस्ती व सुशोभिकरण इ. कामासाठी पुरातत्व व वस्तु संग्रहालय संचालनालयाने सुचविल्याप्रमाणे व त्यांच्या देखरेखीखाली काम करावे लागेल.

दि. २० जुलै २०१४ रोजीच्या शासननिर्णयान्वये स्मारकाच्या संगोपनार्थ कालावधी ५ वर्षाएवजी १० वर्षांचा करण्यात आला आहे.

महाराष्ट्र वैभवराज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजनेअंतर्गत दत्तक देण्यात आलेली स्मारके व पालकत्व दिलेल्या संस्था खालीलप्रमाणे.

अ. क्र.	महाराष्ट्र वैभवराज्य संरक्षित स्मारक	संगोपनार्थ घेतलेली संस्था	संगोपनार्थ दिलेली तारीख
१.	यशवंतराव चव्हाण यांचे जन्मस्थळ देवराष्ट्रे, ता. कडेगाव, जि. खालील हे ऐतिहासिक स्थळ	यशवंतराव चव्हाण प्रतिष्ठान, मुंबई	२९ नोव्हेंबर, २०२१
२.	अंमळनेर वेस, मौजे अंमळनेर, जि. जळगाव	नगरपरिषद, अंमळनेर	२८ जुलै, २०२०
३.	बाणगंगा तलाव, मुंबई	प्रस्तावित करण्यात आले आहे	--
४.	शिवडी किल्ला	रामप्रसाद गोयंका फाऊंडेशन २०२५	--

(६) पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय या कार्यालयामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या योजना खालील लेखाशीर्षातर्गत मोडतात.

- पुरातत्त्वशास्त्र संचालनालय (२२०५ १७३२) (अनिवार्य)
- शासकीय वस्तुसंग्रहालय (२२०५ १८१२) (अनिवार्य)
- मौल्यवान कलाकृती व पुरातन वस्तु याबाबत अधिनियम १९७२ (२२०५ १९१९) (अनिवार्य)
- जहांगिर आर्ट गॅलरी, मुंबई (२२०५ १८५७)
- मुंबई निसर्गतिहास संस्था, मुंबई (२२०५ १८४८)
- इतर सहाय्यक अनुदान (२२०५ १८७५)
- नाणकशास्त्र संस्था (२२०५ १८३९)
- राजा केळकर वस्तुसंग्रहालय, पुणे (कार्यक्रम) (२२०५ १८८४)
- पुरातत्त्वशास्त्र संचालनालय गवेषण, उत्खणन, संशोधन व संवर्धन व इतर खर्च (२२०५ १३३८) (अनिवार्य)
- ऐतिहासिक व सांस्कृतिक किल्ले व धार्मिक स्थळांची देखभाल व दुरुस्ती (२२०५ १३०२)
- विविध वस्तुसंग्रहालयाची पुनर्रचना व विकास (२२०५ १३२९)
- शासकीय वस्तुसंग्रहालयासाठी नवीन इमारत बांधकाम (४२०२ ६४६२)

(८) वित्तीय आवश्यकता -

या संचालनालयाच्या अंतर्गत असलेल्या अनिवार्य या अर्थसंकल्पीय तरतुदींची माहिती खालीलप्रमाणे.

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	योजनेचे नाव व लेखाशिर्ष	सन २०२४-२०२५ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२५-२०२६ अर्थसंकल्पीय अंदाज	सन २०२५-२०२६ सुधारित अंदाज	सन २०२६-२०२७ अर्थसंकल्पीय अंदाज
१.	पुरातत्त्वशास्त्र संचालनालय (२२०५ १७३२)	१०१३५७.८३३	१६,६२,८१	१०,४३,७२	१७,२९,८८
२.	पुरातत्त्वशास्त्र संचालनालय गवेषण, उत्खनन, संशोधन व संवर्धन व इतर खर्च (२२०५ १३३८)	६,०६,९१	७,८५,२३	१३,५५,२३	८४,७१७
३.	शासकीय वस्तुसंग्रहालय (२२०५ १८१२)	६,२४,१७	८,६९,६१	६८,९६९	९३,९६०
४.	मौल्यवान कलाकृती व पुरातन वस्तू या बाबत अधिनियम १९७२ (२२०५ १९१९)	०	५	५	५

या संचालनालयाच्या अंतर्गत असलेल्या योजनांतर्गत योजनांच्या अर्थसंकल्पीय तरतुदींची माहिती खालीलप्रमाणे :-

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	योजनेचे नाव व लेखाशिर्ष	सन २०२४-२०२५ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२५-२०२६ अर्थसंकल्पीय अंदाज	सन २०२५-२०२६ सुधारित अंदाज	सन २०२६-२०२७ अर्थसंकल्पीय अंदाज
१.	ऐतिहासिक व सांस्कृतिक किल्ले व धार्मिक स्थळांची देखभाल व दुरुस्ती (२२०५ १३०२)	३८,३९,०२	४,०३,२२,००	२८,४७,८६२	४०,३२,२००
२.	वस्तुसंग्रहालयाची पुनर्रचना व विकास (२२०५ १३२९)	९१६७३.६	१,०१,१५,००	७१,०२,००	७०,९४,८०
३.	शासकीय वस्तु संग्रहालयाची नवीन इमारत बांधकामाबाबत (कार्यक्रम) दत्तमत (कार्यक्रम) (४२०२ ६४६२)	०	२,०१,६४,००	१२,११,४८०	९८,००,००
४.	नाणक शास्त्र संस्था (२२०५ १८३९)	३,५०	१०,००	७००	१०,००
५.	बाँम्बे नॅचरल हिस्ट्री सोसायटी, मुंबई (२२०५ १८४८)	७,००	२०,००	१४००	३९,००
६.	जहांगिर आर्ट गॅलरी, मुंबई (२२०५ १८५७)	०	५,००	३५०	५००
७.	इतर सहाय्यक अनुदाने (२२०५ १८७५)	३५,००	५०,००	३५,००	५०,००
८.	राजा केळकर वस्तुसंग्रहालय, पुणे (२२०५ १८८४)	६४,००	६४,००	६४,००	६४,००

(९) कर्मचारी विषयक गोषवारा : पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग-शासन निर्णय क्र. आकृबं-२०२२/प्र.क्र.६१/आस्थापना, दि. ३० जानेवारी, २०२४ अन्वये सुधारित आकृतिबंधनुसार

(अ) पुरातत्त्वशास्त्र

सातव्या वेतन आयोगानुसार सन २०२४-२०२५ मधील पदे व वेतनमाने यांचा तपशील दर्शविणारे विवरणपत्र

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	स्तर	पदसंख्या
१	२	३	४	५
राजपत्रित				
१.	संचालक, पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालये, महाराष्ट्र राज्य (वर्ग १)	७८,८००-२,०९,२००	एस-२५	१
२.	उपसंचालक, पुरातत्त्व (वर्ग-१)	६७,७००-२,०८,७००	एस-२३	१
३.	जतन उपअभियंता स्थापत्य (वर्ग-१)	५६,१००-१,७७,५००	एस-२०	१
४.	सहायक संचालक (पुरातत्त्व वर्ग-२)	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	६
५.	प्रशासकीय अधिकारी (वर्ग-२)	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	१
६.	सहाय्यक लेखाधिकारी	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	१
(अ-ब)				एकूण - ११

अराजपत्रित, अधिकारी व कर्मचारी (वर्ग तीन)

१.	अधीक्षक	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१
२.	सहाय्यक अधीक्षक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	२
३.	जतन कनिष्ठ अभियंता	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	५
४.	सहाय्यक (निरसीत)	२९,२००-९२,३००	एस-१०	१
५.	पुरातत्त्व सहाय्यक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	११
६.	वरिष्ठ लेखालिपीक (निरसीत)	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
७.	लघुटंकलेखक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
८.	छायाचित्रकार	२९,२००-९२,३००	एस-१०	५
९.	सर्वेक्षक-नि-आरेखक	२९,२००-९२,३००	एस-१०	१
१०.	जतन सहाय्यक अभियंता	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	६
११.	जतन आवेक्षक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	११
१२.	उद्यान आवेक्षक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	१
१३.	लिपिक-टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१३
१४.	वाहन चालक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१
१५.	पर्यवेक्षक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	०२
१६.	वाहनचालक (बाह्ययंत्रणा)	१९,९००-६५,२००	एस-०६	०३
(क)				एकूण - ६५

वर्ग चार

	मुख्य माळी (निरसीत)	१८,०००-५६,९००	एस-०५	१
	माळी (बाह्य यंत्रणा)	१५,०००-४७,६००	एस-०१	१०
	शिपाई/पहारेकरी (बाह्य यंत्रणा)	१५,०००-४७,६००	एस-०१	२३
	अंशकालीन सफाईगार पहारेकरी (बाह्ययंत्रणा)	१५,०००-४७,६००	एस-०१	४२
	रोजंदारी पहारेकरी (बाह्ययंत्रणा)	सां. बां. रोजंदारीप्रमाणे	रोजंदारीप्रमाणे	०४
(ड)				एकूण - ५०

(अ-ब) + (क) + (ड) =

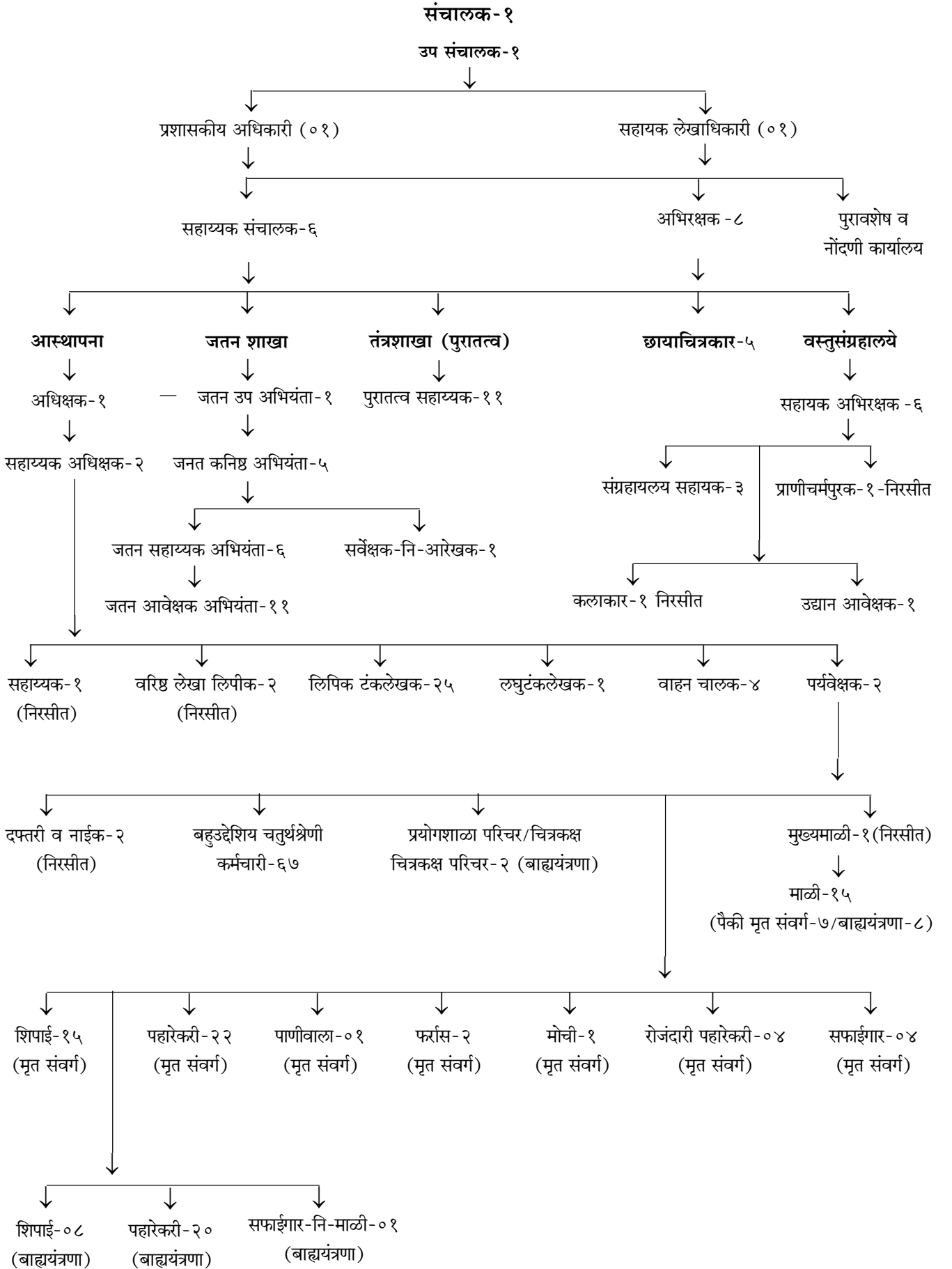
एकूण बेरीज - १५६

(ब) वस्तुसंग्रहालये (सरकारी कार्यालयांतर्गत)

सन २०२४-२०२५ मधील पदे व वेतनमाने यांचा तपशील दर्शविणारे विवरणपत्र

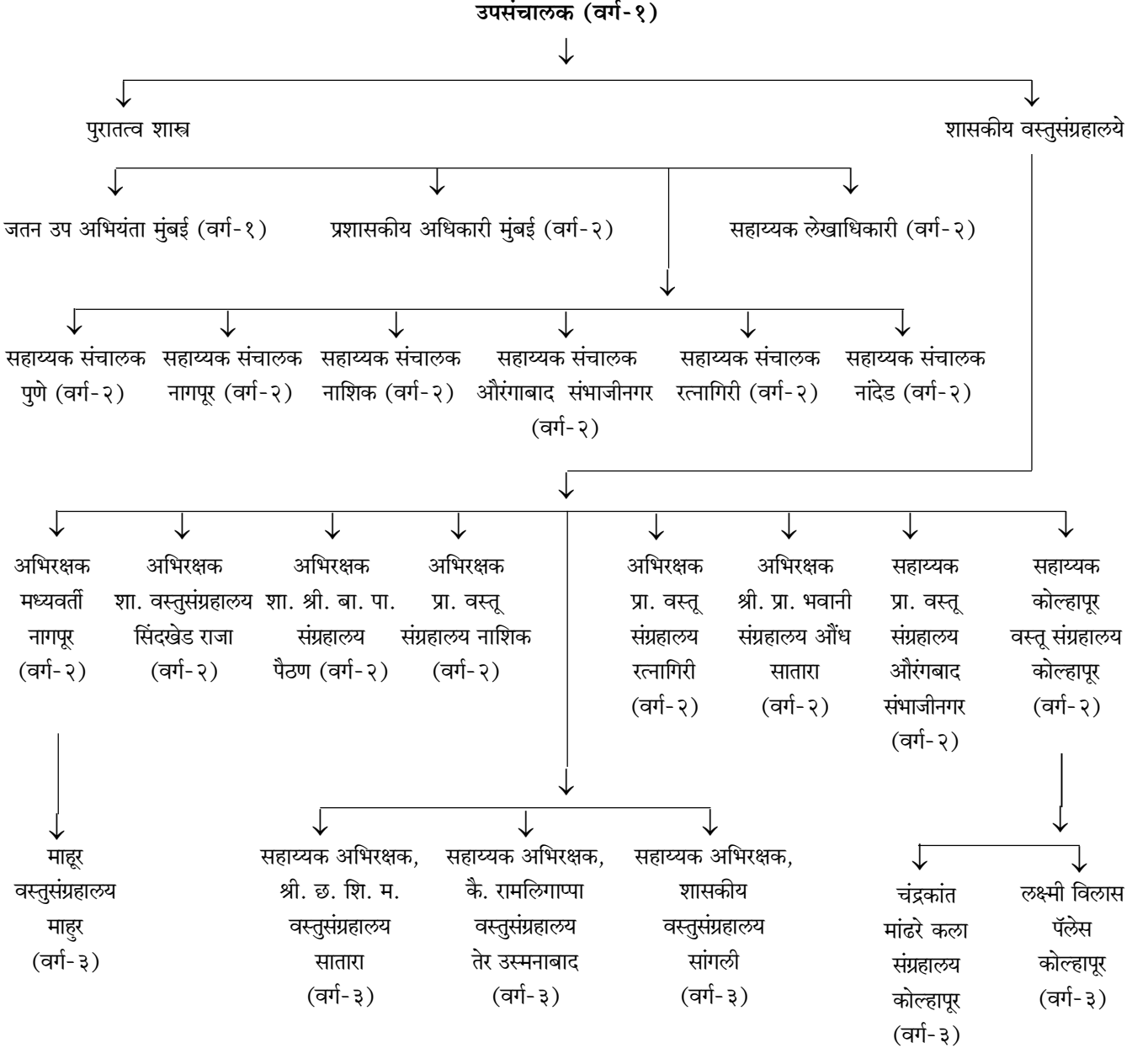
अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	ग्रेड पे	पदसंख्या
१	२	३	४	५
१. राजपत्रित				
१	अभिरक्षक (वर्ग-२)	४१,८००-१,३२,३०० (ब)	एस-१५	८
				एकूण - ८
२. अराजपत्रित अधिकारी व कर्मचारी (वर्ग-३)				
१.	सहाय्यक अभिरक्षक	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	६
२.	प्राणिचर्मपुरक (निरसीत)	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	१
३.	कलाकार (निरसीत)	२९,२००-९२,३००	एस-१०	१
४.	संग्रहालय सहाय्यक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	३
५.	लिपिक टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	१२
				एकूण - २३
३. वर्ग-चार				
(क)				
१.	बहुउद्देशीय चतुर्थश्रेणी कर्मचारी	१५०००-४७,६००	एस-०१	६७
२.	माळी (बाह्ययंत्रणा)	१५०००-४७,६००	एस-०१	०५
३.	प्रयोगशाळा परिचर (बाह्ययंत्रणा)	१५०००-४७,६००	एस-०१	०२
४.	दफ्तरी/नाईक (बाह्ययंत्रणा)	१५०००-४७,६००	एस-०१	०२
५.	सफाईगार-नि-माळी (बाह्ययंत्रणा)	१५०००-४७,६००	एस-०१	०१
६.	पाणीवाला(बाह्ययंत्रणा)	१५०००-४७,६००	एस-०१	०१
७.	सफाई कामगार (बाह्ययंत्रणा)	१५०००-४७,६००	एस-०१	०४
८.	फर्मास (बाह्ययंत्रणा)	१५०००-४७,६००	एस-०१	०२
९.	मोची (बाह्ययंत्रणा)	१५०००-४७,६००	एस-०१	०१
				एकूण - ८५
(अ) + (ब) + (क) + (ड) =				एकूण बेरीज - ११७

पुरातत्त्व व वस्तुसंग्रहालय संचालनालयाचा पदनिहाय तक्ता

पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालयाचा विभागानिहाय रचनात्मक तक्ता

संचालक पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालय संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य

१. समग्र कार्यक्रम

१.४ पुराभिलेख संचालनालय

या क्षेत्रिय कार्यालयाची थोडक्यात माहिती

१.४ पुराभिलेख संचालनालय, महाराष्ट्र शासन, मुंबई

प्रस्तावना

पुराभिलेख संचालनालय, मुंबई या कार्यालयाची स्थापना ऑगस्ट १८२१ मध्ये झाली. भावी पिढ्यांना मार्गदर्शनासाठी व मानवी विकासाच्या अभ्यासासाठी अभिलेख जतन करणे आवश्यक आहे. सरकारी व खाजगी असे अभिलेखांचे दोन प्रकार आहेत. या अभिलेखात मराठेकालीन अर्थव्यवस्था, लष्करी हालचाली, दळणवळण, पाणी पुरवठा, बंदरांची सुधारणा, शिक्षण, स्वच्छता, इत्यादी विषयांची माहिती मिळते. पुराभिलेख संचालनालयाचे मुख्य काम म्हणजे जुने अभिलेख संपादन करणे, आणि ते आम जनतेला व संशोधकांना संशोधनासाठी, शासनाला शासकीय कामासाठी उपलब्ध करून देणे.

या संचालनालयाची पुणे, कोल्हापूर, छत्रपती संभाजीनगर व नागपूर अशी विभागीय कार्यालये आहेत.

(२) अभिलेख म्हणजे काय –

कोणताही दस्तऐवज किंवा हस्तलिखित आणि फाईल किंवा एखाद्या दस्तऐवजाचा कोणताही सूक्ष्म प्रकार (मायक्रोफिल्म) आणि त्याची प्रतिकृती प्रत तसेच संगणकाद्वारे किंवा अन्य कोणत्याही साधनाद्वारे निर्माण केलेली अन्य कोणतीही माहिती म्हणजे अभिलेख होय.

(३) पुराभिलेख संचालनालयाची कामे :-

१. अभिलेखांचे व्यवस्थापन व जतन.
२. संशोधक, मंत्रालयीन विभाग व इतर व्यक्ती यांना त्यांच्या मागणी प्रपत्रानुसार अभिलेख उपलब्ध करून देणे आणि त्या अभिलेखांच्या प्रती मागणीनुसार देणे.
३. अभिलेखांवर आधारित संदर्भ साधने तयार करणे.
४. खाजगी ऐतिहासिक महत्त्वाच्या असतील अशा अभिलेखांची जपणूक करण्यासाठी ते ताब्यात घेणे.
५. जिल्हा व तालुका पातळीवर शासकीय व निमशासकीय अभिलेखांची पहाणी करणे व त्याचे मूल्यांकन करणे.
६. मंत्रालयीन विभाग आणि अन्य कार्यालयामधील अभिलेखपालांसाठी आणि इतर कर्मचाऱ्यांकरिता पुराभिलेखासंदर्भात प्रशिक्षण आयोजित करणे.
७. संशोधक व इतर व्यक्ती यांना शासन राजपत्रांच्या प्रमाणित प्रती देणे.
८. प्रदर्शनाद्वारे अभिलेखांचे महत्त्व प्रस्थापित करणे.
९. अभिलेखांचे सूक्ष्म चित्रीकरण व स्कॅनिंग करणे.
१०. मोडीलिपीची माहिती व्हावी म्हणून प्रशिक्षण शिबिरे आयोजित करणे.
११. महाराष्ट्र सार्वजनिक अभिलेख अधिनियम २००५ व २००७ नुसार कार्यवाही करणे.
१२. महाराष्ट्र लोकसेवा हक्क अधिनियम-२०१५ नुसार या संचालनालयाने ७ सेवा ON LINE 'आपले सरकार' या पोर्टलवर उपलब्ध करून दिल्या असून त्याबाबतची कार्यवाही करणे.
१३. या संचालनालयाची वेब साईट तयार करण्यात येत आहे.
१४. माहितीच्या अधिकारात प्राप्त होणाऱ्या अर्जांवर कार्यवाही करणे.

(४) अभिलेखांचे जतन व व्यवस्थापन –

अभिलेखांच्या बहुउद्देशासाठी ते सुस्थितीत रहावेत म्हणून त्यांचे जतन आणि व्यवस्थापन करणे. अभिलेखांची साफसफाई करणे, त्यांचे उंदीर, मुंग्या व वाळवी यांचे पासून संरक्षण व्हावे म्हणून ज्या पोलादी मांडण्यावर अभिलेख व्यवस्थित ठेवण्यात आले आहेत, त्या पोलादी मांडण्यावर नॅपथॉलिन विटा ठेवणे व ते पॅरॉडायक्लोरोबेन्झाईन धुराने स्वच्छ करणे. महिन्यातून दोन वेळा औषधी द्रव्यांचा फवारा या मांडण्यावर मारणे. हाताळल्याने व काळाच्या ओघात अभिलेख ठिसूळ होऊन त्यांचे तुकडे पडतात. त्यांचे आयुष्य वाढविण्याच्या दृष्टीने शिफॉन टिश्यू पेपर्स व हॅण्डमेड पेपरने दुरुस्ती करणे इत्यादी कामे अभिलेखांचे जतनासाठी केली जातात.

(५) अभिलेखांचे प्रकार —

डायरीज, व्हॉल्यूम्स, फाईल्स, वर्तमानपत्रे व छापील पुस्तके इ. अभिलेखांचे विविध प्रकार आहेत.

(६) अभिलेखांचे स्कॅनिंग व मायक्रोफिल्मिंग —

शासनाच्या आदेशानुसार संचालनालयातील जुने, दुर्मिळ अभिलेख स्कॅनिंगद्वारे सी. डी. रोमवर घेण्याचे काम सुरू आहे. संशोधकांनी मागणी केलेल्या अभिलेखांचे स्कॅनिंग करून सदर प्रतींना सी. डी. वर उमटवून संशोधकांना पुरविण्यात येत आहेत. जतन करून ठेवण्यात आलेल्या अभिलेखांचे स्कॅनिंग व सूक्ष्मचित्रिकरण बाहेरील संस्थेकडून करून घेण्यात येते. व केलेले काम कार्यालयातील कर्मचाऱ्यांकडून तपासण्यात येते.

(७) मोडी लिपी प्रशिक्षण —

मुंबई, पुणे, कोल्हापूर पुरालेखागारात लाखाच्या संख्येने मोडी कागदपत्रे जतन करून ठेवण्यात आली आहेत. परंतु मोडी लिपीचे वाचन करणारे अत्यंत अल्प असल्याने व जिल्हाधिकारी कार्यालय, तहसिल भूमी अभिलेख कार्यालयात जुने दस्तऐवज हे मोडी लिपीत असल्याने त्याचे वाचन अचूक होण्यासाठी व मोडीलिपी कागदपत्रांचे लिप्यांतर करून त्यास अधिकृत मान्यता मिळण्यासाठी पुराभिलेख संचालनालयाने ३ डिसेंबर २००३ पासून मोडीलिपी प्रशिक्षण वर्ग सुरू केले आहेत. प्रत्येक वर्षी महाराष्ट्रभर मोडीलिपी प्रशिक्षण वर्गांचे आयोजन केले जाते. या उपक्रमास इतिहास प्रेमी, विद्यार्थी व जनतेचा प्रचंड प्रतिसाद मिळत आहे. प्रत्येक आर्थिक वर्षात ७ ठिकाणी मोडीलिपी प्रशिक्षण वर्ग भरविण्यात येत आहेत.

(८) अभिलेख व्यवस्थापन प्रशिक्षण —

महाराष्ट्र सार्वजनिक अधिनियम २००५ मधील अधिनियम क्र. ५ (१) नियम प्रत्येक शासकीय/निमशासकीय कार्यालयाने अभिलेखाधिकारी नामनिर्देशित करणे आवश्यक आहे. या अभिलेखाधिकार्यांनी करावयाची कामाची माहिती उदा. अभिलेख व्यवस्थापनातसुसुत्रता, संवर्धन योग्य कालावधीनंतर अभिलेखांचे पुनर्विलोकन व नाशन इत्यादी कार्यवाहीबाबत प्रशिक्षणात माहिती दिली जाते. महाराष्ट्रात प्रशासकीय विभागाच्या मंजुरीने प्रशिक्षण शिबिरे आयोजित केली जातात. प्रत्येक आर्थिक वर्षात सात ठिकाणी अभिलेख व्यवस्थापन प्रशिक्षण वर्ग आयोजित केले जातात.

(९) प्रकाशन —

अभिलेखांवर आधारित संशोधकांना उपयुक्त अशी प्रकाशने संचालनालयामार्फत प्रकाशित केली जातात. तसेच ई-गव्हर्नन्सचा भाग म्हणून पूर्वं प्रकाशित ग्रंथांची ई-बुक निर्मिती करण्यात येत आहे. सन २०२६-२७ मध्ये (१) मोडी कागदपत्रे विविध प्रकार खंड-२ व (२) मराठेकालीन टाकसाळी संबंधीची मोडी कागदपत्रे खंड-२ प्रकाशित करण्यात येणार आहे.

(१०) प्रदर्शने —

महाराष्ट्रातील प्रत्येक महसूली विभागात एक याप्रमाणे सात महसूल विभागात सात प्रदर्शने आयोजित करण्यात येतात.

(११) अभिलेख तपासणी —

महाराष्ट्र सार्वजनिक अधिनियम २००५ व नियम २००७ नुसार सर्व शासकीय व निमशासकीय कार्यालयातील अभिलेखांची तपासणी केली जाते. व अभिलेखांचे परिक्षण, वर्गीकरण, निंदणी, पुनर्विलोकन, नाशन याबाबत कार्यशाळेचे आयोजन करून मार्गदर्शन केले जाते. वर्ष २०२५-२६ मध्ये अभिलेखांची तपासणी व सर्वेक्षण करण्यात आले. प्रत्येक आर्थिक वर्षात १०० ठिकाणी अभिलेख तपासणी करण्यात येणार आहे.

मुंबई पुरालेखागारात निरनिराळ्या प्रकारचे अभिलेख आहेत. डायरीज, व्हॉल्यूम्स, फाईल्स, वर्तमानपत्रे, गॅझेट व छापील पुस्तके अठरा फुट उंचीच्या लोखंडी मांडण्यावर ठेवण्यात आली आहेत. साधारण उंचीवर असलेले अभिलेख एका अभिलेख वाहकाच्या मदतीने सहज काढता येतात. परंतु जास्त उंचीवर असलेले अभिलेख तीन अभिलेख वाहकांच्या मदतीने काढणे आवश्यक असते. फाईल जाड खोक्याच्या पेटित ठेवण्यात येतात. अशा तऱ्हेच्या एकापेटित सहा सात फाईल राहतात. अशा प्रकारची पद्धत पुणे व कोल्हापूर पुरालेखागारात प्रचलित आहे. अभिलेखावरील धूळ झटकणे व ते धुम्याच्या कक्षात ठेवणे ही पद्धत सर्व पुरालेखागारातून सारखीच आहे.

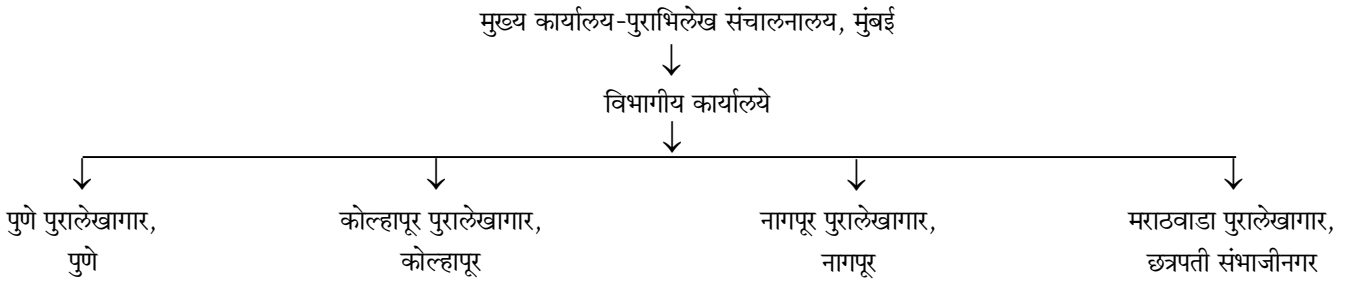
संचालनालयाच्या मुख्य तसेच पुणे, कोल्हापूर, नागपूर व औरंगाबाद, या विभागीय कार्यालयातील अभिलेखांचे सूक्ष्मचित्रिकरण व स्कॅनिंग करण्याचे काम सुरू आहे.

(१२) सेवा आणि सुविधा -

महाराष्ट्र लोकसेवा हक्क अधिनियम-२०१५ नुसार या संचालनालयाने ७ सेवा 'ON LINE' आपले सरकार या पोर्टलवर उपलब्ध करून दिल्या आहेत. त्या खालीलप्रमाणे

१. संशोधकांना व नागरिकांना संचालनालयामध्ये जतन केलेल्या ऐतिहासिक महत्त्वाच्या अभिलेखाची माहिती देणे, तसेच देशी व विदेशी संशोधकांना संशोधनासाठी परवानगी देणे.
२. संशोधनासाठी जतन केलेले अभिलेख पुरविणे.
३. स्कॅन केलेल्या अभिलेखाची सीडी पुरविणे.
४. जतन केलेल्या अभिलेखाची झेरॉक्स प्रत पुरविणे.
५. केलेल्या ऐतिहासिक महत्त्वाच्या अभिलेखाच्या प्रमाणित प्रती पुरविणे.
६. संशोधकांना व नागरिकांना संचालनालयाच्या विविध कार्यक्रमांची माहिती पुरविणे.
७. संशोधकांना व नागरिकांना संचालनालयाच्या कामकाज पद्धतीबद्दल माहिती देणे.

कार्यालये -

(१३) संचालक, पुराभिलेख संचालनालय व त्याच्या अधिपत्याखालील क्षेत्रिय कार्यालयांचे पत्ते

मुंबई पुरालेखागार, मुंबई	पुणे पुरालेखागार, पुणे	कोल्हापूर पुरालेखागार, कोल्हापूर	मराठवाडा पुरालेखागार, छत्रपती संभाजीनगर	विदर्भ पुरालेखागार, नागपूर
१५६, सर कासवजी जहांगीर रेडीमनी इमारत, (एलफिन्स्टन महाविद्यालय), महात्मा गांधी मार्ग, काळा घोडा, फोर्ट, मुंबई-४०० ०३२. फोन नं.- ०२२-२२८४३९७१ ईमेल -mumbaiarchives@gmail.com.	कौन्सिल हॉल समोर पुणे-४११ ००१. फोन नं.- ०२०-२६१२७३०७ ईमेल-roarchives.punemh@gov.in	हुजूर रेकॉर्ड इमारत, टाऊन हॉल समोर, कोल्हापूर-४१६ ००२. फोन नं.- ०२३१-२६४४३९४ ईमेल-ddo5692.archivesoffice@gmail.com.	एन-८, सिडको बजरंग चौक, सिडको, छत्रपती संभाजीनगर-४३१ ००३. फोन नं.- ०२४०-२४८२१९३. ईमेल-archivistabad60@gmail.com.	कक्ष क्र. ३०, जुने सचिवालय इमारत, जी.पी.ओ. समोर, सिव्हील लाईन, नागपूर-४४० ००१. फोन नं.- ०७१२-२५४३४५४. ईमेल-Vidarbha archives@yahoo.co.in.

(१४) पुराभिलेख संचालनालयाकडून खालील योजना राबविण्यात येतात.

१. पुराभिलेख कार्यालये (२२०५ १७९५) (अनिवार्य)
२. राज्य पुराभिलेख मंडळ (२२०५ १७८६) (अनिवार्य)
३. पुराभिलेख कार्यालय (२२०५ १८०१) (कार्यक्रम)

(१५) वित्तीय आवश्यकता : (अ) पुराभिलेख कार्यालये (२२०५-१७९५) (अनिवार्य) या अंतर्गत या कार्यालयात आस्थापना खर्च करण्यात येतो.

(रु. हजारांत)

अ. क्र.	बाबीनिहाय माहिती	सन २०२४-२०२५ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२५-२०२६ अर्थसंकल्पीय तरतूदी	सन २०२५-२०२६ सुधारित तरतूद	सन २०२६-२०२७ अर्थसंकल्पीय तरतूदी
१.	वेतन	८३०५८.६	१३,००,००	८५,४५८	१३,००,००
२.	मजुरी	३०	३०	२८	३०
३.	अतिकालिक भत्ता	२७	२८	२२	२९
४.	दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	१४,७४	२१,१२	२१,१२	२१,१२
५.	प्रवास खर्च	२,४०	३,५१	२४६	३,५१
६.	कार्यालयीन खर्च	३७४५	३४,०७	१२,६२९	७५,१५
७.	भाडे पट्टी	६,८१	९,००	७२०	९,००
८.	प्रकाशने	२,४१	५,५०	३८५	५,५०
९.	संगणक खर्च	१,०४.९	४,८२	३३७	४,९६
१०.	सामग्री व पुरवठा	१०,००	१३,००	९१०	१३,००
११.	कंत्राटी सेवा	८५,१३	८५,००	१५,२१४	१६,०५,१
एकूण -		९,९१,१६.७२९	१४,७६,६०	११,८०,६१	१५,९३,३४

(१६) (ब) राज्य पुराभिलेख मंडळ (अनिवार्य) २२०५-१७८६

(रु. हजारांत)

अ. क्र.	बाबीनिहाय माहिती	सन २०२४-२०२५ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२५-२०२६ अर्थसंकल्पीय तरतूदी	सन २०२५-२०२६ सुधारित तरतूद	सन २०२६-२०२७ अर्थसंकल्पीय तरतूदी
१.	०-६ दूरध्वनी, वीज, व पाणीशुल्क	०	१	१	१
२.	११-देशांतर्गत प्रवास खर्च	०	११	८	११
३.	१३-कार्यालयीन खर्च	०	११	९	११
एकूण -		०	२३	१८	२३

(१६) वित्तीय आवश्यकता : (क) पुराभिलेख कार्यालये (२२०५-१८०१) (कार्यक्रम) या अंतर्गत या कार्यालयात आस्थापना खर्च करण्यात येतो.

(रु. हजारांत)

अ. क्र.	बाबीनिहाय माहिती	सन २०२४-२०२५ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२५-२०२६ अर्थसंकल्पीय तरतूदी	सन २०२५-२०२६ सुधारित तरतूद	सन २०२६-२०२७ अर्थसंकल्पीय तरतूदी
१.	कार्यालयीन खर्च	३०,००,००	८०,००,००	६४,००,००	८०,००,००
एकूण -		३०,००,००	८०,००,००	६४,००,००	८०,००,००

(१७) आस्थापनाविषयी माहितीचा संक्षिप्त तक्ता

(१६.१) पुराभिलेख संचालनालयाच्या अखत्यारीतील विभागीय कार्यालयांच्या एकूण पदसंख्येचा तक्ता सन २०२४-२०२५

अ. क्र.	वर्ग	मुंबई	पुणे	कोल्हापूर	छत्रपती संभाजीनगर	नागपूर	एकूण
१.	अ	२	२
२.	ब	२	१	१	१	१	६
(राजपत्रित)							
३.	ब	८	१	१	१	१	१२
(अराजपत्रित)							
४.	क	६०	१७	७	४	२	९०
५.	ड	७१	१८	८	३	४	१,०४
एकूण -		१४३	३७	१७	९	८	२,१४

सन २०२४-२०२५ मधील पदसंख्येचा तक्ता

अ. क्र.	पदनाम	सुधारीत वेतन मॅट्रिक्स	वेतनस्तर	पदसंख्या
१.	२	३	४	५
राजपत्रित (गट अ)				
१.	संचालक, (वर्ग-१)	७८,८००-२,०९,२००	एस-२५	१
२.	उप संचालक (वर्ग-१)	६७,७००-२,०८,७००	एस-२३	१
				एकूण — २
राजपत्रित (गट ब)				
३.	सहाय्यक संचालक (वर्ग-२)	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	६
अराजपत्रित (गट-ब)				
१.	सहाय्यक लेखाधिकारी	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	१
२.	लघुलेखक (नि. श्रे.) (मराठी)	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	१
३.	अधीक्षक	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१
४.	अभिलेखाधिकारी	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	८
५.	मुख्य छायाचित्रकार	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१
				एकूण — १२
अराजपत्रित (गट-क)				
१.	उर्दूज्ञात संकलक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	१
२.	पारसीज्ञात संकलक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	१
३.	रसायनशास्त्रज्ञ	२९,२००-९२,३००	एस-१०	१
४.	छायाचित्रकार	२९,२००-९२,३००	एस-१०	३
५.	ग्रंथपाल	२९,२००-९२,३००	एस-१०	१
६.	संशोधन सहाय्यक	२५,५००-८१,१००	एस-८	२८
७.	सहाय्यक अधीक्षक	२५,५००-८१,१००	एस-८	४
८.	सहाय्यक छायाचित्रकार	२५,५००-८१,१००	एस-८	३
९.	ग्रंथालय-लिपिक-नि-भांडारपाल	२१,७००-६९,१००	एस-७	१
१०.	लिपिक-टंकलेखक (मराठी/इंग्रजी)	१९,९००-६३,२००	एस-६	२६
११.	मोडीज्ञात देवनागरी टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस-६	२
१२.	मुख्य पुस्तकबांधक	२१,७००-६९,१००	एस-७	१
१३.	तंत्रज्ञ मदतनीस	१९,९००-६३,२००	एस-६	२
१४.	अभिलेख परिचर	१९,९००-६३,२००	एस-६	३
१५.	वरिष्ठ पुस्तकबांधक	१९,९००-६३,२००	एस-६	७
१६.	सहाय्यक पुस्तकबांधक	१८,०००-५६,९००	एस-५	६
				एकूण — ९०

अ. क्र.	पदनाम	सुधारित वेतन मॅट्रिक्स	वेतनस्तर	पदसंख्या
१	२	३	४	५
अराजपत्रित (गट-ड)				
१.	डागडुजीकार	१६,६००-५२,४००	एस-३	१९
२.	नाईक (मृत संवर्ग)	१६,६००-५२,४००	एस-३	२
३.	दफ्तरबंद	१६,६००-५२,४००	एस-३	१४
४.	शिपाई/चपराशी (मृत संवर्ग)	१५,०००-४७,६००	एस-१	१६
५.	अभिलेखवाहक	१५,०००-४७,६००	एस-१	४९
६.	पहारेकरी (मृत संवर्ग)	१५,०००-४७,६००	एस-१	४
				एकूण — १०४
				संचालनालयातील एकूण पदे — २१४
				मृत संवर्ग — २२
				संचालनालयातील एकूण पदे — १९२

टिप : मृत संवर्गात सध्या जेवढे कर्मचारी कार्यरत असतील त्या पदावरील व्यक्तीच्या सेवानिवृत्ती किंवा अन्य कारणामुळे ते पद रिक्त झाल्यानंतर सदरचे पद रद्द होईल. तदनंतर त्या सेवा आवश्यकतेनुसार बाह्ययंत्रणेद्वारे घेण्यास दिनांक ११.७.२०२३ च्या शासन निर्णयानुसार मान्यता देण्यात आलेली आहे.

१. समग्र कार्यक्रम

१.५ पु. ल. देशपांडे

महाराष्ट्र कला अकादमी

या क्षेत्रिय कार्यालयाची थोडक्यात माहिती

१.५ पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी

प्रस्तावना

विविध कलागुणांनी समृद्ध असलेल्या महाराष्ट्राची उज्वल कला परंपरा जतन करणे, लोप होत असलेल्या कलागुणांना वाव देऊन त्या समृद्ध करून व त्याचबरोबर सर्वसाधारण जनतेची अभिरूप समृद्ध करून कलावंतांच्या कलाविकासासाठी सातत्याने प्रयत्न करणे आणि देखण्या व अत्याधुनिक सुविधायुक्त अशा कला अकादमीची स्थापना दि. २ जुलै, १९९१ रोजी करण्यात आली असून या कला अकादमीला पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी असे नाव देण्यात आले आहे.

अकादमीच्या स्थापनेमागे शासनास प्रामुख्याने मराठी कलाविष्कारास कमी दराने नाट्य मंदिर उपलब्ध करून देणे हे कला अकादमीचे मुख्य उद्दिष्ट आहे. रविंद्र नाट्य मंदिर परिसरात पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी या नवीन वास्तूचे उद्घाटन दि. १७ नोव्हेंबर, २००२ रोजी झाले असून या वास्तूचे एकूण क्षेत्रफळ १५,९६८.०९ चौ. मी. आहे. कला अकादमीतील मिनी थिएटर, आर्ट गॅलरी, प्रदर्शन सभागृह, व्याख्यान दालन व इतर दालने जानेवारी, २००३ पासून कला रसिकांसाठी उपलब्ध आहेत. अकादमीचे उद्घाटन झाल्यानंतर रविंद्र नाट्य मंदिर व मिनी थिएटर या ठिकाणी नाटक, अन्य सांस्कृतिक कार्यक्रम यांचे आयोजन तसेच चित्रपट प्रदर्शन यासाठी अत्याधुनिक ध्वनी यंत्रणा व मूव्ही प्रोजेक्शन सिस्टिम बसविण्यात आलेली आहे.

“स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव” उपक्रमांतर्गत पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमीची प्रशासकीय इमारत तसेच अकादमी संकुलाची सुशोभीकरण करण्यात आले असून बाह्य व अंतर्गत संरक्षणात्मक दुरूस्ती, मजबुतीकरण, नुतनीकरण. वाहनतळ दुरूस्ती, लँडस्केप, रविंद्र नाट्य मंदिर, लघुनाट्य गृह. खुले नाट्यगृह, चित्रकला स्टुडिओ, मातीकला स्टुडिओ, रंगपट. व्ही. आय. पी. कक्ष, व्यावस्थापक कक्ष व तिकिट खिडकी, वाद्यवादनलय, वाद्य कक्ष, कॉन्फरन्स हॉल क्रोमा शुटींग स्टुडिओ ध्वनीमुद्रण स्टुडिओ (रेकॉर्डिंग आणि डबिंग स्टुडिओ), प्रॅफिक्स व क्लासरूम, ५ संकलन कक्ष व स्वागत कक्ष करण्यात आले आहे.

पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमीची प्रमुख उद्दिष्टे –

१. विविध कलांचा अभ्यास, संशोधन व प्रयोग करण्यासाठी प्रोत्साहन देणे.
२. विविध कलांची माहिती संकलित करणे.
३. तरुण होतकरू कलावंतांचा शोध.
४. कला क्षेत्रातील विविध बाबींबाबत प्रशिक्षण.
५. होतकरू कलावंतांना नवनवीन प्रयोगांसाठी सोयी-सुविधा उपलब्ध करून देऊन त्याद्वारे कलाकार व रसिक प्रेक्षक यांना कलेच्या विविध प्रकारच्या आविष्कारांचा अनुभव मिळण्यास मदत.
६. कला अकादमीस राज्याचे एक मोठे सांस्कृतिक केंद्र म्हणून विकसित करणे.
७. विविध कलांचे प्रशिक्षण, अभ्यासक्रम, कार्यशाळा घेणे.

पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमीतर्फे राबविले जाणारे उपक्रम –

१. पु. ल. कला महोत्सव.

०७ कलाविष्कारांवर आधारित सात दिवसांचा कला महोत्सव, सदर कला महोत्सव महाराष्ट्रातील अन्य शहरातही करण्याचे सन २०२५-२६ मध्ये प्रस्तावित आहे.

२. महिला कला महोत्सव.

राज्यातील महिला कलाकारांना प्रोत्साहन देण्यासाठी व महिला सक्षमीकरणासाठी महिला दिनाचे औचित्य साधून महिला कला महोत्सवात शास्त्रीय नृत्य, शास्त्रीय संगीत, लोककला, मराठी नाटक, मराठी एकांकीका, वाद्यसंगीत इ. विविध कार्यक्रमांचा समावेश.

३. उत्कृष्ट सार्वजनिक गणेशोत्सव स्पर्धा :

अकादमीमार्फत सन २०२२-२३ पासून राज्यस्तरीय गणेशोत्सव स्पर्धेचे आयोजन करण्यात येत आहे. यामध्ये प्रत्येक जिल्ह्यांमधून जिल्हास्तरीय समितीमार्फत एका गणेशोत्सव मंडळाची निवड करण्यात येते. त्यांना प्रत्येकी रु. २५०००/- चे पारितोषिक व प्रमाणपत्र देण्यात येते. या मंडळांमधून राज्यस्तरीय समितीमार्फत तीन मंडळांची निवड करण्यात येऊन प्रथम क्रमांकास रु. ५ लक्ष, द्वितीय क्रमांकास रु. २ लक्ष व तृतीय क्रमांकाशी रु. १ अशी रक्कम पारितोषिक व प्रमाणपत्र देऊन सन्मानित करण्यात येते. या यस्पर्धेत या वर्षी ६०० पेक्षा जास्त गणेशोत्सव मंडळांनी सहभाग नोंदविला आहे.

४. मराठी नाटकांचे पुराभिलेख (कार्यक्रम) :

मराठी रंगभूमी दीडशेहून अधिक वर्षांची परंपरा आहे. यापूर्वी अनेक परंपरागत जुनी व दर्जेदार नाटके काळाच्या ओघात लुप्त झाली आहेत व त्याबरोबर त्या काळातील कलाविष्कार ही काळाच्या आड गेल्याने त्या कलाकृती उपलब्ध होण्यास दुरापास्त झालेल्या आहेत. त्या दर्जेदार नाटकांच्या कलाकृती (जुन्या नव्या) पुनश्च व पुनर्जीवित करून त्या डिजिटलायझेशनच्या माध्यमातून अवगत तंत्राद्वारे जतन करून ठेवल्यास सदरची जुनी नाटके नाट्यप्रेमी लोकांना सहजगत्या उपलब्ध होतील व त्याचा आस्वाद घेता येईल व भावी पिढ्यांना उत्कृष्ट कलेचे ज्ञान होईल. तसेच सांस्कृतिक वारसा व चळवळ अधिक बळकट, वृद्धिंगत होण्यास मदत होईल. यासाठी संदर्भाधीन शासन निर्णयान्वये जुन्या, दर्जेदार व दुर्मिळ नाटकांचे जतन व संवर्धन करण्यासाठी नाटकांची निवड करण्याकरता तज्ञांची उप समिती गठीत करण्यात आलेली आहे. त्यानुसार ९ नाटकांचे संवर्धन करण्यात आले आहे.

५. विविध कलांच्या कार्यशाळांचे आयोजन :

नृत्य, पेंटिंग, संगीत, मल्लखांब, कथाकथन, वक्तृत्व, सूत्रसंचालन, छायाचित्रण, व्यंगचित्र, एकाभिनय आवाज जोपासना इ.

१. विविध कलांचे डॉक्युमेंटेशन (जतन) करणे.
२. विविध कलांच्या कार्यशाळा व चर्चासत्रांचे आयोजन करणे.
३. कलेशी संबंधित ग्रंथ, पुस्तके इ. सर्व प्रकारच्या विविध पुस्तकांचा संग्रह करून ग्रंथालयाची स्थापना करणे.
४. लुप्त होणाऱ्या कला, पेहराव तसेच वाद्यांचे संग्रहालय स्थापन करणे.
५. पु. ल. देशपांडे यांच्या कार्य कर्तृत्वावर आधारित म्युझियमची उभारणी करणे.
६. पु. ल. कट्टा या उपक्रमांतर्गत उदयोन्मुख व होतकरू कलाकारांना विविध कार्यक्रम कलांगणामध्ये सादर करण्यासाठी प्रोत्साहित करणे.
७. नाट्य चित्रपट इ. संबंधित निवासी शिबिरे.
८. लोककला, युवा, आदिवासी इ. महोत्सव.

६. प्रशिक्षण बाबत :

पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी आणि महाराष्ट्र राज्य कौशल्य व्यावसायिक शिक्षण आणि प्रशिक्षण मंडळ यांच्या संयुक्त विद्यमानाने राज्यातील विद्यार्थ्यांसाठी कला क्षेत्रातील अल्पमुदतीचे १६ व्यावसायिक अभ्यासक्रम राबविले जाणार आहेत. कला क्षेत्राच्या विकासासाठी अनेक कार्यक्रम उपक्रम व रोजगाराभिमूख अभ्यासक्रम अकादमीत सुरू करण्याचे प्रस्तावित आहे. महाराष्ट्राची कला व संस्कृती अतिशय प्राचिन व समृद्ध असून त्यामध्ये विविध प्रयोगात्मक व दृश्यात्मक कलांचा अंतर्भाव आहे. कला संस्कृती या विषयांची स्वतंत्र क्षेत्रे महाराष्ट्र राज्य कौशल्य व्यावसायिक शिक्षण आणि प्रशिक्षण मंडळ तसेच पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमीच्या संकेतस्थळ निर्मिती त्यात विविध रोजगाराभिमूख प्राथमिक व प्रगत अभ्यासक्रम अकादमी यांचे प्रशिक्षण वर्ग घेण्यात येतील प्रशिक्षणाअंती महाराष्ट्र राज्य कौशल्य व्यावसायिक शिक्षण आणि प्रशिक्षण मंडळ आणि पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी यांचे संयुक्त विद्यमाने प्रमाणपत्र देता येईल. व त्यांचा लाभ राज्यभरातील कला क्षेत्रात येण्यास उत्सुक असलेल्या तरुण-तरुणींना होईल. त्यातूनच रोजगारनिर्मिती सोबत प्रशिक्षित मनुष्यबळ कला क्षेत्राला लाभून राज्याचा समृद्ध कला वारसाचे जतन व संवर्धन होण्यास हातभार लागेल.

(४) वित्तीय आवश्यकता —

या अकादमीचा कार्यालयीन खर्च पु. ल. देशपांडे महाराष्ट्र कला अकादमी (२२०५ १४६३) अनिवार्य या योजनेतून करण्यात येतो.

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	बाबनिहाय माहिती	सन २०२४-२०२५ चा प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२५-२०२६ अर्थसंकल्पीय अंदाज	सन २०२५-२०२६ सुधारित तरतूद	सन २०२६-२०२७ अर्थसंकल्पीय अंदाज
१.	वेतन	१,०३,९३	१,३२,००	६२,७८	१३२,००
२.	अतिकालिक भत्ता	०	२१	१७	२२
३.	दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	६५,४२	१,७५,००	१४,०००	१,७५,००
४.	कंत्राटी खर्च	१,१८,०८	१,८२,३१	१७३,१९	१४२,९०
५.	प्रवास खर्च	०३	३३	२३	३४
६.	कार्यालयीन खर्च	७६५६.७०५	३,६०,५०	२३,८९२	२,००,००
७.	संगणक खर्च	०	७४	५२	७६
८.	पेट्रोल खर्च	१,२०	२,२०	१७८	२,४२
९.	लहान बांधकामे	०	२,६२,५०	७,००,२६	२७५,६३
१०.	व्यावसायिक सेवा	०	१	१	२,००,००
११.	इतर खर्च	१,४७,१९	९०,००	१५,१८५	३,००,००
	एकूण —	५१२४२.६	१२,०५,८०	१४,६९,६९	१५,२९,२७

(५) कर्मचारी विषयक गोषवारा —

अ. क्र.	पदनाम	संधारित वेतन मॅट्रीक्स मधील वेतनस्तर	स्तर	पदसंख्या
१	२	३	४	५
राजपत्रित				
१.	संचालक (वर्ग १)	७८,८००—२,०९,२००	एस—२५	१
२.	प्रशासकीय अधिकारी (वर्ग १)	५६,१००—१,७७,५००	एस—२०	१
३.	लेखाधिकारी (वर्ग २)	४४,९००—१,४२,४००	एस—१६	१
४.	सहायक लेखा अधिकारी (वर्ग २)	४१,८००—१,३२,३००	एस—१५	१
				एकूण — ४
अराजपत्रित-वर्ग-३				
१.	उच्चश्रेणी लघुलेखक	४४,९००—१,४२,४००	एस—१६	१
२.	अधिक्षक (वर्ग-२ अराप)	३५,४००—१,१२,४००	एस—१३	१
३.	ध्वनीतंत्रज्ञ	२१,७००—६९,१००	एस—०७	१
४.	रोखपाल प्रकाशतंत्रज्ञ	२१,७००—६९,१००	एस—०७	१
५.	वरिष्ठ लिपिक	२५,५००—८१,१००	एस—०८	१
६.	लिपिक तथा टंकलेखक	१९,९००—६३,२००	एस—०६	४
				एकूण — ९
अराजपत्रित-वर्ग-४				
१.	शिपाई	१५,०००—४७,६००	एस—०१	३
				एकूण — ३
				एकूण — १६
बाह्ययंत्रणाद्वारे घ्यावयाची पदे		मनुष्यबळ सेवा		
१.	कार्यक्रम अधिकारी	—	२	
२.	व्यवस्थापक (नाट्यगृह)	—	२	
३.	बहुविध सहायक	—	४	
४.	वाहनचालक	—	१	
			एकूण — ९	

१. समग्र कार्यक्रम

१.६ रंगभूमी प्रयोग

परिनिरीक्षण प्रयोग

या क्षेत्रिय कार्यालयाची थोडक्यात माहिती

१.६ रंगभूमी प्रयोग परिनिरीक्षण मंडळ, मुंबई

प्रस्तावना

करमणुकीच्या कार्यक्रमाचे परीक्षण करण्यासाठी जुलै १९५४ मध्ये रंगभूमी प्रयोग परिनिरीक्षण मंडळाची नेमणूक करण्यात आली. कार्यक्रम सादर करताना सार्वजनिक माध्यमाने, कुठल्याही प्रकारे कायद्याचे उल्लंघन होणार नाही व देशाच्या हितास बाधा येणार नाही, हा पूर्वपरीक्षण मागील उद्देश आहे. करमणुकीच्या कार्यक्रमाचे पूर्वपरीक्षण करण्यासाठी पोटकलम (iii) खंड (डब्ल्यु-अ) चे पोट कलम (१) कलम ३३ चा पोलीस अधिनियम, १९५१ चे प्रकरण १२ अन्वये रंगभूमी प्रयोग परिनिरीक्षण मंडळाची स्थापना झाली. सार्वजनिक मनोरंजनाच्या जागा (सिनेमा व्यतिरिक्त) आणि सार्वजनिक मनोरंजनाचे प्रयोग मेळे व तमाशे धरून त्यांना अनुज्ञप्ती देणे व त्यावर नियंत्रण ठेवणे. याबाबतचे नियम १९७४ ला करण्यात आले. मंडळाचे कार्य (वरील) नियमाचा मसुदा नियम १३७ ते १४५ यानुसार विहित केले आहेत.

(२) पूर्वपरीक्षण करण्याचे कारण –

सार्वजनिक करमणुकीच्या कोणत्याही कार्यक्रमांमुळे, भारताचे सार्वभौमत्व आणि एकात्मता किंवा राज्याची सुरक्षितता, परकीय राज्याबरोबर असलेले मित्रत्वाचे संबंध व सार्वजनिक सुव्यवस्था, सभ्यता किंवा नीतिमत्ता यांना बाधा येऊ नये; न्यायालयाचा अवमान होऊ नये; कोणत्याही श्रेष्ठ व्यक्तीची किंवा साहित्यिक, सामाजिक, सांस्कृतिक किंवा राजकीय क्षेत्रातल्या सुप्रसिद्ध अशा कोणत्याही व्यक्तीची बदनामी होऊ नये.

(३) मंडळाची रचना –

मंडळाचे अध्यक्ष व सदस्य यांची नियुक्ती तीन वर्षांसाठी असते. सध्याचे मंडळ अध्यक्ष व ४४ सदस्यांचे आहे. ते मराठी, हिंदी, संस्कृत व इंग्रजी या लिखाणाचे परीक्षण करतात. व अध्यक्षाना नियुक्त केलेले मानसेवी वाचक इतर भाषेच्या लिखाणाचे परीक्षण करतात. मंडळाचे अध्यक्ष व सदस्य यांना अनुक्रमे रु. १५,००० व रु. ५,००० मानधन मिळते. मानसेवी वाचकांना प्रत्येकी लिखाणाच्या परीक्षणामागे तीन अंकी नाटकासाठी रु. १०० व इतर लिखाणासाठी प्रत्येक लिखाणाला रु. ५० मानधन देण्यात येते.

(४) कार्यपद्धती –

संपूर्ण महाराष्ट्रात मंडळाचे एकच कार्यालय असून ते मुंबई येथे आहे. रंगमंचावर सादर होणारे करमणुकीच्या कार्यक्रमाच्या हस्तलिखित संहितांचे पूर्वपरीक्षण करून त्यांना सार्वजनिक मनोरंजनाच्या जागी कार्यक्रम सादर करण्याकरिता योग्यता प्रमाणपत्र देणे हेच या मंडळाचे प्रमुख कार्य आहे. मंडळाकडे सादर होणारे हस्तलिखित संहिता स्विकारण्यापासून ते त्यांना प्रमाणपत्र देणे या दरम्यानची कार्यपद्धती खालीलप्रमाणे आहे.

१. अर्जाची व संहितांची छाननी करणे.
२. योग्य पूर्वपरीक्षण शुल्क स्विकारून त्यांना प्रदानाची पावती देणे.
३. स्विकारलेल्या अर्जाची व संहितेची लिखाणाच्या नोंदवहीत व आवक नोंदवहीत नोंद घेणे.
४. दिवसभरात स्विकारलेल्या संहिता मंडळाचे मा. सदस्य व मानसेवी वाचक यांच्याकडे पूर्वपरिक्षणासाठी पाठविणे.
५. पूर्वपरीक्षणासाठी पाठविलेल्या संहितांची जावक नोंदवहीत नोंद घेणे.
६. सदस्यांकडून पूर्वपरीक्षण होऊन आलेल्या संहितांची आवक नोंदवहीत नोंद घेणे व प्रमाणपत्र तयार करणे.
७. तयार झालेल्या प्रमाणपत्रावर मा. अध्यक्षाना स्वाक्षरी झाल्यानंतर त्याची प्रमाणपत्र नोंदवही व लिखाणाच्या नोंदवहीत नोंद घेणे.
८. प्रमाणपत्र व संहितावर शिक्रे मारून ती मुंबई बाहेरील अर्जदारांना पोस्टाद्वारे पाठविली जातात. व मुंबईतील अर्जदारांना पत्र पाठवून प्रमाणपत्र तयार असल्याचे कळविले जाते. प्रमाणपत्र नेण्यासाठी साधारणतः १५ दिवसाची मुदत दिली जाते.
९. एखाद्या संहितेत आक्षेपार्ह भाग आढळल्यास तो अर्जदारास पत्राद्वारे कळविला जातो. मंडळाने सुचवलेला आक्षेपार्ह अर्जदारास मान्य असल्यास प्रमाणपत्र तयार करून ते अर्जदारास पाठवले जाते.
१०. मंडळाने सुचवलेला आक्षेपार्ह भाग अर्जदारास मान्य नसल्यास त्याला आपली बाजू मांडण्यासाठी मंडळाच्या मासिक बैठकीत चर्चेसाठी आमंत्रित केले जाते. आक्षेपार्ह भागाविषयी अर्जदाराचे म्हणणे ऐकून घेतले जाते व सर्वानुमते एक निर्णय घेऊन संहिता निकालात काढली जाते.
११. अर्जदारास संहितेतील आक्षेपार्ह भाग अथवा इतर बाबींची पूर्तता करणेविषयी ३ स्मरणपत्रे पाठवूनही अर्जदाराकडून काहीही खुलासा न आल्यास सदरची बाब दप्तर दाखल करण्यासाठी मंडळाच्या मासिक बैठकीत निर्णयासाठी ठेवली जाते.
१२. वादग्रस्त संहितांचे जास्तीत जास्त सदस्यांकडून पूर्वपरीक्षण करून घेतले जाते. मंडळाच्या मासिक बैठकीत सर्वानुमते एक निर्णय घेऊन संहिता निकालात काढली जाते.

(५) पूर्वपरीक्षण शुल्क :

सार्वजनिक ठिकाणी सादर होणाऱ्या विविध कार्यक्रमांचे (नाटक, तमाशा, मेळे इ.) पूर्वपरिक्षण शुल्क अर्जदाराकडून स्वीकारले जाते. पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग शासन निर्णय क्रमांक एसपीबी-२०१०/प्र. क्र. २९३/सां. का. १ दिनांक १२ ऑक्टोबर २०१० अन्वये पूर्वपरिक्षण

शुल्कात वाढ करण्यात आलेली आहे. तसेच पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग शासन निर्णय क्रमांक एसपीबी-२०१६/प्र. क्र. २४४/सां. का. १ दिनांक २७ ऑक्टोबर २०१७ अन्वये मंडळाकडून प्रमाणपत्र देण्यात येणाऱ्या कार्यक्रमांच्या बाबीमध्ये सुधारणा करण्यात आली आहे. सध्याचे पूर्वपरिक्षण शुल्क व प्रमाणपत्र घेणे बंधनकारक असलेल्या कार्यक्रमांचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे.

अ. क्र.	प्रमाणपत्र आवश्यक असलेल्या कार्यक्रमांचा तपशील	पूर्वपरिक्षण शुल्क रुपये
१.	नाटक : प्रायोगिक व्यावसायिक.	२५० १,०००
२.	एकांकिका.	१००
३.	लोकनाट्य (दोन किंवा तीन अंकासाठी).	२५०
४.	तमाशा वग.	२५०
५.	संगीत बारी - मराठी गीते.	२५०
६.	मेळे.	१००
७.	प्रमाणपत्राची नकल.	१००
८.	संबंधित व्यक्तींना नाट्य संहिता उपलब्ध करून देणे.	१००
९.	शिर्षक बदल.	१००
१०.	पुरस्कार वितरण सोहळ्यामध्ये होणाऱ्या मनोरंजनाच्या कार्यक्रमांची संहिता (Script) तसेच निवेदन/रुपरेषा/सारांश (Synopsis)	१,०००
११.	जे मनोरंजनाचे कार्यक्रम सार्वजनिक ठिकाणी सादर केले जाणार आहेत. व ज्यांना संहिता अथवा सारांश (Synopsis) निवेदन/निश्चित रुपरेखा आहे असे सर्व कार्यक्रम.	१,०००

(६) रंगभूमी प्रयोग परिनिरीक्षण मंडळाच्या पूर्वपरिक्षण शुल्काची जमा झालेली रक्कम. रिझर्व्ह बँकेत (RBI) चलनाद्वारे भरलेल्या रकमेविषयी तपशील

अ. क्र.	सन	पूर्वपरिक्षण शुल्कान्वये जमा रक्कम
१.	२०१९-२०२०	७,५०,११६
२.	२०२०-२०२१	१,८७,७५०
३.	२०२१-२०२२	३,५७,०१०
४.	२०२२-२०२३	५,७२,६१९
५.	२०२३-२०२४	६,२९,८७१
६.	२०२४-२०२५	६,३४,४९१

(७) वित्तीय आवश्यकता -

मंडळाच्या अंतर्गत केवळ मंडळाचा आस्थापना खर्च (२२०५ १३८३) असून उद्दिष्टनिहाय खर्चाची थोडक्यात माहिती खालीलप्रमाणे आहे.

वर्गीकरण

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	बाबनिहाय माहिती	सन २०२४-२०२५	सन २०२५-२०२६	सन २०२५-२०२६	सन २०२६-२०२७
		प्रत्यक्ष खर्च	अर्थसंकल्पीय तरतूद	सुधारित तरतूद	अर्थसंकल्पीय तरतूद
१.	वेतन-०१	५६,५६,२४	७६,००	५६,८८	७४,००
२.	अतिकालिक भत्ता-०३	१	२	२	२
३.	दूरध्वनी/विद्युत् आकार-०६	७५	१,२०	९६	१,२०
४.	कंत्राटी सेवा-१०	९,८१	१०,६५	९,५९	१०,६५
५.	देशांतर्गत प्रवास खर्च-११	३,४५	६,८२	४,७७	७,०२
६.	कार्यालयीन खर्च-१३	६,२०	७,००	१४,५०	७,२१
७.	संगणक खर्च-१७	४४	१,०९	७६	१,१२
८.	व्यावसायिक व विशेष सेवाकरीता	१४,४६	१४,५०	२४,५०	३०,००
एकूण -		९१,३२	१,१७,२८	१,११,९८	१,३१,२२

(८) कर्मचारी विषयक गोषवारा :

कार्यालयाचे नाव : रंगभूमी प्रयोग परिनिरिक्षण मंडळ, मुंबई

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	स्तर	२०२३-२०२४
				पदसंख्या
१	२	३	४	५
राजपत्रित, वर्ग-२				
१.	सचिव	४१,८००-१,३२,३००	एस -१५	१
				एकूण - १
वर्ग-३				
१.	अधीक्षक	३८,६००-१,२२,८००	एस -१४	१
२.	वरिष्ठ लिपिक	२५,५००-८१,१००	एस -०८	१
३.	लिपिक/टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस -०६	४
				एकूण - ६
वर्ग-४				
१.	शिपाई-१	१५,०००-४७,६००	एस -०१	१
				एकूण - ८

१. समग्र कार्यक्रम

१.७ दर्शनिका विभाग

या क्षेत्रिय कार्यालयाची थोडक्यात माहिती

१.७ दर्शनिका (गॅझेटिअर) विभाग

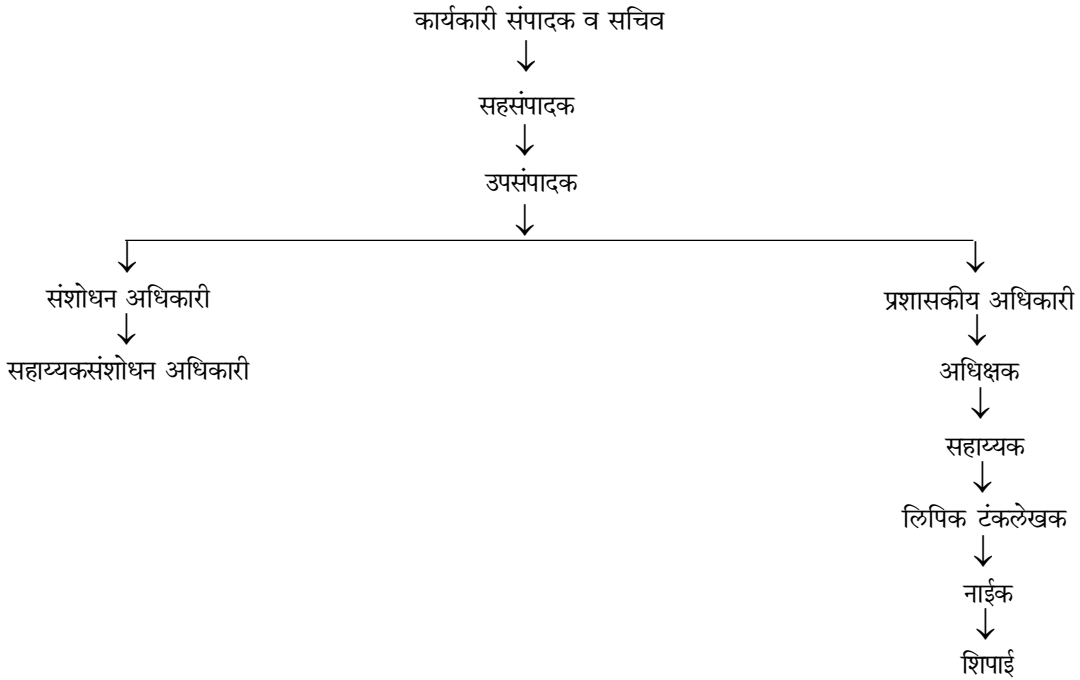
प्रस्तावना

गॅझेटिअर म्हणजे प्राकृतिक भूस्वरूप, नद्या, वनसंपदा, स्थळांची भौगोलिक माहिती, लोकांच्या चालीरीती, राजघराण्यांचा इतिहास, अर्थव्यवस्था, महसूल, प्रशासन आणि पुरावशेषांचा तपशील देणारा कोश. ही गॅझेटिअरची मूळ संकल्पना, गॅझेटिअरला मराठीत दर्शनिका असे संबोधले जाते.

एक भौगोलिक कोश या प्रारंभिक संकल्पनेपासून ब्रिटिशांनी आपल्या अधिकाऱ्यांना प्रशासनासाठी एतदेशीयांची माहिती पुरविणारा एक उपयुक्त ग्रंथ म्हणून गॅझेटिअरची निर्मिती केली. आज समाजाभिमुख शासन ही संकल्पना स्विकारलेली असल्याने त्या दृष्टीने विविध क्षेत्रातील विकासविषयक संकल्पनांचा आराखडा मांडताना साहाय्यभूत ठरणारा उपयुक्त ग्रंथ म्हणून गॅझेटिअर सर्वमान्य होत आहे.

या विभागाकडून मूलभूत अशी माहिती देणाऱ्या प्रकाशनविषयक ज्या मालिका कार्यान्वित आहेत त्यात जिल्हा व राज्य गॅझेटिअर यांची इंग्रजी व मराठी आवृत्ती, ब्रिटिशकालीन गॅझेटिअरचे पुनर्मुद्रित ग्रंथ, जिल्हा पुरवणी गॅझेटिअर याशिवाय सोर्स मटेरियल फॉर दि हिस्ट्री ऑफ फ्रिडम मुव्हमेंट व स्वातंत्र्य सैनिक चरित्रकोश यांचा अंतर्भाव आहे.

(१) कामकाजाची रचना —

(२) ग्रंथ प्रकाशने —

दर्शनिका विभाग (गॅझेटिअर डिपार्टमेंट) हा एक स्वतंत्र विभाग असून तो महाराष्ट्र शासनाच्या पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभागाच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली कार्यरत आहे. या विभागाकडून इंग्रजी व मराठी भाषांमधून जिल्हा गॅझेटिअर व राज्य गॅझेटिअर ग्रंथ तसेच विशेष प्रकाशने प्रकाशित केले जातात.

(२.१) जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथ (इंग्रजी) —

या मालिकेत राज्यातील पूर्वीच्या सर्व म्हणजे २६ जिल्हांपैकी २५ जिल्हांसाठी प्रत्येकी एक व बृहन्मुंबईसाठी तीन असे एकूण २८ ग्रंथ इंग्रजी भाषेतून प्रकाशित करण्यात आलेले आहेत.

(२.२) जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथ (मराठी) —

राज्यातील एकूण ३६ जिल्हांसाठी ३६ जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथ मराठी भाषेत लिहून प्रकाशित करण्याची ही योजना आहे. साधारणतः १,००० ते १,२०० पृष्ठांच्या या ग्रंथात नव्या दृष्टिकोनातून सामाजिक व आर्थिक क्षेत्रातील स्थित्यंतरे व दूरगामी बदल यांच्या माहितीसोबतच जिल्हाची ऐतिहासिक विशेषतः सांस्कृतिक पार्श्वभूमी, स्वातंत्र्य आंदोलन, भूगोल, लोक, अर्थव्यवस्था, प्रशासन, व्यापार, सामाजिक सेवा, संस्कृति, ऐतिहासिक व प्रेक्षणीय स्थळे या विषयांवर सखोल माहिती देण्यात येते. आतापर्यंत या योजने अंतर्गत परभणी, वर्धा, कोल्हापूर, रायगड, जळगाव, सातारा, नागपूर, लातूर, नांदेड बुलढाणा आणि चंद्रपूर जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथ प्रकाशित करण्यात आलेले आहेत. सिंधुदुर्ग व वाशीम जिल्हा गॅझेटिअरकरिता तज्ञ सहयोगकर्ते लेखकांची नियुक्ती करण्यात आली आहे. तसेच नाशिक व नंदूरबार जिल्हा गॅझेटिअरचे काम हाती घेण्यात आले आहे. सिंधुदुर्ग गॅझेटिअरचे बहुतेक काम पूर्ण झाले असून लवकरात लवकरच ग्रंथ छपाईसाठी शासकीय मुद्रणालयात पाठविण्यात येईल.

(२.३) ब्रिटिशकालीन जिल्हा गॅझेटिअर (इंग्रजी) ग्रंथाचे पुनर्मुद्रण -

ब्रिटिशकालीन जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथांचा आजही संदर्भग्रंथ म्हणून पुष्कळ अभ्यासक उपयोग करतात. या योजने अंतर्गत बॉम्बे प्रेसिडेन्सी गॅझेटिअर (१७) ग्रंथ, सेंट्रल प्रोव्हीन्सेस अँड बेरार गॅझेटिअर (६) ग्रंथ आणि गॅझेटिअर ऑफ दि निझाम डोमिनियन्स (१) ग्रंथ प्रकाशित आहेत. या मालिकेत बॉम्बे सिटी अँड आयलॅण्ड (३ खंड), ठाणा (भाग १ ते ३), पुणे (भाग १ ते ३) यवतमाळ, बुलडाणा, अमरावती, खानदेश, वर्धा, कुलाबा, सातारा, रत्नागिरी-सावंतवाडी, नाशिक, कोल्हापूर, सोलापूर, अकोला, नागपूर, भंडारा, अहमदनगर, चांदा व औरंगाबाद अशा एकूण २० जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथांच्या २६ पुस्तकांचे पुनर्मुद्रण करून त्यांचे प्रकाशन करण्यात आलेले आहे. ग्रंथांना असलेली मागणी विचारात घेता पुनर्मुद्रित ग्रंथांची दुसरी आवृत्ती हाती घेतली असून बॉम्बे सिटी अँड आयलॅण्ड या ग्रंथांचे ३ खंडात प्रकाशन केले आहे. या सर्व ग्रंथांचे प्रतिकरूप पुनर्मुद्रण करण्याचे काम हाती घेण्यात आले आहे.

(२.४) (अ) महाराष्ट्र राज्य गॅझेटिअर (इंग्रजी) -

ज्या विषयावर जिल्हा पातळीपेक्षा राज्य पातळीवर उत्तमरीत्या लेखन होऊ शकते अशा विषयांवर या मालिकेतर्गत राज्य गॅझेटिअर ग्रंथ इंग्रजीतून प्रकाशित करावयाची ही योजना आहे. त्याअंतर्गत बॉटनी : मेडिसिनल प्लान्ट्स्, बॉटनी : टिंबर्स, बॉटनी : मिसलेनिअस प्लान्ट्स्, महाराष्ट्र : लॅण्ड अँड इट्स् पिपल, हिस्ट्री ऑफ महाराष्ट्र : एन्शट पिरीयड हिस्ट्री ऑफ महाराष्ट्र : मेडीवल पिरीयड, हिस्ट्री ऑफ महाराष्ट्र : मराठा पिरीयड, लॅव्ज अँड लिटरेचर ऑफ महाराष्ट्र, फौना आणि बॉटनी अँड फ्लोरा ऑफ महाराष्ट्र असे १० ग्रंथ प्रकाशित करण्यात आलेले आहेत. तसेच या मालिके अंतर्गत महाराष्ट्र : लॅण्ड अँड इट्स् पीपल व एन्शट हिस्ट्री भाग-१ या ग्रंथाची सुधारित आवृत्ती प्रकाशित करण्यात आलेली आहे. पूर्वप्रकाशित सर्व राज्य गॅझेटिअर ग्रंथांचे प्रतिकरूप पुनर्मुद्रणाचे काम हाती घेण्यात आले आहे. प्रवरा खोरे या ग्रंथाचे काम मुद्रणालयात सुरू आहे.

(ब) महाराष्ट्र राज्य गॅझेटिअर (मराठी) -

महाराष्ट्र राज्य गॅझेटिअरच्या इंग्रजी मालिकेत प्रकाशित झालेल्या ग्रंथांचे मराठी भाषेत सुधारित रूपांतर करण्याची ही योजना आहे. त्या अंतर्गत महाराष्ट्र : भूमी व लोक, इतिहास : प्राचीन काळ (खंड १, भाग १), महाराष्ट्र : स्थापत्य व कला (खंड १, भाग २), औषधी वनस्पती, महाराष्ट्रातील वनस्पतीशास्त्र व वनसंपदा, प्रवरा खोरे व मध्ययुगीन कालखंड : राजकीय व सामाजिक इतिहास, महाराष्ट्र यात्रा व उत्सव (विदर्भ विभाग) हे ग्रंथ आतापर्यंत प्रकाशित करण्यात आलेले आहेत. तसेच यात्रा व उत्सव-उत्तर महाराष्ट्र विभाग आणि मराठवाडा विभाग हे ग्रंथ मुद्रणालयात छपाईसाठी पाठविले आहे. तसेच औषधी वनस्पती, महाराष्ट्रातील वनस्पतीशास्त्र व वनसंपदा, इतिहास : प्राचीन काळ (खंड १, भाग १) या ग्रंथाची द्वितीय आवृत्ती प्रकाशित करण्यात आली आहे. महाराष्ट्र : यात्रा व उत्सव या मालिकेतील कोकण खंडाचे काम मुद्रणालयात सुरू आहे. महाराष्ट्र : भाषा व वाङ्मय या ग्रंथाच्या छपाईचे काम मुद्रणालयात सुरू आहे. काष्ठ वनौपज (टिंबर) या ग्रंथांचे मुद्रणविषयीचे काम पूर्ण झाले आहे. मराठी संगीत रंगभूमीला १७५ वर्षे पूर्ण झाली असल्याने या विषयावर तीन खंडात गॅझेटिअर ग्रंथ निर्मिती हाती घेण्यात आली आहे. यापैकी खंड : पूर्वरंग प्रकाशित करण्यात आला असून खंड : १ उत्तररंग आणि महाराष्ट्र चित्रशैली या ग्रंथांचे काम कार्यालयीन पातळीवर सुरू आहे, लवकरच हा ग्रंथ मुद्रणालयात पाठविण्यात येईल. ऐतिहासिक भूगोल : महाराष्ट्र व गोवा हे राज्य गॅझेटिअर मुद्रणालयात अंतिम टप्प्यात आले आहे. भीमा खोरे गॅझेटिअर ग्रंथाचे काम मुद्रणालयात सुरू आहे.

(२.५) पुरवणी जिल्हा गॅझेटिअर -

(अ) केंद्र सरकारच्या सुचनेनुसार प्रकाशित झालेल्या इंग्रजी जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथांच्या सुधारित आवृत्तीस दर दहा वर्षांच्या अंतराने अद्ययावत माहितीने परिपूर्ण अशी पुरवणी इंग्रजीतून प्रकाशित करण्याची ही योजना आहे. या योजनेत आतापर्यंत १० पुरवणी ग्रंथ प्रकाशित करण्यात आले असून सदर योजनेतर्गत काही जिल्हांचे पुरवणी गॅझेटिअर काढण्याचे प्रस्तावित आहे.

(ब) मराठी जिल्हा विशेष पुरवणीविषयक योजना हाती घेण्यात आली असून या मालिकेत सातारा जिल्हा गॅझेटिअर ग्रंथाची पुरवणी प्रकाशित केली आहे. स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवानिमित्त ३६ जिल्हांचे पुरवणी गॅझेटिअर ग्रंथ प्रकाशित करण्याच्या मालिकेतील रायगड, वर्धा व परभणी पुरवणी गॅझेटिअर प्रकाशित करण्यात आले. २७ जिल्हा पुरवणी गॅझेटिअरचे काम मुद्रणालयात सुरू आहे.

(३) सोर्स मटेरिअल फॉर दि हिस्ट्री ऑफ फ्रिडम मुव्हमेंट -

‘भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलनाचा इतिहास आधार साहित्याचे प्रकाशन’ या योजनेखाली स्वातंत्र्य आंदोलनासंबंधीचे दस्तऐवज, अभिलेख व इतर महत्त्वाची कागदपत्रे इंग्रजी भाषेतून प्रकाशित करण्याचे काम दर्शनिका विभागाकडून केले जाते. इतिहासकार व अभ्यासक यांना उपलब्ध नसलेले, गृह विभाग, मुंबई पोलीस आयुक्त व महाराष्ट्राचे पोलीस महासंचालक यांच्या कार्यालयातील गोपनीय अभिलेख व दस्तऐवज तसेच महाराष्ट्र राज्य पुराभिलेख, भारत सरकारचे राष्ट्रीय अभिलेखागार इत्यादींकडून प्राप्त केलेले अभिलेख प्रसिद्ध करावयाची ही योजना आहे. या योजने अंतर्गत आतापर्यंत खंड क्रमांक १ ते १५ प्रकाशित करण्यात आलेले आहेत. खंड १६ चे काम हाती घेण्यात आले आहे. मराठवाडा मुक्तीसंग्राम : वंदे मातरम चळवळ (१९३८-३९) हा ग्रंथ प्रकाशित करण्यात आला असून रिव्हॉल्युशनरी अॅक्टिव्हिटीज याविषयीचे काम सुरू आहे.

(४) स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोश –

स्वातंत्र्य आंदोलनात ज्यांनी सक्रिय भाग घेतला, भूमिगत राहून काम केले व ज्यांनी हौतात्म्य पत्करले अशा स्वातंत्र्य सैनिकांचे संक्षिप्त चरित्र या स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोशात दिलेले आहे. त्या अंतर्गत एकूण ६ खंड प्रकाशित झालेले आहेत. या पूर्वप्रकाशित ग्रंथांना असलेली मागणी विचारात घेऊन त्यांची पुनर्मुद्रणविषयक योजना हाती घेण्यात आली असून मराठवाडा स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोश व विदर्भ स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोश (खंड १ व २) ग्रंथांची प्रतिरूप पुनर्मुद्रित आवृत्ती प्रकाशित करण्यात आली आहे. पश्चिम महाराष्ट्र खंड १, २ व ३ या तीनही खंडाचे काम पूर्ण झाले असून ते उपलब्ध आहेत.

(५) महात्मा गांधी संकलित वाङ्मय –

नवजीवन ट्रस्ट, अहमदाबाद यांनी प्रकाशित केलेल्या ‘महात्मा गांधी संकलित वाङ्मय’ या ग्रंथाचे मूळ १०० खंडांपैकी मराठी अनुवादीत ६१ खंड या विभागाने प्रकाशित केलेले आहेत. भारतीय स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवानिमित्त राष्ट्रपिता महात्मा गांधी जयंतीचे औचित्य साधून दिनांक २ ऑक्टोबर २०२१ रोजी खंड १ ते ५० ई-बुक (पेनड्राईव्ह) स्वरूपात प्रकाशित करण्यात आले. या मालिकेतील उर्वरित खंड (५१ ते ९८) ई-स्वरूपात २०२४ मध्ये प्रकाशित करण्यात आले. याशिवाय महात्मा गांधींनी वल्लभभाई पटेल यांच्याशी केलेला पत्रव्यवहार (पत्रसंग्रह) हा ग्रंथ प्रकाशित करण्यात आला.

(६) ई-बुक आवृत्ती –

या योजने अंतर्गत पूर्वप्रकाशित जिल्हा व राज्य गॅझेटिअर ग्रंथ व सोर्स मटेरिअल फॉर दि हिस्ट्री ऑफ फ्रीडम मुव्हमेंट या मालिकेतील साधारणतः ८८ ग्रंथांची ई-बुक आवृत्ती बनविण्यात आलेली असून बहुतांश ई बुक महाराष्ट्र शासनाच्या अधिकृत संकेतस्थळावर www.maharashtra.gov.in उपलब्ध आहे. सदर गॅझेटिअरच्या ई-बुक सी. डी. स्वरूपात तर नव्याने काही पेनड्राईव्ह स्वरूपात कार्यालयात विक्रीसाठी उपलब्ध आहेत. या व्यतिरिक्त मराठवाडा व विदर्भ स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोश, पश्चिम महाराष्ट्र (एकूण ३ खंड) यांची ई-बुक निर्मिती केली आहे. महाराष्ट्र : यात्रा व उत्सव (विदर्भ विभाग) या ई-बुकचे प्रकाशन करण्यात आले आहे. तसेच बुलढाणा जिल्हा मराठी गॅझेटिअरचे ई-बुक तयार करण्यात आले आहे. विभागाद्वारे प्रकाशित करण्यात आलेल्या एकूण ई-बुक पैकी ३५ ई-बुक केंद्र शासनाच्या इंडियन कल्चर पोर्टलवर उपलब्ध करण्यात आले असून उर्वरित ई-बुक देखील उपलब्ध करण्याच्या दृष्टीने IIT मुंबई यांच्या सहकार्याने प्रयत्न सुरू आहेत. सि.डी.ऐवजी पेनड्राईव्ह स्वरूपात देखील गॅझेटिअर ग्रंथांच्या ई आवृत्ती निर्माण करण्यात आल्या आहेत.

(७) दिव्यांगासाठी स्वतंत्र संकेतस्थळ उपलब्ध करण्यात आले असून यामध्ये विभागाच्या मूळ संकेत स्थळाची देखील लिंक देण्यात आले आहे.

(८) स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवानिमित्त विशेष प्रकाशने -

महाराष्ट्र : समाजसुधारक व विचारवंत आणि स्वातंत्र्यसमरातील महाराष्ट्राचे योगदान हा ग्रंथ प्रकाशित करण्यात आला. तसेच हिंदी भाषेत अनुवादित ग्रंथ प्रकाशित करण्यात आला. स्वातंत्र्यसमरातील महाराष्ट्राचे योगदान या ग्रंथाचे ऑडीओ बुक तयार करण्यात आले आहे. त्याचेप्रमाणे ‘इतिहास सांगतो गाथा ही बलिदानाची’ ही डॉक्युमेंटरी फिल्मदेखील तयार करण्यात आली आहे.

आगामी काळात पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी होळकर त्रिशताब्दी जन्मोत्सवानिमित्त ‘अहिल्याबाईच्या कारकिर्दीतील बारव स्थापत्य’ कॉफीटेबल बुक व ‘पुण्यश्लोक महाराणी अहिल्याबाई होळकर’ विशेष प्रकाशन हे दोन्ही ग्रंथ प्रकाशित करण्यात आले आहेत.

(९) मराठा साम्राज्याचे चलन हे कॉफीटेबल बुक मराठी, हिंदी व इंग्रजी भाषेत तयार करण्यात आले असून त्याचे प्रकाशन आग्रा येथे झाले.

(१०) गॅझेटिअर विभागाची महाराष्ट्रामध्ये स्थापना झाल्यापासून ‘गॅझेटिअरची सद्यस्थिती व भविष्याचा वेध’ या विषयावर आधारीत अखिल भारतीय गॅझेटिअर परिषद फ्लेम विद्यापीठ, पुणे यांच्या संयुक्त विद्यमाने ऑगस्ट २०२४ मध्ये घेण्यात आली. यामध्ये जवळजवळ १५ राज्यांनी आपले शोधनिबंध देऊन आपल्या विभागाच्या कार्याची नोंद दर्शविली.

वित्तीय आवश्यकता :-

(अ) महाराष्ट्र जिल्हा दर्शनिका संपादक मंडळाचा आस्थापना खर्च (२०७०-०७११) (अनिवार्य)

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	बाबीनिहाय माहिती	सन २०२४-२०२५ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२५-२०२६ अर्थसंकल्पीय तरतूद	सन २०२५-२०२६ सुधारित तरतूद	सन २०२६-२०२७ अर्थसंकल्पीय तरतूद
१.	(०१) वेतने	२,७०,२०	०	—	—
२.	(०६) दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	८७	०	—	—
३.	(११) देशांतर्गत प्रवासखर्च	२७	०	—	—
४.	(१३) कार्यालयीन खर्च	३,८६	०	—	—
५.	(१४) भाडेपट्टी व कर	३५	०	—	—
६.	(१६) प्रकाशने	०	०	—	—
७.	(१७) संगणक खर्च	७०	०	—	—
८.	(२८) व्यावसायिक व विशेष सेवा प्रदाने	४३	०	—	—
	एकूण -	२,७६,६८	०	—	—

(ब) महाराष्ट्र जिल्हा दर्शनिका संपादक मंडळ (अनिवार्य) २०७० ए ०६७

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	बाबीनिहाय माहिती	सन २०२४-२०२५ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२५-२०२६ अर्थसंकल्पीय तरतूद	सन २०२५-२०२६ सुधारित तरतूद	सन २०२६-२०२७ अर्थसंकल्पीय तरतूद
१.	(०१) वेतने	—	५,५२,०६	३,००,००	५,८६,४३
२.	(०६) दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	—	२,३५	१,८८	२,३५
३.	(१०) कंत्राटी सेवा	—	०	०	५,१०
४.	(११) देशांतर्गत प्रवास खर्च	—	२,००	१,४०	२,००
५.	(१३) कार्यालयीन खर्च	—	७,३९	५,९१	७,३९
६.	(१४) भाडेपट्टी व कर	—	४५	३५,४५	८५,५६
७.	(१६) प्रकाशने	—	१३,००	९,१०	१३,००
८.	(१७) संगणक खर्च	—	१,०३	७२	१,०६
९.	(२८) व्यावसायिक सेवा	—	६०	४८	६०
	एकूण -	—	५,७८,८८	३,५४,९४	७,०३,४९

(क) भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन-इतिहास : आधार साहित्य (२२२०-०४११)

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	बाबीनिहाय माहिती	सन २०२४-२०२५ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२५-२०२६ अर्थसंकल्पीय तरतूद	सन २०२५-२०२६ सुधारित तरतूद	सन २०२६-२०२७ अर्थसंकल्पीय तरतूद
१.	(०१) वेतने	२३,३५	५०,००	३४,३०	५६,००
२.	(०६) दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	०	३०	२४	६०
३.	(११) प्रवास खर्च	१	२५	१८	३०
४.	(१३) कार्यालयीन खर्च	७६	२२,४५	१७,९६	९,४५
५.	(१६) प्रकाशने	३३,५७	२०,००	१४,००	२६,२०
६.	(१७) संगणक खर्च	३२	२,००	१,४०	२,००
७.	(२८) व्यावसायिक व विशेष सेवा प्रदाने	४००	५,००	५,००	५,५०
	एकूण -	६२,००	१,००,००	७३,०८	१,००,०५

(८) कर्मचारीविषयक गोषवारा -

(अ) २०७० इतर प्रशासनिक सेवा (२०७० A ०६७)

अ. क्र.	पदनाम	वेतन	स्तर	पदसंख्या
				२०२५-२०२६
राजपत्रित वर्ग १ व २				
१.	कार्यकारी संपादक व सचिव	७८,८००-२,०९,२००	एस-२५	१
२.	सह संपादक	६७,७००-२,०८,७००	एस-२३	१
३.	उप संपादक	५६,१००-१,७७,५००	एस-२०	१
४.	संशोधन अधिकारी	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	३
५.	प्रशासकीय अधिकारी	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	१
				एकूण - ७
अराजपत्रित वर्ग-३				
१.	सहाय्यक संशोधन अधिकारी	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१०
२.	(निम्न श्रेणी) लघुलेखक	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१
३.	सहाय्यक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	४
४.	लिपिक-टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	७
				एकूण - २२
अराजपत्रित वर्ग-४				
१.	नाईक	१६,६००-५२,४००	एस-०३	१
२.	शिपाई	१५,०००-४७,६००	एस-०१	३
				एकूण - ४
				एकूण - ३३

(ब) (२२२०-माहिती व प्रसिद्धी) (२२२०-०४९१)

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	स्तर	पदसंख्या
				२०२५-२०२६
अराजपत्रित				
१.	अधीक्षक	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	१
२.	सहाय्यक संशोधन अधिकारी	३८,६००-१,२२,८००	एस-१४	२
३.	लिपिक टंकलेखक	१,९९,००-६,३२,००	एस-६	१
				एकूण - ४

दर्शनिका विभाग प्रकाशने

जिल्हा गॅझेटिअर

(अ) ब्रिटिशकालीन ग्रंथांचे पुनर्मुद्रण

बॉम्बे प्रेसिडेन्सि गॅझेटिअर

१७ ग्रंथ

(१९७७-२००३)

(प्रथम आवृत्ती १८८०-१९०९)

सेंट्रल प्रोव्हिन्सेस अँड बेरार
गॅझेटिअर

८ ग्रंथ

(१९७९-२००५)

(प्रथम आवृत्ती १९०६-१९११)

गॅझेटिअर ऑफ दि निझाम डोमिनियन्स

१ ग्रंथ

(२००६)

(ब) सुधारित इंग्रजी जिल्हा गॅझेटिअर

२८ ग्रंथ

(१९५४-१९८७)

जिल्हा पुरवणी ग्रंथ

१० ग्रंथ

(१९७८-१९८९)

(क) मराठी जिल्हा गॅझेटिअर विशेष पुरवणी ग्रंथ

(ड) सुधारित मराठी जिल्हा गॅझेटिअर

११ ग्रंथ

(१९८८-प्रथम गॅझेटिअर)

सध्या चालू असलेली योजना

(अ) राज्य गॅझेटिअर

(१) इंग्रजी राज्य गॅझेटिअर

१२ ग्रंथ
(१९५३-२०१५)

(२) मराठी राज्य गॅझेटिअर

१२ ग्रंथ
(१९९६-प्रथम गॅझेटिअर
सध्या चालू असलेली योजना)

(ब) सोर्स मटेरिअल फॉर दि हिस्टरी ऑफ फ्रीडम मुव्हमेंट

१५ ग्रंथ (२० खंड)

(१९५७-२०२१)

(क) स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोश

६ ग्रंथ

(१९७०-१९८०)

स्वातंत्र्यसैनिक चरित्रकोश प्रतिरूप पुनर्मुद्रण मालिका

मराठवाडा व विदर्भ ३ ग्रंथ

(ड) महात्मा गांधी संकलित वाङ्मय

६१ खंड ग्रंथस्वरूपात + खंड १ ते १८ ई-आवृत्ती पेनड्राईव्ह

(इ) ई-बुक आवृत्ती

पूर्वप्रकाशित ८९ ग्रंथांचे ई-बुक

(२००६-२०२१)

१. समग्र कार्यक्रम

१.८ महाराष्ट्र चित्रपट, रंगभूमी आणि
सांस्कृतिक विकास महामंडळ, मर्यादित

दादासाहेब फाळके चित्रनगरी
याबाबतची थोडक्यात माहिती

१.८ महाराष्ट्र चित्रपट, रंगभूमी आणि सांस्कृतिक विकास महामंडळ मर्यादित
दादासाहेब फाळके चित्रनगरी, गोरेगाव (पूर्व), मुंबई-४०० ०६५.

प्रस्तावना

महाराष्ट्र चित्रपट, रंगभूमी आणि सांस्कृतिक विकास महामंडळ मर्यादित, या महामंडळाची स्थापना दि. २६ सप्टेंबर १९७७ रोजी झाली असून, पूर्वीच्या महाराष्ट्र सांस्कृतिक विकास महामंडळाची स्थावर मालमत्ता व योजना, या महामंडळाकडे हस्तांतरीत झाल्या आहेत. तथापि चित्रनगरी प्रस्थापित करण्यासाठी लागणाऱ्या जमीनीचे हक्क अजूनही सांस्कृतिक कार्य विभागाच्या नावे आहेत.

या महामंडळाची स्थापना विशेषतः चित्रपट, रंगभूमी व सांस्कृतिक विकास करण्यासाठी मदत करणे व प्रोत्साहन देणे या उद्दिष्टांकरिता झाली आहे. महामंडळामार्फत विविध चित्रपट निर्मात्यांना चित्रीकरणासाठी लागणारी विविध सामुग्री, कलागारे, चित्रीकरण स्थळे, मेकअप रुम व इतर तत्सम सेवासुविधा विहित शुल्क आकारणीनंतर उपलब्ध करून देण्यात येतात.

२. भाग-भांडवल व वित्तीय सहाय्य —

(अ) भाग-भांडवल —

महामंडळाचे अधिकृत भाग-भांडवल रु.१५.०० कोटी असून प्रत्येकी समभाग रु.१००/- च्या प्रमाणात एकूण रु.१५,००,००० एवढे समभाग आहेत. त्यापैकी रु.१२,२९,६४,१००/- भाग-भांडवल शासनाने अदा केलेले आहे व रु.१००/- चा एक भाग हा संचालक, सांस्कृतिक कार्य विभाग, महाराष्ट्र शासन यांच्या नावावर आहे.

(ब) वित्तीय सहाय्य —

वित्तीय वर्ष २०००-०१ मध्ये महामंडळाने कर्जरोख्यांद्वारे खाजगी गुंतवणूकदारांकडून रु. २०.०० कोटी उभारण्यात आले होते. वरील निधीचा मुख्यत्वेकरून जास्त दराने असलेले कर्ज परतफेड करण्यासाठी व उर्वरित निधीचा विनियोग महामंडळात नवीन प्रकल्प राबविण्यासाठी करण्यात आला.

(क) असुरक्षित कर्ज —

महाराष्ट्र शासनाने महामंडळास मराठी चित्रपट निर्माते व इतर प्रादेशिक चित्रपट निर्मात्यांना महामंडळाकडे उपलब्ध असलेल्या शुटींग, रेकॉर्डिंग, डबींग व एडीटींग इत्यादी सवलती देण्यासाठी एकूण रु. ५६.४७ लाखाचे बिनव्याजी कर्ज मंजूर करून अदा केलेले आहे.

३. सांस्कृतिक सहाय्य —

या महामंडळाद्वारे महाराष्ट्र शासनाने निरनिराळे सांस्कृतिक कार्यक्रम राबविण्यासाठी उदा. चित्रपटगृह बांधणीसाठी बिनव्याजी कर्ज योजना, दर्जेदार मराठी चित्रपट निर्मितीस प्रोत्साहन देण्याकरीता अर्थसहाय्य योजनासाठी आवश्यक निधी उपलब्ध करून दिलेला आहे. तसेच कान्स फिल्म महोत्सव, महाराष्ट्र स्कूल ऑफ ड्रामा आणि सरस्वतीबाई फाळके मराठी चित्रपट संग्रहालय उभारणीकरिता महामंडळामार्फत खर्च करण्यात येत आहे.

४. कामाचे निष्कर्ष —

या महामंडळाचे गेल्या तीन वर्षांतील उत्पन्न व खर्चाची आकडेवारी खालीलप्रमाणे दर्शविलेली आहे.

(रु. लाखात)

अ. क्र.	तपशील	वित्तीय वर्ष		
		२०२५-२०२६ अंदाजपत्रकीय	२०२४-२०२५ मंजूर	२०२३-२०२४ लेखा परिक्षित
(अ) उत्पन्न				
१.	उत्पन्न	८९३३.१५	८२६५.०५	८८३१.४५
२.	इतर उत्पन्न	२८७७.९५	२२२४.८५	१६८६.१७
	एकूण उत्पन्न —	११७११.१०	१०४८९.९०	१०५१७.६२
(ब) विनियोग				
१.	खर्च	१०३५४.९४	८९९२.७२	९२६२.१६
२.	घसारापूर्व नफा	१४५६.१६	२२९७.१७	१२५५.४६
३.	घसारा	३५०.००	३२०.००	३७०.००
४.	करपूर्व नफा	११०६.१६	१९७७.१७	८८५.४६
५.	वजा : करासाठी तरतूद	२७८.३९	४९७.६१	२२२.९५
६.	वजा : स्थगित कर पूर्व वर्षांचे आयकर समायोजन	४.५०	१.७५	१.००
७.	करानंतरचा नफा/तोटा	८२३.२६	१४७७.८१	६६१.६१

अ. दीर्घ मुदत प्रकल्प :

बृहत् आराखड्यानुसार (मास्टर प्लॅन) चित्रनगरीतील उपलब्ध मोकळ्या जागेचा सुसंबध विकास करण्याची महामंडळाची योजना आहे. बृहत् आराखडा तयार करताना पायाभूत सुविधांचा विकास, पर्यटनाच्या दृष्टीने मनोरंजनाची स्थळे, नवीन बाह्य चित्रीकरण स्थळे, उच्च तंत्रज्ञान व सुविधांनी युक्त नवीन कलागारे, वाहनतळ व आरक्षण सुविधा, अत्यानुधिक भांडार विभाग, प्रभावी सुरक्षा यंत्रणा, थीम पार्क इत्यादी बाबींचा यात समावेश आहे. सदर बृहत् आराखड्यामध्ये (मास्टर प्लॅन) प्रेक्षणीय बॉलीवूड वस्तुसंग्रहालय उभारण्याचे देखील प्रस्तावित आहे. महाराष्ट्र शासनाने शासन निर्णय दिनांक २ फेब्रुवारी २०१८ नुसार बृहत् आराखड्या (मास्टर प्लॅन) करिता मान्यता प्रदान केली आहे. तदनुसार निविदा प्रक्रिया कार्यवाही करण्यात आली असून, सदर निविदेस प्रतिसाद मिळाला नाही. सबब मा. संचालक मंडळाच्या १५४ व्या बैठकीत प्राधिकृत केल्यानुसार सदर बाबत अभ्यासाअंती आढावा घेऊन पुढील दिशा ठरविण्याचे नियोजित आहे.

ब. मध्यम मुदत प्रकल्प :

एक खिडकी योजना :

महाराष्ट्र फिल्म सेल (MFC) व एक खिडकी योजनेच्या पहिल्या टप्प्यांतर्गत चित्रीकरणासंबंधी आवश्यक परवानग्या ऑनलाईन ई-पोर्टलद्वारे मुंबई आणि मुंबई उपनगर जिल्ह्यांमध्ये प्रदान करण्याचे काम यशस्वीरित्या पूर्ण झाले आहे.

तसेच दुसऱ्या टप्प्याचा भाग म्हणून संपूर्ण महाराष्ट्र राज्याकरिता चित्रीकरणासंबंधी ऑनलाईन परवानग्या ई पोर्टलद्वारे सुनिश्चित करण्यासाठी क्रमाक्रमाने करण्याचे उद्दीष्ट आहे. तदनंतर एक खिडकी योजनेंतर्गत शासकीय मालकीच्या ठिकाणांव्यतिरिक्त खासगी ठिकाणी चित्रीकरणासाठी आवश्यक असलेल्या परवानग्या संपूर्ण महाराष्ट्र राज्याकरिता ई-पोर्टलद्वारे प्रदान करण्यात येईल.

बृहत् आराखड्याचे आढावा सोबतच व्यवसायीक दृष्टीकोनातून उत्पन्न वाढविण्यासाठी आदर्श प्रकल्प चित्रीकरणासाठी आवश्यक असलेल्या अद्यावत पायाभूत सुविधा विकसन, पर्यटनास चालना देणे, तज्ञ मनुष्यबळ, अद्यावत सुरक्षा व्यवस्था, पर्यावरण संरक्षण इत्यादीबाबत सर्वकष धोरण तयार करण्याचा मानस आहे.

क. अल्प मुदत प्रकल्प :

महामंडळाच्या परिसरात सी.सी.टी.व्ही. यंत्रणा तसेच वातानुकूलित यंत्रणेकरिता BTU मीटर बसविण्याचे काम पूर्ण झाले असून चित्रनगरीतील प्रसाधन कक्षांचे व कलागारांचे नुतनीकरण, पाईपलाईनचे बांधकाम, रस्ते, कंपाऊंड भिंत, विद्यमान बाह्यचित्रीकरण स्थळांचा व ३ नवीन बाह्यचित्रीकरण स्थळांचा विकास करणे, निर्मात्यांना ऑनलाईन बुकींगची सुविधा पुरविणे, महामंडळाच्या वेबसाईटचा पुनर्विकास करणे, इत्यादी महत्त्वपूर्ण बाबी नियोजित आहेत. तसेच नॅशनल स्कूल ऑफ ड्रामाच्या धर्तीवर महाराष्ट्र स्कूल ऑफ ड्रामा करिताचा अहवाल शासनास सादर करण्यात आलेला आहे.

चित्रपट व मनोरंजन माध्यमातील उद्योगांना प्रोत्साहन देण्यासाठी सर्वकष धोरण ठरविणे तसेच त्या अंतर्गत या क्षेत्रातील उद्योगांना उद्योगांचा दर्जा देण्यासाठी प्रस्ताव संदर्भात कामकाज प्रगतीपथावर आहे. या व्यतिरिक्त चित्रनगरी परिसरात चांगल्या दर्जाचे उपहारगृह सुविधा उपलब्ध करण्याकरिता काम चालू आहे.

ड. शासकीय प्रेक्षागृहे व सभागृहे (२२०५-१४८१)

महाराष्ट्रात ज्या जिल्ह्यात बंदिस्त नाट्यगृहे अस्तित्वात नाहीत, अशा जिल्ह्यांच्या मुख्यालयाच्या ठिकाणी सांस्कृतिक चळवळीचे संवर्धन करण्यासाठी नाट्य, नृत्य, संगीत, तमाशा, लोककला इत्यादी कलांचा आस्वाद त्या ठिकाणाकडील प्रेक्षकांना मिळावा व स्थानिक कलावंतांना व्यासपीठ मिळावे या उद्देशाने जिल्हा स्तरावरती बंदिस्त नाट्यगृह बांधण्याची योजना सन २००१ पासून सुरू करण्यात आली आहे.

या योजने अंतर्गत ज्या जिल्ह्यात बंदिस्त नाट्यगृहे अस्तित्वात नाही अशा जिल्ह्यातील महत्त्वाच्या ठिकाणी महानगरपालिका, नगरपरिषद, जिल्हापरिषद, स्थानिक स्वराज्य संस्था यांच्या सहकार्याने बंदिस्त नाट्यगृहे बांधण्याचे शासनाने ठरविले आहे.

नाट्यगृहाच्या बांधकामासाठी आवश्यक जमीन जिल्हाधिकारी/नगरपालिका/स्थानिक स्वराज्य संस्था हे निःशुल्क उपलब्ध करून देतील. पूर्वीचे सर्व शासन निर्णय अधिक्रमित करून दिनांक १४ जानेवारी २०११ च्या शासन निर्णयान्वये खालीलप्रमाणे अर्थसहाय्य मंजूर करण्यात येते.

अ. क्र.	नगरपालिका/ महानगरपालिका	एकूण रक्कम	नगरपालिका/महानगरपालिकेचा सहभाग	शासनाचे अनुदान
१.	ब व क वर्ग नगरपालिका	रु. ४ कोटी (६०० ते ८०० आसन क्षमतेचे नाट्यगृह)	रु. २० लक्ष (५%)	रु. ३ कोटी ८० लक्ष (९५%)
२.	अ वर्ग नगरपालिका	रु. ५ कोटी (९०० ते १,००० आसन क्षमतेचे नाट्यगृह)	रु. ५० लक्ष (१०%)	रु. ४ कोटी ५० लक्ष (९०%)
३.	महानगरपालिका	रु. ५ कोटी (९०० ते १,००० आसन क्षमतेचे नाट्यगृह)	रु. १ कोटी २५ लक्ष (२५%)	रु. ३ कोटी ७५ लक्ष (७५%)

याबाबतच्या प्रस्तावास जिल्हाधिकारी/नगरपालिका/स्थानिक स्वराज्य संस्थेने ठराव करावा. त्यानंतर जिल्हाधिकारी यांनी नाट्यगृहाचे नकाशे व आराखडे सार्वजनिक बांधकाम विभागाकडून प्रमाणित करून घेऊन नंतर त्यास शासनाची प्रशासकीय मान्यता घेण्यात यावी.

जिल्ह्यांच्या मुख्यालयाव्यतिरिक्त जिल्ह्यात अन्य ठिकाणी नाट्यगृह बांधावयाचे असल्यास त्यामागील समर्थनासह शासनास तसा प्रस्ताव पाठवावा. सदर समर्थन शासनाला मान्य झाल्यास मुख्यालयाव्यतिरिक्त अन्य ठिकाणी नाट्यगृह बांधण्यासाठी या योजनेखाली अर्थसहाय्य मंजूर केले जाईल.

नाट्यगृहाचे बांधकाम जास्तीत जास्त २ वर्षांच्या कालावधीत पूर्ण करणे अनिवार्य असेल.

महामंडळातील कर्मचाऱ्यांचा गोषवारा :

महामंडळातील कर्मचाऱ्यांचा गोषवारा वित्तीय वर्ष २०२५-२०२६ कार्यरत कर्मचारी संख्या

अ. क्र.	वर्ग	अधिकारी/कर्मचारी संख्या
१	अ	०५
२	ब	०६
३	क	२६
४	ड	२४
एकूण पदे -		६१

३० सप्टेंबर २००९ च्या शासन मान्य सुधारित आकृतीबंधानुसार महामंडळातील आस्थापनेवरील मंजूर, कार्यरत व रिक्त पदांचा तपशील खालीलप्रमाणे :-

अ. क्र.	पदनाम	मंजूर पदे	भरलेली पदे	रिक्त पदे	वेतन स्तर
१	२	३	४	५	६
१.	व्यवस्थापकीय संचालक भा.प्र.से. (प्रतिनियुक्ती)	१	१	०	एस-२७ : १२३१००-२१५९००
२.	सह व्यवस्थापकीय संचालक भा.प्र.से. (प्रतिनियुक्ती)	१	१	०	एस-२७ : १२३१००-२१५९००
३.	वित्तीय सल्लागार व मुख्य लेखाधिकारी (प्रतिनियुक्ती)	१	१	०	एस-२३ : ६७७००-२०८७००
४.	मुख्य प्रशासकीय अधिकारी (प्रतिनियुक्ती)	१	१	०	एस-२३ : ६७७००-२०८७००
५.	कंपनी सचिव (कंत्राट पद्धतीने)	१	०	१	एस-२३ : ६७७००-२०८७००
६.	व्यवस्थापक (कलागारे) (प्रतिनियुक्ती) (अतिरिक्त कार्यभार)	१	०	१	एस-२३ : ६७७००-२०८७००
७.	उप अभियंता (स्थापत्य) (प्रतिनियुक्ती)	१	१	०	एस-२० : ५६१००-१७७५००
८.	उप अभियंता (विद्युत)	१	०	१	एस-२० : ५६१००-१७७५००
९.	मुख्य सुरक्षा अधिकारी (कंत्राट पद्धतीने)	१	०	१	एस-२० : ५६१००-१७७५००
१०.	अंतर्गत लेखा परिक्षक अधिकारी	१	१	०	एस-१६ : ४४९००-१४२४००
११.	उप व्यवस्थापक (नियोजन व विकास)	१	१	०	एस-१५ : ४१८००-१३२३००
१२.	लघुलेखक (उच्च श्रेणी)	१	०	१	एस-१५ : ४१८००-१३२३००
१३.	लेखा परिक्षक (ऑडिटर) (प्रतिनियुक्ती)	४	२	२	एस-१५ : ४१८००-१३२३००
१४.	कनिष्ठ अभियंता/सहाय्यक अभियंता	२	२	२	एस-१५ : ४१८००-१३२३००
१५.	सह व्यवस्थापकीय संचालक यांचे स्वीय सहाय्यक	१	०	१	एस-१५ : ४१८००-१३२३००
१६.	खरेदी अधिकारी	१	०	१	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
१७.	अधीक्षक (भांडार)	१	०	१	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
१८.	सहाय्यक व्यवस्थापक (कलागारे)	६	१	५	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
१९.	सहाय्यक प्रशासकीय अधिकारी	१	०	१	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
२०.	लेखापाल (अकाउन्ट)	४	१	३	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
२१.	लघुलेखक (निम्नश्रेणी)	२	१	१	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
२२.	सुरक्षा अधिकारी	१	०	१	एस-१० : २९२००-९२३००
२३.	पर्यवेक्षक विद्युत	१	०	१	एस-१० : २९२००-९२३००
२४.	वरिष्ठ सहाय्यक	९	३	६	एस-१३ : ३५४००-११२४००
२५.	वातानुकूलीत यंत्र चालक	२	०	२	एस-८ : २५५००-८११००
२६.	स्टुडिओ असिस्टंट	२	०	२	एस-८ : २५५००-८११००
२७.	सहाय्यक	१५	६	९	एस-७ : २१७००-६९१००
२८.	दूरध्वनी चालक	३	३	०	एस-७ : २१७००-६९१००
२९.	सुतार	२	१	१	एस-७ : २१७००-६९१००
३०.	सहाय्यक वातानुकूलीत यंत्र चालक	२	०	२	एस-७ : २१७००-६९१००
३१.	गवंडी	२	०	२	एस-६ : १९९००-६३२००
३२.	पंप चालक (ऑपरेटर)	१	०	१	एस-६ : १९९००-६३२००
३३.	प्लंबर	१	०	१	एस-६ : १९९००-६३२००
३४.	वायरमन (तारतंत्री)	९	४	५	एस-६ : १९९००-६३२००
३५.	वाहन चालक (ड्रायव्हर)	७	६	१	एस-६ : १९९००-६३२००
३६.	रूम इंचार्ज	२	०	२	एस-६ : १९९००-६३२००
३७.	जनसंपर्क अधिकारी	१	०	१	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
३८.	संगणक समन्वयक	१	०	१	एस-१३ : ३५४००-११२४००

३० सप्टेंबर २००९ च्या शासन मान्य सुधारित आकृतीबंधानुसार महामंडळातील आस्थापनेवरील मंजूर, कार्यरत व रिक्त पदांचा तपशील खालीलप्रमाणे :-

अ. क्र.	पदनाम	मंजूर पदे	भरलेली पदे	रिक्त पदे	वेतन स्तर
१	२	३	४	५	६
३९.	मुख्य पर्यवेक्षक देखभाल	१	०	१	एस-१४ : ३८६००-१२२८००
४०.	सहाय्यक पर्यवेक्षक दूरध्वनी	१	०	१	एस-८ : २५५००-८११००
४१.	शिफ्ट इंचार्ज	१०	०	१०	एस-७ : २१७००-६९१००
४२.	तांत्रिक सहाय्यक	२	०	२	एस-६ : १९९००-६३२००
४३.	सहाय्यक पंपचालक	१	०	१	एस-५ : १८०००-५६९००
४४.	सुरक्षा रक्षक (सुरक्षा परिचर)	४३	७	३६	एस-१ : १५०००-४७६००
४५.	परिचर	७८	१७	६१	एस-१ : १५०००-४७६००
	एकूण	२३१	६१	१७०	

* टिप : दिनांक ३०-०९-२००९ च्या आकृतीबंधानुसार एकूण मंजूर पदे २४९ या पैकी १८ पदे व्यपगत आहेत. तसेच सहाय्यक अभियंता १ पद अधिसंख्य आहे व शासन निर्णय क्र. संकीर्ण-२०२०/प्र.क्र.२१/सां.का.१, दि.२८.०९.२०२० अन्वये परिचर संवर्गातील ३ अधिसंख्य पदे निर्माण करण्यात आली आहेत.

संचालक मंडळाच्या १५४ व्या बैठकीमध्ये झालेल्या निर्णयानुसार महामंडळास आवश्यक तज्ञ मनुष्यबळ, सल्लागार, तांत्रिक मनुष्यबळ इ. बाह्यसेवा कंत्राटी तत्वावर महामंडळाच्या स्तरावर आवश्यकतेनुसार घेतले आहेत.

१. समग्र कार्यक्रम

१.९ महाराष्ट्र राज्य हिंदी, सिंधी, गुजराती
संस्कृत, बंगाली, तेलुगू, गोर बंजारा
साहित्य अकादमी

या क्षेत्रिय कार्यालयाची थोडक्यात माहिती

१.१ महाराष्ट्र राज्य हिंदी, सिंधी, गुजराती, संस्कृत, तेलुगू, बंगाली, गोरबंजारा साहित्य अकादमी

१. (अ) कर्मचारीविषयक गोषवारा -

पदे व वेतनश्रेणी

अ. क्र.	पदनाम	वेतन श्रेणी	स्तर	पदसंख्या २०२५-२०२६
१	२	३	४	५
नियमित पदे				
१.	संचालक	७८,८००-२,०९,२००	एस-२५	१
२.	सहसंचालक	५६,१००-१,२२,८००	एस-२०	१
३.	सहायक लेखा अधिकारी	४१,८००-१,३२,३००	एस-१५	१
४.	अधिक्षक	३५,४००-१,१२,४००	एस-१३	५
५.	टिपणी सहायक	२५,५००-८१,१००	एस-०८	६
६.	लिपिक टंकलेखक	१९,९००-६३,२००	एस-०६	९
कायमस्वरूपी बाह्ययंत्रणेद्वारे				
७.	वाहन चालक (बाह्ययंत्रणेद्वारे)	—	—	१
८.	कार्यक्रम समन्वयक (बाह्ययंत्रणेद्वारे)	—	—	७
९.	उपसंपादक-कम-प्रुफ रिडर (बाह्ययंत्रणेद्वारे)	—	—	१
१०.	शिपाई (बाह्ययंत्रणेद्वारे)	—	—	५
एकूण - (नियमित २३ + कायमस्वरूपी बाह्ययंत्रणेद्वारे १४) - ३७				

(ब) वित्तीय आवश्यकता

योजनांच्या अर्थसंकल्पीय तरतुदीची थोडक्यात माहिती

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	योजनेचे नाव	सन २०२४-२०२५ प्रत्यक्ष खर्च	सन २०२५-२०२६ अर्थसंकल्पीय तरतूद	सन २०२५-२०२६ सुधारित तरतूद	सन २०२६-२०२७ अर्थसंकल्पीय तरतूद
१	२	३	४	५	६
१.	हिंदी अकादमी (२२०५ १६८८)	१,०७,७६	१,५०,०००	१,२८,०७	२,५०,००
२.	सिंधी अकादमी (२२०५ १६९७)	७१,९२	१,२५,००	८५,७३	१,५०,००
३.	गुजराती अकादमी (२२०५ १७२१)	६९,४४	१,२५,००	८५,८७	१,५०,००
४.	संस्कृत अकादमी (२२०५ ४११२)	—	१,००,००	६७,५०	१,५०,००
५.	तेलुगू अकादमी (२२०५ ४१२१)	—	१,००,००	६७,५०	१,५०,००
६.	बंगाली अकादमी (२२०५ ४१३२)	—	१,००,००	६७,५०	१,५०,००
७.	गोरबंजारा अकादमी (२२०५ ४१४१)	—	१,००,००	६७,९०	१,५०,००
८.	साहित्य अकादमी (२२०५ ४१५९) (अनिवार्य)	—	—	१,४४,८७	१,९०,००

(१) महाराष्ट्र राज्य हिंदी साहित्य अकादमी (२२०५ १६८८)

प्रस्तावना

हिंदी ही राजभाषा असल्यामुळे हिंदी साहित्याच्या सर्वांगीण उन्नतीसाठी व उत्तेजनासाठी हिंदी साहित्य अकादमीची स्थापना दिनांक ९ मार्च १९८२ रोजी करण्यात आली.

(२) हिंदी साहित्य अकादमीची उद्दिष्टे –

- (१) राज्यात हिंदी भाषेला सर्वतोपरी प्रोत्साहन देणे.
- (२) राजभाषा मराठी व हिंदी या दोन भाषांमध्ये भाषांतराद्वारे वा अन्य साहित्यक प्रयत्नाने कल्पनांची देवाण-घेवाण करणे.
- (३) हिंदी भाषेच्या अधिक उन्नतीसाठी विविध योजना कार्यान्वित करणे.
- (४) हिंदी भाषेमध्ये संशोधन निबंध, प्रबंधिका आणि पुस्तके प्रकाशित करणे किंवा अशा कार्यास सहाय्य करणे.
- (५) महाराष्ट्रात वास्तव्य असलेल्या लेखक व कवींच्या अकादमीने मान्य केलेल्या वाङ्मयीन कृती प्रसिद्ध करण्यासाठी आर्थिक मदत करणे.
- (६) हिंदी साहित्यिकांना, संस्थांना व वाङ्मयीन कार्य चर्चासत्रे, संमेलने, परिसंवाद, प्रदर्शन, आयोजित करणे किंवा अशा उपक्रमांना आर्थिक सहाय्य करणे.
- (७) ग्रंथालये व सार्वजनिक वाचनालये यांना हिंदी पुस्तके व नियतकालिके पुरविणे.
- (८) हिंदी साहित्य क्षेत्रातील उत्कृष्ट कलाकृतींना पुरस्कार देणे.
- (९) राज्यातील हिंदी भाषेच्या विकासासाठी धोरण ठरविण्याच्या बाबतीत व हिंदी भाषेच्या विकासासाठी विविध प्रकल्प हाती घेण्याच्या संबंधात राज्य शासनास सल्ला देणे.
- (१०) मराठीतील निवडक ग्रंथांचा हिंदीत अनुवाद करणे.

(३) हिंदी अकादमीची उद्दिष्टे पार पाडण्यासाठी पुरस्कार योजना, आर्थिक अनुदान व नवलेखक कार्यशिबिर या योजना राबविल्या जातात.

(३.१) पुरस्कार योजना –

महाराष्ट्रातील राज्यातील हिंदी साहित्याची प्रदिर्घ सेवा करणाऱ्या लेखक/कवींचा सन्मान करणे, राष्ट्रीय तसेच भावनिक ऐक्य वाढविणे, हिंदीच्या उत्कृष्ट ग्रंथरचनेस प्रोत्साहन देणे, साहित्य तसेच साहित्येतर विषयावर साहित्य निर्माण करण्यास लेखकास/कवींस प्रेरित करणे व नवलेखकांच्या प्रतिभेस वाव देऊन योग्य दिशा देणे हे उद्दिष्ट समोर ठेवून महाराष्ट्र राज्य हिंदी साहित्य अकादमी दरवर्षी पुरस्कार योजना राबविते. अखिल भारतीय सन्मान जीवनगौरव पुरस्कार हा सर्वोच्च पुरस्कार आहे. पुरस्कृत व्यक्तींना पुरस्कार राशी, मानचिन्ह, शाल व श्रीफळ देऊन गौरविले जाते. अशा प्रकारचे पुरस्कार खालीलप्रमाणे आहेत.

(अ) भारतरत्न अटल बिहारी वाजपेयी साहित्य शिखर सन्मान - १

(ब) राष्ट्रीय सन्मान पुरस्कार-२

- (१) महाराष्ट्र भारती अखिल भारतीय हिंदी सेवा पुरस्कार.
- (२) डॉ. राम मनोहर त्रिपाठी अखिल भारतीय हिंदी सेवा पुरस्कार.

(क) राज्यस्तरीय पुरस्कार-८

- (१) छत्रपती शिवाजी महाराज राष्ट्रीय एकता पुरस्कार.
- (२) साने गुरूजी राष्ट्रीय एकता पुरस्कार.
- (३) पद्मश्री. अनंत गोपाल शेवडे हिंदी सेवा पुरस्कार.

- (४) डॉ. उषा मेहता हिंदी सेवा पुरस्कार.
 (५) गजानन माधव मुक्तीबोध मराठी भाषा हिंदी लेखक पुरस्कार.
 (६) कांतीलाल जोशी इतर हिंदी भाषा हिंदी लेखक पुरस्कार.
 (७) व्ही. शांताराम ललित कला हिंदी विशिष्ट सेवा पुरस्कार.
 (८) सुब्रमण्यम भारती हिंदी सेतू विशिष्ट सेवा पुरस्कार.

(ड) विधा पुरस्कार

(१) संत नामदेव पुरस्कार	काव्य
(२) मुन्शी प्रेमचंद पुरस्कार	कहानी
(३) जैनेंद्र कुमार पुरस्कार	उपन्यास
(४) आचार्य रामचंद्र शुक्ल पुरस्कार	निबंध
(५) आचार्य नंद दुलारे वाजपेयी पुरस्कार	समीक्षा
(६) मामा बरेकर पुरस्कार	अनुवाद
(७) होमी जहांगीर भाभा पुरस्कार	वैज्ञानिक तकनिकी
(८) पं. महावीर प्रसाद द्विवेदी पुरस्कार	हिंदी भाषा भाषाशास्त्र तथा व्याकरणासंबंधी लेखन इत्यादी.
(९) विष्णू भावे पुरस्कार	नाटक
(१०) काका कालेलकर पुरस्कार	साहित्य
(११) बाबुराव विष्णू पराडकर पुरस्कार	पत्रकारीता कला
(१२) सोहनलाल द्विवेदी पुरस्कार	बालसाहित्य
(१३) फनीश्वरनाथ रेणू पुरस्कार	लोकसाहित्य
(१४) शशीभूषण वाजपेयी हिंदी लेखक पुरस्कार	राष्ट्रभक्तीपर आधारित लेखन

(३.२) साहित्यिक व सांस्कृतिक कार्यक्रम –

हिंदी भाषेचा प्रचार-प्रसार करण्यासाठी महाराष्ट्रातील विविध शहरांमध्ये आणि महसुली विभागांमध्ये संगोष्ठी, नाटक, परिसंवाद, कविसंमेलन इत्यादी सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात येते.

(३.३) पुस्तक प्रकाशनाकरिता अनुदान योजना –

हिंदी भाषेतील साहित्यिकांना प्रोत्साहन देण्यासाठी तसेच त्यांना सर्जनशील वाचकांपर्यंत पोहोचविण्यासाठी सदर योजना सुरू करण्यात आली आहे.

(३.४) कार्यशाळा –

हिंदी भाषा शुद्ध स्वरूपामध्ये लिहिता-वाचता यावी, या उद्देशाने अकादमीमार्फत दरवर्षी प्रुफरिडींग व शुद्धलेखन कार्यशाळेचे आणि पटकथालेखन, अनुवाद इत्यादी कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात येते.

(३.५) ग्रंथालय अनुदान योजना –

हिंदी भाषेची उन्नती करण्यासाठी हिंदी पुस्तकांच्या लिखाण व वाचनाची आवश्यकता आहे. हिंदी पुस्तकांच्या माध्यमातून हिंदी साहित्याचा प्रचार व प्रसार होणार असल्यामुळे ग्रंथालयांना हिंदी पुस्तके खरेदी करण्यासाठी अनुदान देण्यात येते.

(३.६) महिला साहित्य परिषद –

महिलांमध्ये हिंदी साहित्याबद्दलची जागृती निर्माण व्हावी, यासाठी महिला साहित्य परिषद ही योजना राबविण्यात येते.

(३.७) हिंदी अकादमीचा अभ्यास दौरा –

ज्या राज्यांमध्ये हिंदी अकादमी आहे, त्यांचे कामकाज व उपक्रम पाहून आपल्या अकादमीसाठी त्याचा उपयोग कसा होऊ शकेल. याचा आढावा घेण्यासाठी अकादमीच्या ४ ते ५ सदस्यांचा समावेश असलेल्या अभ्यास गटास त्या राज्यांमध्ये दौऱ्याचे आयोजन करण्यात येते.

(३.८) पत्रकारीतेशी संबंधित संगोष्ठी –

हिंदी प्रिंट मिडीया आणि इलेक्ट्रॉनिक मिडीयाशी संबंधित परिषद आयोजित करून हिंदी भाषेचा प्रचार-प्रसार करण्यासाठी योजना राबविण्यात येते.

(३.९) पत्रिका खरेदी –

हिंदी भाषेच्या प्रचार व प्रसारासाठी हिंदी भाषेच्या महत्त्वपूर्ण पत्रिका अकादमीतर्फे खरेदी करून ग्रंथालय, हिंदी साहित्य क्षेत्रातील विद्वान, हिंदी साहित्यिक क्षेत्रातील विद्वान, हिंदी साहित्यिक यांना पाठविण्यात येतात.

(२) महाराष्ट्र राज्य सिंधी साहित्य अकादमी (२२०५ १६९७)

प्रस्तावना

राज्यात सिंधी साहित्याच्या सर्वांगीण उन्नतीसाठी व विकासासाठी सिंधी साहित्य अकादमीची स्थापना दिनांक २४ जानेवारी १९८३ रोजी करण्यात आली.

(२) उद्दिष्टे –

- (१) राज्यात सिंधी भाषेला सर्वतोपरी प्रोत्साहन देणे.
- (२) भाषांतराने वा अन्य साहित्यिक प्रयत्नांना राजभाषा मराठी व सिंधी यामध्ये सृजनात्मक कल्पनांची देवाण-घेवाण करणे.
- (३) ज्यामुळे सिंधी भाषेची उन्नती होऊ शकेल अशा योजनास प्रारंभ करणे, मदत करणे किंवा कार्यान्वित करणे.
- (४) सिंधी भाषेत संशोधन, निबंध (पेपरसह), प्रबंधिका, पुस्तके, आणि जर्नल प्रसिद्ध करणे, मदत करणे किंवा हाती घेणे.
- (५) महाराष्ट्रात स्थायिक असलेल्या सिंधी लेखक व कवींच्या वाङ्मयीन कलाकृती प्रसिद्ध करण्यास मंडळास मान्य असेल तर आर्थिक मदत करणे.
- (६) सिंधी साहित्यिक संस्थांना सिंधी वाङ्मयीन कार्यक्रमांना आर्थिक मदत करणे.
- (७) सिंधी भाषेला उत्तेजन देण्यासाठी चर्चासत्रे, संमेलने, परिसंवाद, प्रदर्शने यात प्रारंभ करणे, मदत करणे किंवा आयोजित करणे.
- (८) ग्रंथालये व सार्वजनिक वाचनालये यांना सिंधी पुस्तके मासिके यांचा पुरवठा करणे.
- (९) सिंधी भाषेतील वेगवेगळ्या वाङ्मयीन क्षेत्रातील श्रेष्ठत्वासाठी राज्यातील लेखक/कवींना पुरस्कार देणे.

(३) वरील उद्दिष्टे पार पाडण्यासाठी अकादमी तर्फे खालील योजना राबविल्या जातात –

(१) सिंधी भाषेच्या वाङ्मय निर्मितीकरीता पारितोषिके

(१) अखिल भारतीय जीवन गौरव सन्मान पुरस्कार	१
(२) सिंधी साहित्य क्षेत्रातील पुस्तक/ग्रंथांना साहित्य/वाङ्मय पुरस्कार	४
(३) पत्रकारिता पुरस्कार	१
(४) अनुवाद पुरस्कार	१
(५) काव्य पुरस्कार	१
(६) नवोदित साहित्यिक पुरस्कार	१
(७) सिंधी समाज असलेल्या शहरात सिंधी भाषेचा परिसंवाद आयोजित करणे.	
(८) सिंधी भाषेचे वर्ग आयोजित करण्याकरिता अनुदान.	
(९) समिती सदस्यांचा अन्य राज्यांत अभ्यास दौरा आयोजित करणे.	
(१०) लोकसाहित्य व सांस्कृतिक कार्यक्रम	
(११) कवी संमेलन	
(१२) सिंधी भाषा दिन	

अकादमीच्या कामाला गती देण्यासाठी शासनाकडून शासकीय व अशासकीय सदस्यांची तसेच कार्याध्यक्षांची नियुक्ती केली जाते. मा. मंत्री (सां. का.) हे अकादमीचे पदसिद्ध अध्यक्ष असतात.

(३) महाराष्ट्र राज्य गुजराती साहित्य अकादमी (२२०५ १७२१)

प्रस्तावना

महाराष्ट्र राज्यात गुजराती साहित्याच्या सर्वांगीण उन्नतीसाठी व उत्तेजनासाठी महाराष्ट्र राज्य गुजराती साहित्य अकादमीची स्थापना दिनांक ३० ऑगस्ट १९९६ रोजी करण्यात आलेली आहे.

(२) अकादमीची उद्दिष्टे –

- (१) राज्यात गुजराती भाषेला सर्वोत्तम प्रोत्साहन देणे.
- (२) राज्यभाषा मराठी/गुजराती या दोन भाषांमध्ये भाषांतराद्वारे वा अन्य साहित्यिक प्रयत्नाने कल्पनांची देवाण-घेवाण करणे.
- (३) गुजराती भाषेचा अधिक उन्नतीसाठी विविध योजना कार्यान्वित करणे.
- (४) गुजराती भाषांमध्ये संशोधन, निबंध, प्रबंधिका आणि पुस्तके प्रकाशित करणे किंवा अशा कार्यास सहाय्य करणे.
- (५) महाराष्ट्रात वास्तव्य असलेल्या गुजराती लेखक व कवींच्या अकादमीने मान्य केलेल्या वाङ्मय कृती प्रसिद्ध करण्यासाठी आर्थिक सहाय्य करणे.
- (६) गुजराती साहित्यिक संस्थांना व वाङ्मयीन कार्य, चर्चासत्रे संमेलने, परिसंवाद, प्रदर्शने आयोजित करणे किंवा अशा उपक्रमांना आर्थिक सहाय्य करणे.
- (७) ग्रंथालये व सार्वजनिक वाचनालये यांना गुजराती पुस्तके, मासिके नियतकालिके यांचा पुरवठा करणे.
- (८) महाराष्ट्रात वास्तव्य असलेल्या लेखक व कवींच्या गुजराती साहित्य क्षेत्रातील उत्कृष्ट कलाकृतींना पुरस्कार देणे.

(३) गुजराती अकादमीची उद्दिष्टे पार पाडण्यासाठी खालील योजना राबविल्या जातात —

(३.१) पुरस्कार योजना -

(अ) नर्मद पुरस्कार -

- (१) कवी नर्मद मराठी साहित्य पुरस्कार
(२) कवी नर्मद गुजराती साहित्य पुरस्कार

(ब) जीवन गौरव पुरस्कार -

- (१) साहित्य
(२) कला
(३) पत्रकारीता
(४) संस्था

(क) वाङ्मय पुरस्कार -

(१) चुनीलाल मडिया पुरस्कार	नवल कथा
(२) रामनारायण पाठक पुरस्कार	लघुकथा
(३) हरिश्चंद्र भट्ट पुरस्कार	कविता
(४) प्रबोध जोशी पुरस्कार	नाटक
(५) वाडीलाल डगली पुरस्कार	ललित निबंध
(६) प्रागजी डोसा पुरस्कार	बाल साहित्य
(७) यशवंत दोशी पुरस्कार	नवोदित लेखक
(८) गोपाळराव विद्ववांस पुरस्कार	अनुवाद
(९) गुलाबदास ब्रोकर पुरस्कार	प्रकिर्ण (समीक्षा)

(३.२) पुस्तक प्रकाशन योजना अनुदान.

(३.३) गुजराती ग्रंथालयांना गुजराती पुस्तक खरेदीसाठी अनुदान.

(३.४) वाङ्मयीन व सांस्कृतिक कार्यक्रम तसेच कार्यशाळा, परिसंवाद इ.

(४) महाराष्ट्र राज्य संस्कृत साहित्य अकादमी — (२२०५ ४११२)

प्रस्तावना

संस्कृत ही मराठी भाषेची जननी आहे आणि महत्त्वाचा सांस्कृतिक वारसा संस्कृत भाषेतही उपलब्ध असल्याने संस्कृत भाषेचे जतन, संवर्धन, प्रचार-प्रसार मोठ्या प्रमाणावर व्हावा, यासाठी संस्कृत साहित्य अकादमीची स्थापना दिनांक १६ मार्च, २०२४ रोजी करण्यात आली.

(१) संस्कृत साहित्य अकादमीची उद्दिष्टे —

१. राज्यातील बहुभाषिकांच्या म्हणजेच मराठी भाषिकांच्या संस्कृती, साहित्य, भाषा व लोकजीवनाशी सुसंवाद साधून सांस्कृतिक सुसंवाद निर्माण करण्याची कला या भाषिक अल्पसंख्यांकांना अवगत व्हावी.

२. संस्कृत, भाषा, साहित्य, कला व संस्कृती यांचे जतन व संवर्धन करणे.

३. संस्कृत, भाषा, साहित्य आणि कला क्षेत्रातील व्यक्तींना पुरस्कृत करणे.

४. संस्कृत भाषेच्या विकास व संवर्धनासाठी प्रोत्साहन देणे.

५. संस्कृत भाषेतील वामडयीन कृती प्रकाशित करण्यास सहाय्य करणे.

६. मराठी आणि संस्कृत या भाषांमध्ये साहित्यिक कल्पनांची देवाणघेवाण करणे.

७. संस्कृत अशा भाषिक अल्पसंख्याकांनी केवळ त्यांच्या भाषेतील कार्यक्रम आयोजित करून मर्यादित सामाजिक सुसंवाद ठेवण्याऐवजी त्यांच्या भाषेतील कार्यक्रमांसोबतच मराठी भाषिक कार्यक्रमांचे आयोजन करून त्यामध्ये मराठी भाषिकांनाही सहभागी करून सामाजिक सुसंवाद निर्माण करणे.

८. संस्कृत या भाषेसोबतच मराठी भाषेतही परीसंवाद, चर्चासत्रे, कविसंमेलने यासारखे साहित्यिक तसेच सांस्कृतिक कार्यक्रम आयोजित करणे.

९. संस्कृत सोबतच मराठी भाषिकांच्या लोककलांची संमेलने आयोजित करणे.

(२) संस्कृत अकादमीची उद्दिष्टे पार पाडण्यासाठी पुरस्कार योजना, आर्थिक अनुदान व नवलेखक कार्यशिबिर या योजना राबविल्या जातात.

(२.१) पुरस्कार योजना –

महाराष्ट्रातील संस्कृत साहित्याची प्रदिर्घ सेवा करणाऱ्या लेखक/कवींची सन्मान करणे, राष्ट्रीय तसेच भावनिक ऐक्य वाढविणे, संस्कृतच्या उत्कृष्ट ग्रंथरचनेस प्रोत्साहन देणे, साहित्य तसेच साहित्येतर विषयावर साहित्य निर्माण करण्यास लेखकास/कवीस प्रेरित करणे व नवलेखकांच्या प्रतिमेस वाव देऊन योग्य दिशा देणे हे उद्दिष्ट समोर ठेवून महाराष्ट्र राज्य संस्कृत साहित्य अकादमी दरवर्षी पुरस्कार योजना राबविते. जीवनगौरव पुरस्कार हा सर्वोच्च पुरस्कार आहे. पुरस्कृत व्यक्तींना पुरस्कार राशी, मानचिन्ह, शाल व श्रीफळ देऊन गौरविले जाते. अशा प्रकारचे पुरस्कार खालीलप्रमाणे आहे.

१. राज्यातील बहुभाषिकांच्या म्हणजेच मराठी

(१) जीवन गौरव पुरस्कार	-१
(२) साहित्य पुरस्कार	-४
(३) कला पुरस्कार	-१
(४) नवोदित लेखक/कवी/साहित्यिक पुरस्कार	-१
(५) अनुदान पुरस्कार	-१

(२.२) पुस्तकांच्या प्रकाशनासाठी अनुदान –

लेखनास प्रोत्साहन देण्यासाठी, निर्मित साहित्यास सृजनशील वाचकांपर्यंत ही योजन सुरू करण्यात आलेली आहे.

(२.३) अनुवादासाठी प्रोत्साहनात्मक अनुदान –

या योजनेतर्गत मराठी व संस्कृत भाषांमध्ये साहित्यिक अदान-प्रदान होण्याच्या दृष्टीने मराठी भाषेतील उत्कृष्ट साहित्यकृतींचा संस्कृत भाषेत अनुवाद करण्यासाठी ही योजना सुरू करण्यात आलेली आहे.

(२.४) साहित्यिक व सांस्कृतिक कार्यक्रम –

राज्यात संस्कृत सोबतच मराठी भाषेतील परीसंवाद, चर्चासत्रे, संगोष्ठी, कार्यशाळा, कविसंमेलने यासारखे साहित्यिक तसेच या भाषेमधील लोकसाहित्य, लोकगीत आणि लोककला यावर आधारित सांस्कृतिक कार्यक्रमांच्या आयोजनासाठी ही योजना सुरू करण्यात आलेली आहे.

(५) महाराष्ट्र राज्य बंगाली साहित्य अकादमी (२२०५ ४१३२)

प्रस्तावना

महत्त्वाचा साहित्यिक व सांस्कृतिक वारसा बंगाली भाषेतही उपलब्ध असल्याने बंगाली भाषेचे जतन, संवर्धन, प्रचार-प्रसार मोठ्या प्रमाणावर व्हावा, यासाठी बंगाली साहित्य अकादमीची स्थापना दिनांक १६ मार्च, २०२४ रोजी करण्यात आली.

(१) बंगाली साहित्य अकादमीची उद्दिष्टे –

१. राज्यातील बहुभाषिकांच्या म्हणजेच मराठी भाषिकांच्या संस्कृती, साहित्य, भाषा व लोकजीवनाशी सुसंवाद साधून सांस्कृतिक सुसंवाद निर्माण करण्याची कला या भाषिक अल्पसंख्याकांना अवगत व्हावी.

२. बंगाली, भाषा, साहित्य, कला व संस्कृती यांचे जतन व संवर्धन करणे.

३. बंगाली भाषा, साहित्य आणि कला क्षेत्रातील व्यक्तींना पुरस्कृत करणे.

४. संस्कृत भाषेच्या विकास व संवर्धनासाठी प्रोत्साहन देणे.

५. बंगाली भाषेतील वाडमयीन कृती प्रकाशित करण्यास सहाय्य करणे.

६. मराठी आणि बंगाली या भाषांमध्ये साहित्यिक कल्पनांची देवाणघेवाण करणे.

७. बंगाली अशा भाषिक अल्पसंख्याकांनी केवळ त्यांच्या भाषेतील कार्यक्रम आयोजित करून मर्यादित सामाजिक सुसंवाद ठेवण्याऐवजी त्यांच्या भाषेतील कार्यक्रमांसोबतच मराठी भाषिक कार्यक्रमांचे आयोजन करून त्यामध्ये मराठी भाषिकांनाही सहभागी करून सामाजिक सुसंवाद निर्माण करणे.

८. बंगाली या भाषेसोबतच मराठी भाषेतही परिसंवाद, चर्चासत्रे, कविसंमेलने यासारखे साहित्यिक तसेच सांस्कृतिक कार्यक्रम आयोजित करणे.

९. बंगाली सोबतच मराठी भाषिकांच्या लोककलांची संमेलने आयोजित करणे.

(२) बंगाली अकादमीची उद्दिष्टे पार पाडण्यासाठी पुरस्कार योजना, आर्थिक अनुदान व नवलेखक कार्यशिबिर या योजना राबविल्या जातात.

(२.१) पुरस्कार योजना –

महाराष्ट्रातील राज्यातील बंगाली साहित्याची प्रदिर्घ सेवा करणाऱ्या लेखक/कवींचा सन्मान करणे, राष्ट्रीय तसेच भावनिक ऐक्य वाढविणे, बंगालीच्या उत्कृष्ट ग्रंथरचनेस प्रोत्साहन देणे, साहित्य तसेच साहित्येतर विषयावर साहित्य निर्माण करण्यास लेखकास/कवीस प्रेरित करणे व नवलेखकांच्या प्रतिभेस वाव देऊन योग्य दिशा देणे हे उद्दिष्ट समोर ठेवून महाराष्ट्र राज्य बंगाली साहित्य अकादमी दरवर्षी पुरस्कार योजना राबविते. जीवनगौरव पुरस्कार हा सर्वाच्च पुरस्कार आहे. पुरस्कृत व्यक्तींना पुरस्कार राशी, मानचिन्ह, शाल व श्रीफळ देऊन गौरविले जाते. अशा प्रकारचे पुरस्कार खालीलप्रमाणे आहेत.

(१) जीवन गौरव पुरस्कार	-१
(२) साहित्य पुरस्कार	-४
(३) कला पुरस्कार	-१
(४) नवोदित लेखक/कवी/साहित्यिक पुरस्कार	-१
(५) अनुदान पुरस्कार	-१

(२.२) पुस्तकांच्या प्रकाशनासाठी अनुदान –

या योजनेतर्गत बंगाली भाषेच्या लेखकांना साहित्य लेखनास प्रोत्साहन देण्यासाठी, निर्मित साहित्यास सृजनशील वाचकांपर्यंत ही योजना सुरू करण्यात आलेली आहे.

(२.३) अनुवादासाठी प्रोत्साहनात्मक अनुदान –

या योजनेतर्गत मराठी व बंगाली भाषांमध्ये साहित्यिक अदान-प्रदान होण्याच्या दृष्टीने मराठी भाषेतील उत्कृष्ट साहित्यकृतींचा बंगाली भाषेत अनुवाद करण्यासाठी ही योजना सुरू करण्यात आलेली आहे.

(२.४) साहित्यिक व सांस्कृतिक कार्यक्रम –

राज्यात बंगाली सोबतच मराठी भाषेतील परिसंवाद, चर्चासत्रे, संगोष्ठी, कार्यशाळा, कवीसंमेलने यासारखे साहित्यिक तसेच या भाषेमधील लोकसाहित्य, लोकगीत आणि लोककला यावर आधारीत सांस्कृतिक कार्यक्रमांच्या आयोजनासाठी ही योजना सुरू करण्यात आलेली आहे.

(६) महाराष्ट्र राज्य तेलुगू साहित्य अकादमी (२२०५ ४१२१)

प्रस्तावना

महत्त्वाचा साहित्यिक सांस्कृतिक वारसा तेलुगू भाषेतही उपलब्ध असल्याने तेलुगू भाषेचे जतन, संवर्धन, प्रचार-प्रसार मोठ्या प्रमाणावर व्हावा, यासाठी तेलुगू साहित्य अकादमीची स्थापना दिनांक १६ मार्च, २०२४ रोजी करण्यात आली.

(१) तेलुगू साहित्य अकादमीची उद्दिष्टे –

(१) राज्यातील बहुभाषिकांच्या म्हणजेच मराठी भाषिकांच्या संस्कृती, साहित्य, भाषा व लोकजीवनाशी सुसंवाद साधून सांस्कृतिक सुसंवाद निर्माण करण्याची कला या भाषिक अल्पसंख्यांना अवगत व्हावी.

(२) तेलुगू, भाषा, साहित्य, कला व संस्कृती यांचे जतन व संवर्धन करणे.

(३) तेलुगू भाषा, साहित्य आणि कला क्षेत्रातील व्यक्तींना पुरस्कृत करणे.

(४) तेलुगू भाषेच्या विकास व संवर्धनासाठी प्रोत्साहन देणे.

(५) तेलुगू भाषेतील वाङ्मयीन कृती प्रकाशित करण्यास सहाय्य करणे.

(६) मराठी आणि तेलुगू या भाषेमध्ये साहित्यिक करून

(७) तेलुगू अशा भाषिक अल्पसंख्यांनी केवळ त्यांच्या भाषेतील कार्यक्रम आयोजित करून मर्यादित सामाजिक सुसंवाद ठेवण्याऐवजी त्यांच्या भाषेतील कार्यक्रमांसोबतच मराठी भाषिक कार्यक्रमांचे आयोजन करून त्यामध्ये मराठी भाषिकांनाही सहभागी करून सामाजिक सुसंवाद निर्माण करणे.

(८) तेलुगू या भाषेसोबतच मराठी भाषेतही परिसंवाद, चर्चासत्रे, कविसंमेलने यासारखे साहित्यिक तसेच सांस्कृतिक कार्यक्रम आयोजित करणे.

(९) तेलुगू सोबतच मराठी भाषिकांच्या लोककलांची संमेलने आयोजित करणे.

(२) तेलुगू अकादमीची उद्दिष्टे पार पाडण्यासाठी पुरस्कार योजना, आर्थिक अनुदान व नवलेखक कार्यशिविर या योजना राबविल्या जातात –

(२.१) पुरस्कार योजना –

महाराष्ट्रातील राज्यातील तेलुगू साहित्याची प्रदिर्घ सेवा करण्याच्या लेखक/कवींचा सन्मान करणे, राष्ट्रीय तसेच भावनिक ऐक्य वाढविणे, तेलुगूच्या उत्कृष्ट ग्रंथरचनेस प्रोत्साहन देणे, साहित्य तसेच साहित्येतर विषयावर साहित्य निर्माण करण्यास लेखकास/कवींस प्रेरित करणे व नवलेखकांच्या प्रतिमेस वाव देऊन योग्य दिशा देणे हे उद्दिष्ट समोर ठेवून महाराष्ट्र राज्य तेलुगू साहित्य अकादमी दरवर्षी पुरस्कार योजना राबविते. जीवनगौरव पुरस्कार हा सर्वाच्च पुरस्कार आहे. पुरस्कृत व्यक्तींना पुरस्कार राशी, मानचिन्ह, शाल व श्रीफळ देऊन गौरविले जाते. अशा प्रकारचे पुरस्कार खालीलप्रमाणे आहेत.

(१) जीवन गौरव पुरस्कार	- १
(२) साहित्य पुरस्कार	- ४
(३) कला पुरस्कार	- १
(४) नवोदित लेखक/कवी/साहित्यिक पुरस्कार	- १
(५) अनुवाद पुरस्कार	- १

(२.२) पुस्तकांच्या प्रकाशनासाठी अनुदान –

या योजनेतर्गत तेलुगू भाषेच्या लेखकांना साहित्य लेखनास प्रोत्साहन देण्यासाठी, निर्मित साहित्यास सृजनशील वाचकांपर्यंत ही योजना सुरू करण्यात आलेली आहे.

(२.३) अनुवादासाठी प्रोत्साहनात्मक अनुदान –

या योजनेतर्गत मराठी व तेलुगू भाषांमध्ये साहित्यिक अदान-प्रदान होण्याच्या दृष्टीने मराठी भाषेतील उत्कृष्ट साहित्यकृतींचा तेलुगू भाषेत अनुवाद करण्यासाठी ही योजना सुरू करण्यात आलेली आहे.

(२.४) साहित्यिक व सांस्कृतिक कार्यक्रम –

राज्यात तेलुगू सोबतच मराठी भाषेतील परिसंवाद, चर्चासत्रे, संगोष्ठी, कार्यशाळा, कवीसंमेलने यासारखे साहित्यिक तसेच या भाषेमधील लोकसाहित्य, लोकगीत आणि लोककला यावर आधारित कार्यक्रमांच्या आयोजनासाठी ही योजना सुरू करण्यात आलेली आहे.

(७) महाराष्ट्र राज्य गोर बंजारा साहित्य अकादमी (२२०५ ४१४१)

प्रस्तावना

महत्त्वाचा साहित्यिक सांस्कृतिक वारसा गोर बंजारा भाषेतही उपलब्ध असल्याने गोर बंजारा भाषेचे जतन, संवर्धन, प्रचार-प्रसार मोठ्या प्रमाणावर व्हावा, यासाठी गोर बंजारा साहित्य अकादमीची स्थापना दिनांक १६ मार्च, २०२४ रोजी करण्यात आली.

(१) गोर बंजारा साहित्य अकादमीची उद्दिष्टे –

(१) राज्यातील बहुभाषिकांच्या म्हणजेच मराठी भाषिकांच्या संस्कृती, साहित्य, भाषा व लोकजीवनाशी सुसंवाद साधून सांस्कृतिक सुसंवाद निर्माण करण्याची कला या भाषिक अल्पसंख्यांकांना अवगत व्हावी.

(२) गोर बंजारा, भाषा, साहित्य कला व संस्कृती यांचे जतन व संवर्धन करणे.

(३) गोर बंजारा, भाषा, साहित्य आणि कला क्षेत्रातील व्यक्तींना पुरस्कृत करणे.

(४) गोर बंजारा भाषेच्या विकास व संवर्धनासाठी प्रोत्साहन देणे.

(५) गोर बंजारा भाषेतील वाङ्मयीन कृती प्रकाशित करण्यास सहाय्य करणे.

(६) मराठी आणि गोर बंजारा या भाषांमध्ये साहित्यिक कल्पनांची देवाण-घेवाण करणे.

(७) गोर बंजारा अशा भाषिक अल्पसंख्यांकांनी केवळ त्यांच्या भाषेतील कार्यक्रम आयोजित करून मर्यादित समाजिक सुसंवाद ठेवण्याऐवजी त्यांच्या भाषेतील कार्यक्रमांसोबतच मराठी भाषिक कार्यक्रमांचे आयोजन करून त्यामध्ये मराठी भाषिकांनाही सहभागी करून सामाजिक सुसंवाद निर्माण करणे.

(८) गोर बंजारा या भाषेसोबतच मराठी भाषेतही परिसंवाद, चर्चासत्रे, कविसंमेलने यासारखे साहित्यिक तसेच सांस्कृतिक कार्यक्रम आयोजित करणे.

(९) गोर बंजारा सोबतच मराठी भाषिकांच्या लोककलांची संमेलने आयोजित करणे.

(२) गोर बंजारा अकादमीची उद्दिष्टे पार पाडण्यासाठी पुरस्कार योजना, आर्थिक अनुदान व नवलेखक कार्यशिबिर या योजना राबविल्या जातात.

(२.१) पुरस्कार योजना –

महाराष्ट्रातील राज्यातील गोर बंजारा साहित्याची प्रदिर्घ सेवा करणाऱ्या लेखक/कवींचा सन्मान करणे, राष्ट्रीय तसेच भावनिक ऐक्य वाढविणे, तेलुगूच्या उत्कृष्ट ग्रंथरचनेस प्रोत्साहन देणे, साहित्य तसेच साहित्येतर विषयावर साहित्य निर्माण करण्यास लेखकास/कवींस प्रेरित करणे व नवलेखकांच्या प्रतिभेस वाव देऊन योग्य दिशा देणे हे उद्दिष्ट समोर ठेवून महाराष्ट्र राज्य गोर बंजारा साहित्य अकादमी दरवर्षी पुरस्कार योजना राबविते. जीवनगौरव पुरस्कार हा सर्वोच्च पुरस्कार आहे. पुरस्कृत व्यक्तींना पुरस्कार राशी, मानचिन्ह, शाल व श्रीफळ देऊन गौरविले जाते. अशा प्रकारचे पुरस्कार खालीलप्रमाणे आहेत.

(१) जीवन गौरव पुरस्कार	- १
(२) साहित्य पुरस्कार	- ४
(३) कला पुरस्कार	- १
(४) नवोदित लेखक/कवी/साहित्यिक पुरस्कार	- १
(५) अनुवाद पुरस्कार	- १

(२.२) पुस्तकांच्या प्रकाशनासाठी अनुदान –

या योजनेतर्गत गोरबंजारा भाषेच्या लेखकांना साहित्य लेखनास प्रोत्साहन देण्यासाठी निर्मिती साहित्यास सृजनशील वाचकांपर्यंत ही योजना सुरू करण्यात आलेली आहे.

(२.३) अनुवादासाठी प्रोत्साहनात्मक अनुदान –

या योजनेतर्गत मराठी व गोरबंजारा भाषांमध्ये साहित्यिक आदान-प्रदान होण्याच्या दृष्टीने मराठी भाषेतील उत्कृष्ट साहित्यकृतींचा गोरबंजारा भाषेत अनुवाद करण्यासाठी ही योजना सुरू करण्यात आलेली आहे.

(२.४) साहित्यिक व सांस्कृतिक कार्यक्रम –

राज्यात गोरबंजारा सोबतच मराठी भाषेतील परिसंवाद चर्चासत्रे संगोष्ठी, कार्यशाळा, कवीसंमेलने यासारखे साहित्यिक तसेच या भाषेमधील लोकसाहित्य, लोकगीत आणि लोककला यावर आधारीत सांस्कृतिक कार्यक्रमांच्या आयोजनासाठी ही योजना सुरू करण्यात आलेली आहे.

कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळ मर्या, (महाराष्ट्र शासनाचा अंगिकृत उपक्रम)

मु. पो. मोरेवाडी, ता. करवीर, जि. कोल्हापूर

प्रस्तावना

कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळ मर्या, कोल्हापूर या महामंडळाची स्थापना कंपनी कायदा १९५६ अन्वये दिनांक १४ मार्च, १९८५ रोजी करण्यात आली आहे. या महामंडळाची मु. पो. मोरेवाडी ता. करवीर जि. कोल्हापूर येथे ७८ एकर जगा आहे. कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळास होणारा सततचा तोटा व अपेक्षित उद्दिष्टे साध्य करू न शकल्यामुळे दिनांक १ नोव्हेंबर, २००५ रोजी झालेल्या मंत्रीमंडळाच्या बैठकीत तोट्यातील महामंडळे बंद करण्याचा निर्णय घेण्यात आला होता, तथापि कोल्हापूर चित्रनगरी बंद करण्यास मराठी चित्रपट सृष्टीचा तसेच स्थानिक जनतेचा विरोध लक्षात घेवून दिनांक १ मार्च, २००८ च्या शासन निर्णयान्वये कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळ पुनरुज्जीवन करण्याचा निर्णय शासनाने घेतला. या महामंडळाची स्थापना विशेषतः चित्रपट, टि. व्हि. मालिकांना चित्रिकरणासाठी लागणारी विविध सामग्री, कलागारे, चित्रिकरण स्थळे, मेकप रूम या इतर तत्सम सुविधा शुल्क आकारून उपलब्ध करून देण्याचा उद्देश असून टप्पा क्र. १, २ व ३ स्वातंत्र्याचा अमृत अंतर्गत खालीलप्रमाणे कामे पूर्ण झाली असून काही कामे अंतिम टप्प्यात आहेत.

- (१) अस्तित्वात असलेल्या स्टुडिओचे नुतनीकरण व विस्तारीकरण.
- (२) अस्तित्वात असलेल्या पाटील वाड्याचे विस्तारीकरण व चित्रनगरी महामंडळाचे कार्यालय बांधणे.
- (३) चित्रनगरीमध्ये चित्रिकरणासाठी आवश्यक वेगवेगळ्या स्थळांचे व देखाव्यांची उभारणी करणे.
- (४) चित्रनगरीमध्ये वेगवेगळ्या ठिकाणी बागबगीचा तयार करणे व परिसराचा विकास करणे.
- (५) चित्रिकरणाच्या दृष्टीने विद्युतीकरण करणे, आवश्यक त्या ठिकाणी वातानुकूलन यंत्रणा बसविणे तसेच अग्निशक्कन यंत्रणा बसविणे.
- (६) पाणीपुरवठा यंत्रणा व पंप बसविणे तसेच सार्वजनिक शौचालयांची निर्मिती करणे.
- (७) चित्रिकरणासाठी वेगवेगळी कलागारे (उदा. पाटील वाडा १, पाटील वाडा २, चाळ, मंदीर, रेल्वे स्टेशन) उभारणे.
- (८) मंदीरानजीक घाट बांधणे व घाटाजवळील परिसराचे विस्तारीकरण करणे इ. कामे सुरू आहेत.

सद्यस्थितीत पूर्णपणे उपलब्ध झालेल्या स्थळांमध्ये काही अंशी मराठी मालिकांना चित्रिकरणासाठी परवानगी देण्यात येत असून त्यापासून महामंडळास उत्पन्नाचा स्रोत निर्माण झाला आहे.

वित्तीय सहाय्य —

कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळ हा महाराष्ट्र शासनाचा अंगिकृत उपक्रम असल्याने या महामंडळाच्या निर्मिती करीता महाराष्ट्र शासनाकडून अर्थसहाय्य केले जाते. सन २०१४ ते २०२५ या कालावधीत रु. ८५.५७ कोटी इतका निधी शासनाने उपलब्ध करून दिला आहे.

अर्थसंकल्पिय तरतूद —

(रुपये हजारांत)

अ. क्र.	लेखाशिर्ष	सन २०२४-२०२५	सन २०२५-२०२६	सन २०२५-२०२६	सन २०२६-२०२७
		प्रत्यक्ष खर्च	अर्थसंकल्पिय तरतूद	सुधारित तरतूद	अर्थसंकल्पिय तरतूद
१.	कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळास व्यवस्थापन अनुदान, (२२०५ ३३६८) ३५, भांडवली मतेच्या निर्मितीकरिता अनुदान	१०४९९	३३७१८	२,३६,०३	५,०८,०३
२.	कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळाला भागभांडवली अंशदान (४२०२ ०७८५) ५४, गुंतवणूका	१५९१९४	५०००००	३५,००,००	९०,००,००

महामंडळातील कर्मचाऱ्यांचा गोषवारा

या महामंडळास आवश्यक असणाऱ्या एकूण ३३ पदांचा सुधारीत आकृतिबंध या कार्यालयाचे दि. २७ ऑक्टोबर, २०२५ चा पत्रानुसार सादर करण्यात आला आहे. सदर प्रस्ताव प्रलंबित आहे. सद्यस्थितीत कंत्राटी तत्त्वावर प्रकल्प व्यवस्थापक, सहाय्यक लेखाअधिकारी, संगणक चालक, पहारेकरी अशी पदे संचालक मंडळाच्या मान्यतेनुसार घेण्यात आली आहे.

२. योजनांची सविस्तर माहिती

२ (ब) राज्यस्तरीय योजना

(अ) नियंत्रण अधिकारी : सांस्कृतिक कार्य संचालनालय

(१) संतपीठ (२२०२-३५९३)

१.१ महाराष्ट्रातील जनतेची मागणी लक्षात घेऊन पैठण येथे संतपीठ स्थापन करण्यात आलेले आहे.

महाराष्ट्र शासन राजपत्र-असाधारण भाग-चार अ मधील असाधारण क्र. १२६ दिनांक ३ ऑगस्ट २०१७ मध्ये अधिसूचना क्र. शाकानि-२०१७/प्र. क्र. १०७/१८ (र. व का.) दिनांक १ ऑगस्ट २०१७ अन्वये सदर विषय २४ उच्च व तंत्रशिक्षण विभागास वर्ग करण्यात आला आहे.

(२) सांस्कृतिक कार्य संचालनालय (२२०५ - १३७४) (अनिवार्य)

सदर योजनेमध्ये सांस्कृतिक कार्य संचालनालय या कार्यालयाचा आस्थापना खर्च येतो.

(३) कीर्तन शाहिरी व तमाशा शिबीर आयोजित करणे (२२०५ - १४१८)

(३.१) तमाशा प्रशिक्षण शिबीर - तमाशा केलेल्या राजाश्रय मिळावा, या कलेच्या उत्कर्षासाठी व त्या कलाक्षेत्रातील कलावंताना स्फूर्ती व चालना मिळावी. या उद्देशाने दरवर्षी ७० दिवसांचे एक प्रशिक्षण शिबीर आयोजित करण्यात येते.

(३.२) कीर्तन प्रशिक्षण शिबीर -

कीर्तन केलेला राजाश्रय मिळावा, तिच्या उत्कर्षासाठी व त्या कलाक्षेत्रातील कीर्तनकारांना स्फूर्ती व चालना मिळावी तसेच शहरवासियांच्या मनात त्या कलेबद्दल आवड निर्माण व्हावी, अधिक कीर्तनकार निर्माण होण्याच्या दृष्टिने वीस दिवसांचे एक कीर्तन प्रशिक्षण शिबीर आयोजित करण्यास शासनाने मंजूरी दिली आहे. वर्षातून १० दिवसांचे एक प्रशिक्षण शिबीर २० शिबिरांथर्ष्यासाठी आयोजित करण्यात येते.

(३.३) शाहिरी प्रशिक्षण शिबीर -

शाहिरी केलेला राजाश्रय मिळावा, तिच्या उत्कर्षासाठी व त्या कलाक्षेत्रातील शाहिरांना स्फूर्ती व चालना मिळावी, तसेच शहरवासियांच्या मनात या कलेबद्दल आवड निर्माण व्हावी या दृष्टिने दरवर्षी १० दिवसांचे एक प्रशिक्षण शिबीर २० शिबिरांथर्ष्यासाठी आयोजित करण्यात येते.

(३.४) नाट्य प्रशिक्षण शिबीर -

दरवर्षी १० प्रशिक्षण शिबीरे २० विद्यार्थ्यांसाठी याप्रमाणे आयोजित करण्यात येते.

(३.५) बालनाट्य प्रशिक्षण शिबीर -

दरवर्षी १० प्रशिक्षण शिबीरे २० विद्यार्थ्यांसाठी याप्रमाणे आयोजित करण्यात येते.

(३.६) विधीनाट्य प्रशिक्षण शिबीर -

दरवर्षी १० प्रशिक्षण शिबीरे २० विद्यार्थ्यांसाठी याप्रमाणे आयोजित करण्यात येते.

(३.७) दशावतार नाट्य प्रशिक्षण शिबीर -

दरवर्षी १० प्रशिक्षण शिबीरे २० विद्यार्थ्यांसाठी याप्रमाणे आयोजित करण्यात येते.

(३.८) खडी गंमत प्रशिक्षण शिबीर -

दरवर्षी १० प्रशिक्षण शिबीरे २० विद्यार्थ्यांसाठी याप्रमाणे आयोजित करण्यात येते.

(३.९) झाडी पट्टी गंमत प्रशिक्षण शिबीर -

दरवर्षी १० प्रशिक्षण शिबीरे २० विद्यार्थ्यांसाठी याप्रमाणे आयोजित करण्यात येते.

(३.१०) लावणी प्रशिक्षण शिबीर -

दरवर्षी १० प्रशिक्षण शिबीरे २० विद्यार्थ्यांसाठी याप्रमाणे आयोजित करण्यात येते.

(४) राज्य नृत्य, नाट्य, तमाशा व संगीत महोत्सव (२२०५-१५०७)

सदर योजनेमध्ये जिल्हा सांस्कृतिक महोत्सव, लोकोत्सव, बालनाट्य स्पर्धा, आंतरराज्य सांस्कृतिक देवाण-घेवाण, नाट्यकला व इतर कला प्रशिक्षण व महाराष्ट्र गौरव पुरस्कार हे कार्यक्रम तसेच इतर सांस्कृतिक कार्यक्रमासाठी खर्च करण्यात येतो.

(४.१) बालनाट्य प्रशिक्षण शिबीर -

बालकांच्या व्यक्तीमत्वाचा विकास साधून ते संपन्न करण्याच्या दृष्टीने बालरंगभूमीचा फार उपयोग होतो. बालनाट्य कलाकारासाठी २० दिवसांचे एक बालनाट्ये प्रशिक्षण शिबीर आयोजित करून त्यात बालरंगभूमीची मूलभूत तत्त्वे, बालमानसशास्त्र, बालकांसाठी नाटके लिहिण्याचे खास तंत्र इ. गोष्टींचे मार्गदर्शन करण्यात येतात. तसेच बालनाट्य शिबिरात एक दिवसाचा शिबिरार्थीकडून बालनाट्ये महोत्सव आयोजित करून बालनाट्ये विद्यार्थ्यांना व जनतेला विनामुल्य दाखविण्यात येतात. महाराष्ट्रातील रंगभूमीस उत्तम रंगकर्मींची कमतरता भासू नये आणि लहान वयाच्या कलाकारातील कलागुणांना उत्तेजन व प्रोत्साहन देऊन भावी काळात त्यांच्यामधील उत्तमोत्तम कलाकार निर्माण व्हावेत या उद्देशाने मराठी बालनाट्य शिबिराचे आयोजन करण्यात येते. यासाठी मुले व मुली ८ ते १५ वर्षे या वयोमर्यादेतील हवीत.

(४.२) आंतरराज्य सांस्कृतिक देवाण-घेवाण –

(अ) महाराष्ट्रातून इतर राज्यात पाठविलेल्या ठिकाणांची माहिती :

प्रतिवर्षी या योजने अंतर्गत खालील ठिकाणी महाराष्ट्रातील कलावंतांना महाराष्ट्रातील सांस्कृतिक वारसांचे सादरीकरण करण्यासाठी पाठविण्यात येते.

- (१) शिल्पग्राम उत्सव, उदयपूर, राजस्थान
- (२) दिल्ली हट महोत्सव, दिल्ली
- (३) कूल दशहरा महोत्सव, हिमाचल प्रदेश
- (४) फुलवालो की सैर, दिल्ली

तसेच प्रचलित ठिकाणांव्यतिरिक्त खालील ठिकाणी कलावंत पाठविण्यात आले होते.

- (१) लखनौ, उत्तरप्रदेश
- (२) उत्कल बंग महोत्सव, ओरीसा
- (३) जवाहर केंद्र, उदयपूर

(ब) महाराष्ट्रात इतर राज्यातील कलावंतांनी सादर केलेल्या कार्यक्रमांच्या ठिकाणाची माहिती :
तारकली, जि. सिंधुदुर्ग (लहर द वेव कार्यक्रम) (भारतातील पाच राज्यातील कलावंत).

(४.३) नाट्यकला व इतर कला यांचे प्रशिक्षण –

केवळ मूळच्या प्रतिभेच्या आधारे कलाकार अत्युच्च शिखर गाठून ते सातत्याने टिकवू शकत नाही. अंगीकृत गुणांची शास्त्रशुद्ध तालीम अत्यावश्यक आहे. ही बाब विचारात घेऊन प्रशिक्षण शिबिराचे आयोजन करण्यात येते. ही शिबिरे निवासी स्वरूपाची असून तेथे राहण्याची व जेवणाची सोय शासनाकडून केली जाते.

या योजनेखाली प्रत्येकी २० दिवसांचे एक नाट्यप्रशिक्षण शिबिर आयोजित करण्यात येते. यासाठी मुले १५ ते ३५ वर्षे व मुली १५ ते ३० वर्षे वयोमर्यादित असणे आवश्यक आहे.

(४.४) रंगभूमी जीवनगौरव पुरस्कार –

नाट्यक्षेत्रात एकूण उल्लेखनीय कामगिरीसाठी महाराष्ट्र शासनाच्या वतीने नटवर्य प्रभाकर पणशीकर रंगभूमी जीवनगौरव पुरस्कार व संगीत नाट्यक्षेत्रात एकूण उल्लेखनीय कामगिरीसाठी महाराष्ट्र शासनाच्या वतीने संगीताचार्य अण्णासाहेब किर्लोस्कर संगीत रंगभूमी जीवन गौरव पुरस्कार देण्यात येतो. या पुरस्काराची सविस्तर माहिती परिशिष्ट ४, ४.२ पुरस्कार या सदरामध्ये देण्यात आलेली आहे.

(४.५) शाहीरी महोत्सव –

सन २०१७ पासून प्रतिवर्षी अनुक्रमे बुलढाणा, औरंगाबाद व सांगली या ठिकाणी शाहीरी महोत्सवाचे आयोजन करण्यात आले. सन २०२२ या वर्षीचा शाहीरी महोत्सव बीड येथे संपन्न. सन २०२३ या वर्षीचा शाहीरी महोत्सव इचलकरंजी, जि. कोल्हापूर येथे संपन्न.

(४.६) लावणी महोत्सव –

सन २०१७ मध्ये लावणी महोत्सव मुंबई येथील वाय.बी. चव्हाण सेंटरमध्ये संपन्न झाला. तर २०२२ चा लावणी महोत्सव लातूर येथे संपन्न.

(५) व्यावसायिक नाट्य स्पर्धा भरविणे (२२०५-१५२५)

व्यावसायिक रंगभूमीच्या कलेला उत्तेजन देण्याच्या हेतूने १९८६-८७ पासून व्यावसायिक नाट्यस्पर्धा आयोजित करण्यात येतात. त्यास शासनाने अलिकडेच या स्पर्धेतील विजेत्यांच्या रकमेत भरघोस वाढ केली आहे.

(६) कला व सांस्कृतिक संस्थाना सहाय्यक अनुदान (२२०५-१५३४)

महाराष्ट्राच्या सर्व लोककला टिकून रहाव्यात या लोककलांची पुढील पिढीला माहिती व्हावी आणि महाराष्ट्रातील एकूणच सर्व पारंपारिक लोककलांचे जतन करण्यासाठी तमाशा फड, दशावतार मंडळे, खडी गंमत कलापथक, शाहिरी पथके आणि लावणी पथके या लोककलांना उत्तेजन देण्याच्या हेतूने कलापथकांना आर्थिक मदत देण्याच्या दोन योजनांना शासनाने मान्यता दिली आहे.

(६.१) कलापथकांना भांडवली खर्चासाठी -

कलापथकांना वेशभूषा, वाद्य, रंगभूषा साहित्य, तंबू साहित्य, वीज, ध्वनी, साहित्य व वाहन इ. भांडवली स्वरूपाच्या खर्चासाठी खालीलप्रमाणे एकूण रुपये ५० लाखाचे अनुदान वितरित करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

अ. क्र.	अनुदानाची रक्कम रुपये	कलापथकांची कमाल संख्या	एकूण अनुदान रुपये
१	२,००,०००	१०	२०,००,०००
२	१,००,०००	१०	१०,००,०००
३	५०,०००	२०	१०,००,०००
४	२५,०००	४०	१०,००,०००
	एकूण -	८०	५०,००,०००

भांडवली खर्चासाठी वरीलप्रमाणे एका कलापथकास जास्तीत जास्त रुपये २ लाख इतके अनुदान भांडवली खर्च भागविण्यासाठी देण्यात येईल. कलापथकास दर ३ वर्षांनी अनुदान देण्यात यावे. म्हणजे ज्या आर्थिक वर्षात अनुदान दिले असेल त्यापुढील दोन वर्षासाठी ती संस्था अनुदानास पात्र ठरणार नाही. अनुदानाच्या रकमेनुसार कलापथकांच्या संख्येत बदल करण्याचे अधिकार शासनाचे राहतील. भांडवली खर्चासाठी अनुदान प्रत्येक कलापथकाला जास्तीत जास्त दोन वेळा देय राहिल. या योजनेसाठी नियुक्त केलेली शिफारस समिती कलापथकांची वर्गवारी व निवड करेल.

(६.२) कलापथकांना प्रयोगासाठी अनुदान -

ज्याप्रमाणे नाट्य निर्मिती संस्थांना नाट्यप्रयोगासाठी अनुदान दिले जाते. त्या धर्तीवर लोककला पथकांना त्याच्या प्रयोगासाठी आर्थिक वर्षात अनुदान अनुज्ञेय आहे.

अ. क्र.	कलापथक/कलाप्रकार	प्रत्येक प्रयोगासाठी अनुदान	जास्तीत जास्त प्रयोग संख्या	प्रत्येक पथकास मिळणारी रक्कम	कला पथकाची कमाल संख्या	कला प्रकारवार एकूण खर्च
१	पूर्णवेळ ढोलकी फड/तमाशा फड	३०,०००	२०	६,००,०००	१०	६०,००,०००
२	हंगामी तमाशा फड आणि दशावतार मंडळे	१५,०००	२०	३,००,०००	४०	१,२०,००,०००
३	खडी गंमत कलापथके आणि शाहिरी पथके/लावणी कलापथके (संगीतबारी)	७,०००	२०	१,४०,०००	३०	४२,००,०००
				एकूण -	८०	२,२२,००,०००

या योजने अंतर्गत अनुदान प्राप्त करणाऱ्या कलापथकांनी सादर केलेल्या कलाकारांच्या यादीनुसार मानधन वितरित करणे कला पथकांना बंधनकारक राहिल. लोककला पथकांनी १० प्रयोग केल्यानंतर त्याबाबतचा तपशील सादर केल्यावर दहा प्रयोगाच्या खर्चाची प्रतिपूर्ती करण्यात येईल. या योजनेनुसार कलापथकांना प्रयोगासाठी देण्यात येणाऱ्या एकूण अनुदानाची वार्षिक मर्यादा रुपये २,२२,००,००० (रुपये दोन कोटी बावीस लाख फक्त) एवढी राहिल.

(६.३) अखिल भारतीय मराठी नाट्य संमेलनास अर्थसाहाय्य करणे -

सन २००४ पासून प्रतिवर्षी शासनामार्फत रु. २५ लाख अनुदान देण्यात येते.

सन २०१८ पासून प्रतिवर्षी शासना मार्फत रु. ५० लाख अनुदान देण्यात येते.

सन २०२३-२४ मध्ये १०० व्या अखिलभारतीय मराठी नाट्य संमेलनासाठी शासनातर्फे रु. ९.३३ कोटी अनुदान दिले.

(७) भारतरत्न पंडित भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत प्रोत्साहन योजना (२२०५-३३२१)

राज्य सांस्कृतिक धोरण २०१० नुसार शास्त्रीय संगीतास प्रोत्साहन देण्यासाठी भारतरत्न पंडित भीमसेन जोशी यांच्या नावे नवीन योजना सुरू करण्यात येत आहे व या अंतर्गत खालील उपक्रम राबविण्यात येतात.

१. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी युवा शिष्यवृत्ती योजना
२. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत महोत्सव
३. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत जीवन-गौरव पुरस्कार
४. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीतातील नोंदणीकृत संस्थांना साहाय्यक अनुदान

७.१. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी युवा शिष्यवृत्ती योजना -

या योजनेतर्गत शास्त्रीय संगीतामध्ये शिक्षण घेणाऱ्या हुशार व गरजू विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती देवून त्यांच्या कलेच्या शिक्षणास मदत करण्यात येईल.

(१) **शिक्षणाचे स्वरूप** : भारतीय शास्त्रीय संगीताचे शिक्षण घेणारा विद्यार्थीवर्ग.

(२) **शिष्यवृत्तीसाठी पात्रता** : भारतीय शास्त्रीय संगीतात पदवीचे शिक्षण घेतल्यानंतर संगीतातील पुढील उच्च शिक्षण घेण्यासाठी शिष्यवृत्ती देण्यात येते.

शास्त्रीय संगीताचे शिक्षण घेणाऱ्या एकूण १२ विद्यार्थ्यांना (शास्त्रीय गायनाचे शिक्षण घेणारे ६, शास्त्रीय वादनाचे शिक्षण घेणारे ६ असे एकूण १२ विद्यार्थी) प्रत्येक विद्यार्थ्यांस दरमहा रु. ५,००० याप्रमाणे २ वर्षासाठी शिष्यवृत्ती देण्यात येते.

७.२. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत महोत्सव -

दरवर्षी भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी यांच्या जयंतीनिमित्त दिनांक ४ फेब्रुवारी हा दिवस धरून ३ दिवस शास्त्रीय गायन व वादन या क्षेत्रातील कलावंतांच्या कार्यक्रमाची मैफिल घेण्यात येते. याच कार्यक्रमात जीवनगौरव पुरस्कार मान्यवरांना दिला जातो.

७.३. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत जीवन - गौरव पुरस्कार

(अ) सदर योजनेतर्गत पं. भीमसेन जोशी यांच्या नावे भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत जीवन गौरव पुरस्कार देण्यात येतो.

(ब) भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत जीवन गौरव पुरस्कार-परिशिष्ट-४ मध्ये याबाबत सविस्तर माहिती दिली आहे.

७.४. भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत क्षेत्रातील नोंदणीकृत संस्थांना साहाय्यक अनुदान -

या योजनेतर्गत प्रायोगिक तत्वावर दरवर्षी प्रत्येक महसूली विभागामधील एक याप्रमाणे कमाल ६ शास्त्रीय संगीतातील नोंदणीकृत संस्थांना रु. २.०० लाख/प्रतिसंस्था याप्रमाणे अनुदान देण्यात येते.

८. राज्य सांस्कृतिक निधी (२२०५-३३५९) ३१ साहाय्यक अनुदान -

राज्य सांस्कृतिक धोरण २०१० नुसार राज्य सांस्कृतिक निधी स्थापन करण्यात आला असून शासकीय तरतूदीमधून सहजरीत्या राबविता न येणाऱ्या सांस्कृतिक विकासाच्या योजना / उपक्रम राबविण्यासाठी सदर निधीचा विनियोग करणे अपेक्षित आहे. यासाठी राज्य शासनाचा प्रथमवर्षी रु. १.०० कोटी हिस्सा, त्यानंतर पुढील दोन वर्षे रु. ५०.०० लाख प्रतिवर्ष व त्यापुढील दोन वर्षे रु. २५.०० लाख प्रतिवर्ष याप्रमाणे शासकीय अर्थसाहाय्य देण्यात येणार आहे व हा निधी उभारताना लोकसहभाग घेण्यात येणार आहे. सदर निधीमध्ये राज्य शासनाचा हिस्सा वर्ग करण्यासाठी सन २०१२-१३ या आर्थिक वर्षात रु. १.०० कोटी, सन २०१३-१४ मध्ये रु. २५.०० लाख, सन २०१५-१६ मध्ये रु. ३५.०० लाख व सन २०१६-१७ मध्ये रु. ४०.०० लाख याप्रमाणे रक्कम प्रदान करण्यात आलेली आहे. सन २०२१-२२ मध्ये रु. २०.०० लाख सन २०२२-२३ मध्ये रु. १२.६० हजार, सन २०२३-२४ मध्ये रु. १२.१८ हजार इतका निधी अर्थसंकल्पित आहे.

निधीचा विनियोग :

- (१) लुप्त होणाऱ्या दुर्मिळ प्रयोगात्मक कलांचे तसेच वाद्यांचे जतन व संवर्धनाचे उपक्रम राबविणाऱ्या संस्थांना गुणवत्तेनुसार अर्थसाहाय्य.
- (२) राष्ट्रीय स्तरावर प्रयोगात्मक कलांच्या स्पर्धेत सहभागी होण्यासाठी गुणवंत व गरजू कलावंतांना आर्थिक मदत.
- (३) राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पुरस्कारप्राप्त कलावंतांचा सत्कार.
- (४) प्रयोगात्मक कलाक्षेत्रात मूलभूत संशोधन करणाऱ्या गरजू संस्था / व्यक्तींना गुणवत्तेनुसार आर्थिक मदत.
- (५) खाजगी संस्था / व्यक्ती यांच्याकडील ऐतिहासिक दृष्ट्या व पुरातत्त्वदृष्ट्या मौल्यवान व जतनयोग्य वस्तुंकरिता वस्तुसंग्रहालय उभे करण्यासाठी अर्थसाहाय्य.
- (६) या व्यतिरिक्त महत्त्वाच्या सांस्कृतिक प्रयोजनासाठी शासन निर्णयानुसार अर्थसाहाय्य.

(९) सांस्कृतिक कार्य संचालनालय (२२०५-१९५५)

सदर कार्यालयाचा आस्थापना खर्च सदर योजने अंतर्गत करण्यात येतो.

(१०) सांस्कृतिक क्षेत्रात उल्लेखनीय कार्याबद्दल पारितोषिके (२२०५-१४३६)

सांस्कृतिक क्षेत्रात विशेष लक्षणीय कार्य करणाऱ्या व्यक्तींना राज्य पुरस्कार प्रदान करण्याची योजना आहे. सदर योजनेतील संगीत, नृत्य, नाट्य, तमाशा, शाहिरी, लोककला, कीर्तन (मराठी), समाज प्रबोधन, मराठी चित्रपट, आदिवासी गिरीजन कलादान, कंठसंगीत, वाद्यसंगीत इत्यादी बारा क्षेत्रातील कलावंतांची निवड करण्याकरिता निवड समितीची स्थापना करण्यात आली असून समितीने निवड केलेल्या एकूण १२ कलाकारांचा सांस्कृतिक क्षेत्रात उल्लेखनीय कार्य केल्याबद्दल प्रत्येकी रुपये १,००,००० रोख तसेच शाल, श्रीफळ आणि स्मृतिचिन्ह देऊन सन्मान करण्यात येतो. ज्येष्ठ कलावंतांच्या मुलाखतीचे ध्वनीचित्रमुद्रण संग्रहित केले जाते.

या पुरस्कार योजनेची माहिती परिशिष्ट ४, ४.२ पुरस्कार या सदरामध्ये तपशिलवार देण्यात आली आहे.

(११) सदर योजना पु. ल. देशपांडे अकादमीकडे वर्ग करण्यात आले आहे.

सांस्कृतिक कार्य संचालनालय अंतर्गत दुर्मिळ नाट्यसंगीत, शास्त्रीय संगीत व इतर सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे ध्वनीमुद्रण चित्रफित (व्हिडीओ) ह्या चुंबकीय फितीवरील (मॅनेटिक टेप) उपलब्ध आहेत. हे ध्वनीमुद्रण दुर्मिळ आहे. ते दीर्घकाळ टिकून राहण्यासाठी त्यांचे पुनर्मुद्रण करण्याचे काम करण्यात येते. त्यासाठी खालील तांत्रिक प्रक्रिया पूर्ण करणे आवश्यक आहे.

ध्वनीमुद्रित संगीत संग्रहालयामध्ये सर्व सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे जतन केले जाते तसेच नाट्य संगीत, ख्यातनाम गायक व वादक यांनी सादर केलेल्या कलेचे ध्वनीमुद्रण मॅनेटिक वर उपलब्ध आहे. हा सर्व अमुल्य ठेवा अद्यावत यंत्राद्वारे नुतनीकरण करून तो दीर्घ काळ टिकवून त्यांचा पारंपरिक वारसा जपणे व पुढील पिढीस उपलब्ध करून देण्याचे काम या योजने अंतर्गत करण्यात येते. ज्येष्ठ कलावंतांच्या मुलाखतीचे ध्वनी चित्रमुद्रण संग्रहित केले जाते.

(१२) राज्य नृत्य, नाट्य, तमाशा व संगीत महोत्सव (२२०५-१४९२)

हौशी मराठी नाट्यस्पर्धांचे आयोजन करण्यात येते. सदर योजनेची माहिती खालीलप्रमाणे आहे.

राज्य नाट्य स्पर्धा हा महाराष्ट्र शासनाचा एक अभिमानास्पद उपक्रम असून या अंतर्गत हौशी नाट्य कर्मींना हक्काचे व्यासपीठ मिळावे, यासाठी तत्कालीन मुख्यमंत्री श्री. यशवंतराव चव्हाण यांच्या प्रेरणेतून राज्याच्या निर्मितीपासून हौशी नाट्यस्पर्धा केल्या जात आहेत. सन २०२२-२०२३ या वर्षात साठावी हौशी नाट्यस्पर्धा भरविण्यात आली होती. मराठी माणूस नाट्यवेडा असल्यामुळे तो नोकरी-धंदा करतानाही स्वस्त बसू शकत नाही. त्यांना आपली नाट्यकला सादर करण्याची संधी देण्यासाठी ही नाट्यस्पर्धा सुरू झाली. या नाट्यस्पर्धेतूनच महाराष्ट्राला अनेक दिग्गज कलावंत मिळाले आहेत. उदा., विजया मेहता, जब्बार पटेल, श्रीराम लागू, रोहिणी हट्टंगडी, अमोल पालेकर, नाना पाटेकर, भक्ती बर्वे याचप्रमाणे अलीकडील निर्मिती सावंत, माधवी जुवेकर, केदार शिंदे यांसारखे रंगकर्मी, तसेच पडद्यामागचे अनेक रंगकर्मी या स्पर्धेतूनच घडले आहेत, असे म्हटले तर वावगे होणार नाही. या मराठी हौशी नाट्यस्पर्धांबरोबरच हिंदी नाटक, संगीत नाटक, संस्कृत नाटक तसेच बालनाट्य व व्यावसायिक नाटकांच्या स्पर्धादेखील आयोजित करण्यात येतात. शासनाने या सर्व नाट्यस्पर्धांच्या पुरस्कारांमध्ये खालीलप्रमाणे भरघोस वाढ केली आहे.

अ. क्र.	पारितोषिकाचे नाव	क्रमांक	पुरस्काराची रक्कम (रुपये)
१.	नाट्यनिर्मिती पारितोषिके	प्रथम	६,००,०००
		द्वितीय	४,००,०००
		तृतीय	२,००,०००
२.	दिग्दर्शन पारितोषिके	प्रथम	१,००,०००
		द्वितीय	८०,०००
		तृतीय	६०,०००
३.	संगीत/पार्श्वसंगीत दिग्दर्शन पारितोषिके	प्रथम	३०,०००
		द्वितीय	२०,०००
		तृतीय	१०,०००
४.	उत्कृष्ट प्रकाश योजना पारितोषिके	प्रथम	३०,०००
		द्वितीय	२०,०००
		तृतीय	१०,०००
५.	नेपथ्य पारितोषिके	प्रथम	३०,०००
		द्वितीय	२०,०००
		तृतीय	१०,०००
६.	नाट्यलेखन पारितोषिके	प्रथम	६०,०००
		द्वितीय	४०,०००
		तृतीय	२०,०००

(१३) प्रशंसनीय चित्रपट निर्मात्यांना सहाय्यक अनुदान (२२०५-१५७२)

महाराष्ट्रातील ऐतिहासिक, सामाजिक व शैक्षणिक क्षेत्रातील महत्त्वपूर्ण व्यक्तींच्या जीवनावर आधारित मराठी चित्रपटांच्या निर्मितीसाठी सहाय्यक अनुदान मंजूर करण्याची योजना राबविली जाते. या योजनेनुसार महान व्यक्तींच्या जीवनावर चित्रपटनिर्मितीसाठी विषय/व्यक्तीची निवड, मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य यांच्या अध्यक्षतेखालील राज्यस्तरीय समिती करते. निवडलेल्या विषयावर चित्रपट निर्मितीस इच्छुक निर्मात्यांकडून अर्ज मागविण्यासाठी संचालक, सांस्कृतिक कार्य जाहिरात देतात. प्राप्त विहित अर्जांची छाननी चित्रपट परिक्षण समिती करते. परिक्षणांती योग्य निर्मात्याची शिफारस समिती करते. या शिफारशीनुसार राज्यस्तरीय समिती निर्माता निवडते व त्या निर्मात्यास दोन वर्षांच्या कालावधीत चित्रपट निर्मिती पूर्ण करण्यासाठी एकूण ५०.०० लाख एवढे अनुदान तीन हप्त्यांत मंजूर केले जाते.

(१४) इतर महोत्सव (२२०५-१६०५)

विविध सांस्कृतिक कार्यक्रम सदर योजनेतर्गत खालीलप्रमाणे आयोजित करण्यात येतात.

(१४.१) प्रजासत्ताक दिन दिल्ली येथील महाराष्ट्र राज्याच्या चित्ररथाची माहिती तसेच दरवर्षी महाराष्ट्रात शिवाजी पार्क, दादर, मुंबई येथे प्रजासत्ताक दिनी चित्ररथ संचालनाचे आयोजन करण्यात येते.

२६ जानेवारी प्रजासत्ताक दिनानिमित्त प्रतिवर्षी दिल्ली येथे चित्ररथाचे संचलन करण्यात येते. सदर संचलनासाठी महाराष्ट्र राज्यातून चित्ररथ पाठविण्याचे काम या विभागामार्फत करण्यात येते. यासाठी प्रतिवर्षी एका विषयाची निवड करून त्या विषयाच्या चित्ररथाच्या संकल्पनेचे चित्र संरक्षण मंत्रालय, दिल्ली यांचेकडे मान्यतेस्तव पाठविण्यात येते. त्यांच्या मान्यतेनंतर या विषयानुसार चित्ररथ तयार करून २६ जानेवारीला दिल्ली येथे पाठविण्यात येतो.

शासनातर्फे आजतागायतपर्यंत विविध विषयांवर चित्ररथाचे संचलन करण्यात आले असून महाराष्ट्र राज्याला आजपर्यंत सहा वेळा प्रथम पारितोषिक, तीन वेळा द्वितीय पारितोषिक व दोनदा तृतीय पारितोषिक प्राप्त झाले असून सन १९९३, १९९४ व १९९५ या तीन वर्षी सलग पहिले पारितोषिक प्राप्त झाले आहे. सन २०१७ या वर्षी लोकमान्य टिळक यांच्या 'स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे आणि तो मी मिळवणारच' या घोषणेस १०० वर्षे व त्यांनी सुरू केलेल्या सार्वजनिक गणेशात्सव चळवळीस १२५ वर्षे पूर्ण होत असल्याने सन २०१७ मध्ये लोकमान्य टिळक यांच्या जीवनावर चित्ररथ साकारण्यात आला. या चित्ररथाला तृतीय क्रमांकाचा पुरस्कार मिळाला. तसेच सन २०१८ मध्ये 'छत्रपती शिवाजी महाराज' यांच्या राज्याभिषेक सोहळ्यावर आधारित 'शिवराज्याभिषेक सोहळा' या चित्ररथास प्रथम क्रमांकाचा पुरस्कार मिळाला. सन २०२२ च्या चित्ररथ संचालनात राज्याच्या वतीने "महाराष्ट्राची जैवविविधता व राज्य मानके" या विषयाचे सादरीकरण करण्यात आले. या नेत्रदिपक चित्ररथास लोकप्रिय निवड श्रेणीचा प्रथम पुरस्कार प्राप्त झाला.

सन २०२३ च्या चित्ररथ संचालनात "साडे तीन शक्तीपीठे - स्त्री शक्ती जागर" या चित्ररथाचे सादरीकरण करण्यात आले. या चित्ररथास उत्कृष्ट सादरीकरणाचे द्वितीय पारितोषिक प्राप्त झाले. सन २०२४ च्या संचालनात "भारतीय लोकशाहीचे प्रेरणास्थान : छत्रपती शिवाजी महाराज" या विषयावर चित्ररथाचे सादरीकरण करण्यात आले. तसेच दरवर्षी महाराष्ट्रात शिवाजी पार्क, दादर, मुंबई येथे प्रजासत्ताक दिनी चित्ररथ संचालनाचे आयोजन करण्यात येते.

पुरस्कार प्राप्त चित्ररथाचे विषय पुढीलप्रमाणे आहेत.

अ. क्र.	सन	चित्ररथाचा विषय	पारितोषिक
१.	१९८१	छत्रपती शिवाजी महाराजांचा राज्याभिषेक	पहिले पारितोषिक
२.	१९८३	बैलपोळा	पहिले पारितोषिक
३.	१९८६	भारतीय स्वातंत्र्य संग्रामातील महाराष्ट्राचे योगदान	दुसरे पारितोषिक
४.	१९८८	लोकमान्य टिळकांचा ऐतिहासिक खटला	दुसरे पारितोषिक
५.	१९९३	लोकमान्य गंगाधर टिळक यांनी सुरू केलेल्या गणेशोत्सवाचे शताब्दी वर्ष	पहिले पारितोषिक
६.	१९९४	हापूस आंबा	पहिले पारितोषिक
७.	१९९५	बापू स्मृती	पहिले पारितोषिक
८.	२००७	जेजुरीचा खंडेराया	तृतीय पारितोषिक
९.	२००९	धनगर	द्वितीय पारितोषिक
१०.	२०१४	नारळी पोर्णिमा	...
११.	२०१५	पंढरीची वारी	पहिले पारितोषिक
१२.	२०१७	लोकमान्य टिळक	तृतीय पारितोषिक
१३.	२०१८	शिवराज्याभिषेक सोहळा	प्रथम पारितोषिक
१४.	२०२२	महाराष्ट्राची जैवविविधता व राज्य मानके	लोकप्रिय निवड श्रेणी (प्रथम पारितोषिक)
१५.	२०२३	स्त्रीशक्ती साडेतीन शक्तीपिठे	द्वितीय पारितोषिक

(१४.२) तमाशा ढोलकी फडांचा महोत्सव –

शासनातर्फे सर्वप्रथम नारायणगांव येथे दिनांक ११ फेब्रुवारी २००६ ते १७ फेब्रुवारी २००६ पर्यंत तमाशा महोत्सवाचे आयोजन करण्यात आले होते. त्यानंतर वाशी (नवी मुंबई) येथे तमाशा महोत्सवाचे आयोजन करण्यात आले. सन २०२२ ते २०२४ या कालावधीतील तमाशा महोत्सव वाशी, मुंबई, नाशिक येथे आयोजन करण्यात आलेले होते.

(१४.३) फुलवालोंकी सैर –

मोगल बादशहा दुसऱ्या अकबराची बेगम यांनी नवसफेड म्हणून खवाजा काकी दर्गा व योगमायाजी मंदिर येथे अनुक्रमे चादर आणि फुलांचे पंखे वाहिले होते. त्या काळापासून ही प्रथा सुरू आहे. एकात्मिकतेचे प्रतिक म्हणून हा उत्सव दिल्ली येथे मोठ्या प्रमाणावर साजरा होतो. यामध्ये प्रत्येक राज्यातून लोककला कलापथकाचे कार्यक्रम आणि फुलांचे पंखे सादर करण्यात येतात. यामध्ये महाराष्ट्राचा प्रतिवर्षी सहभाग असतो.

(१४.४) कुलु दशेहरा महोत्सव-कुलु –

हिमाचल प्रदेश शासनातर्फे प्रतिवर्षी दशेहरा महोत्सवाचे आठ दिवसांचे आयोजन करण्यात येते. या महोत्सवात विविध राज्यांच्या पारंपरिक लोककला पथकांना निमंत्रित करण्यात येते. प्रतिवर्षी महाराष्ट्राचाही सहभाग असतो. सन २००९-१० या वर्षीचा कार्यक्रम ऑक्टोबर, २००९ रोजी सादर झाला. यामध्ये कोळी नृत्य व कर्तब कवायत सादर करण्यात आले. सन २०१० मध्ये महिलांचे पारंपरिक खेळ सादर करण्यात आले. सन २०११ या वर्षी 'महाराष्ट्राचे लोककला दर्शन' या विषयावर नृत्य सादर करण्यात आले.

(१४.५) सद्भावना दिन-

प्रतिवर्षी २० ऑगस्ट ते ५ सप्टेंबर या कालावधीत एकात्मता व सद्भावना दिन साजरा करण्यात येतो.

(१४.६) दशावतारी नाट्य महोत्सव –

कोकणातील पारंपरिक दशावतारी नाट्यकलेला उत्तेजन व संवर्धनासाठी शासनातर्फे दशावतारी नाट्य महोत्सवाचे आयोजन करण्यात येते. या महोत्सवात सात उत्तमोत्तम पथकांना सहभाग देण्यात येतो. सन २०१६-१७ मध्ये भांडुप मुंबई येथे तर सन २०१७-१८ मध्ये चिपळूण येथे सात दिवस दशावतारी नाट्य महोत्सवाचे आयोजन करण्यात आले. सन २०१९-२० मध्ये ठाणे येथे पाच दिवस दशावतारी नाट्य महोत्सवाचे आयोजन करण्यात आले. सन २०२२ या वर्षीचा दशावतार महोत्सव कुडाळ, जि. सिंधुदुर्ग येथे आयोजित करण्यात आलेला होता. सन २०२३-२४ चा दशावतार महोत्सव मुंबई येथे आयोजित करण्यात आला.

(१४.७) पुरस्कार -

सदर योजनेमधून महाराष्ट्र भूषण पुरस्कार, लता मंगेशकर पुरस्कार, ज्ञानोबा-तुकाराम पुरस्कार व विठाबाई नारायणांवकर पुरस्कार, नटवर्य प्रभाकर पणशीकर रंगभूमी जीवन गौरव पुरस्कार, संगीताचार्य आण्णासाहेब किलोस्कर संगीत रंगभूमी पुरस्कार, पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत जीवन गौरव, स्वर्गीय राजकपूर जीवन गौरव व विशेष योगदान पुरस्कार, चित्रपती व्ही. शांताराम जीवन गौरव व विशेष योगदान पुरस्कार, इत्यादी पुरस्कार देण्यात येतात.

(१५) कला व सांस्कृतिक संस्थांना सहाय्यक अनुदान (२२०५-१६२३)

(१५.१) प्रयोगात्मक कलेच्या क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या संस्थांना सहाय्यक अनुदान -

राज्यातील मनोरंजनात्मक व सांस्कृतिक कार्य करणाऱ्या संस्थांना सहाय्यक अनुदान देणे या योजनेबाबतचे सर्व शासन निर्णय निरसित करून दिनांक २४-७-२०१२ च्या शासन निर्णयान्वये प्रयोगात्मक कलेच्या क्षेत्रात कार्य करणाऱ्या संस्थांना सहाय्यक अनुदान देणे या नावे नवीन योजना चालू आर्थिक वर्षी सुरू करण्यात आली आहे.

महाराष्ट्रातील नोंदणीकृत संस्था संस्थेचे मुख्य कार्य सांभाळून सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे सादरीकरण करणे, कलेचे जतन व संवर्धन करणे अशा प्रकारचे कार्य करून प्रयोगात्मक कला प्रवाहात राहण्यासाठी मदत करत आहेत. महाराष्ट्रातील प्रयोगात्मक कला केवळ शासनामार्फत योजना राबवून टिकवणे अभिप्रेत नसून खाजगी संस्थांनी देखील यासाठी कार्य करणे आवश्यक आहे ही बाब विचारात घेऊन अशा संस्थांना या क्षेत्रात कार्य करण्यासाठी प्रोत्साहन द्यावे म्हणून प्रोत्साहनात्मक सहाय्यक अनुदान देण्यात येते.

(१५.२) नवीन नाट्यनिर्मितीसाठी अनुदान या योजनेची सुधारीत नियमावली -

सन २००६ पासून नाट्यनिर्मितीसाठी अनुदान देण्याची योजना शासनामार्फत राबविण्यात येते. उत्तम दर्जाच्या व्यावसायिक नाटकांची निर्मिती व्हावी व ही नाटके मुंबई, पुणे बाहेर सवलतीच्या दरात प्रेक्षकांना पहावयास मिळावी हा त्यामागचा हेतू आहे.

(१६) राजर्षी शाहू महाराज ज्येष्ठ साहित्यिक व कलावंत मानधन सन्मान योजना (२२०५-१९०१)

महाराष्ट्र राज्यातील राजर्षी शाहू महाराज ज्येष्ठ साहित्यिक व कलावंत यांना मानधन सन्मान योजना सन १९५४-५५ पासून संपूर्ण राज्यात या संचालनालयामार्फत राबविले जाते.

पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग शा. नि. क्र वृकमा. ४३२१(१५)/प्र. क्र. १४५/सां. का. ४, दिनांक १६ मार्च २०२४ अन्वये कलावंतांच्या मानधनात सरसकट रु. ५,०००/- अशी वाढ करण्यात आलेली आहे.

त्यानुसार सन २०२५-२६ करिता रु. २२५ कोटी इतका निधी मंजूर करण्यात आलेला आहे.

(ब) नियंत्रण अधिकारी : पुरातत्त्वशास्त्र व वस्तुसंग्रहालय संचालनालय

(१) पुरातत्त्वशास्त्र संचालनालय गवेषण, उत्खनन, संशोधन व संवर्धन व इतर खर्च (२२०५-१३३८) (अनिवार्य)

सदर योजनेंतर्गत संचालनालयाच्या अधिनस्त असलेल्या ६ पुरातत्व विभाग, १३ वस्तुसंग्रहालये, पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय व इतर खर्च या बाबींवर खर्च केला जातो. तसेच याअंतर्गत २६ जाहिराती व प्रसिध्दी या उद्दिष्टेखाली विविध शकामाचे ई-निवीदा जाहिरात व इत्यादी खर्च करण्यात येत आहे. २७-लहान बांधकामे या उद्दिष्टाखाली राज्य संरक्षित स्मारकांचे जतन व दुरुस्तीचे काम जतन शाखेमार्फत केले जाते. २८ व्यावसायिक सेवा-या उद्दिष्टाखाली शासकीय न्यायालयीन प्रकरण, सीए सेवाशुल्क इ. व्यावसायिक सेवा घेण्यात येतात. त्यासंबंधीची देयके अदा केली जातात. ५० इतर खर्च या उद्दिष्टे खाली मान्यवरांच्या जयंती व पुण्यतिथी, उत्खनन, गवेषण संशोधन व संवर्धन व इतर संबंधित देयके अदा केली जातात.

(२) राज्यातील ऐतिहासिक व सांस्कृतिक दृष्ट्या महत्त्वाचे किल्ले व धार्मिक स्थळे यांची देखभाल व संरक्षण (२२०५-१३०२)

या योजने अंतर्गत ऐतिहासिक व सांस्कृतिक दृष्ट्या महत्त्वाचे किल्ले व धार्मिक स्थळे यांच्या जतन व दुरुस्त्याबाबत या कार्यालयाचे अधिनस्त असलेल्या कार्यालयामार्फत प्रस्ताव प्राप्त झाल्यानंतर सदर कामासाठी या लेखाशिर्षाद्वारे जतन शाखेमार्फत खर्च केला जातो.

(३) विविध वस्तुसंग्रहालयातील विशिष्ट विभागाची पुनर्रचना व विकास (२२०५-१३२९)

या योजने अंतर्गत वस्तुसंग्रहालयासंबंधी असलेले नुतनीकरण, दुरुस्ती, वस्तुसंग्रहालयातील मौल्यवान कलाकृती यांची देखभाल या बाबींवर खर्च केला जातो.

(४) पुरातत्त्वशास्त्र संचालनालय (२२०५-१७३२)

या योजने अंतर्गत पुरातत्त्वशास्त्र संचालनालयाच्या अधिनस्त असलेल्या पुरातत्त्वशास्त्र विभागाचे आस्थापनेवरील वेतन व इतर खर्च या बाबींवर खर्च केला जातो. तसेच या योजनांतर्गत असलेल्या २७ लहान बांधकामे याद्वारे राज्य संरक्षित स्मारकांचे जतन व दुरुस्तीचे किरकोळ कामे संचालनालयाच्या जतन शाखेमार्फत केली जातात.

(५) शासकीय वस्तुसंग्रहालये (२२०५-१८१२)

या योजने अंतर्गत या विभागाच्या अधिनस्त असलेल्या सर्व वस्तुसंग्रहालयातील अधिकारी व कर्मचारी यांचे वेतन व आस्थापना विषयक इतर बाबी यांच्यावर खर्च केला जातो.

(६) राज्य पुराभिलेख मंडळ (२२०५-१७८६)

या विभागा अंतर्गत असलेल्या राज्य संरक्षित स्मारकांचे तसेच संग्रहालयातील मौल्यवान वस्तुबाबत जतन दुरुस्तीचे काम करण्यासाठी तज्ञ मंडळीमार्फत मार्गदर्शन घेण्यात येते. सदर मंडळाच्या बैठकीवरील खर्च, त्यांच्या प्रवासावरील खर्च या बाबी विचारात घेऊन या लेखाशिर्षाद्वारे खर्च केला जातो.

(७) मौल्यवान कलाकृती व पुरातन वस्तु याबाबत अधिनियम १९७२ (२२०५-१९१९)

या अधिनियमांची अंमलबजावणी करण्याकरिता राज्यात मुंबई व पुणे येथे दोन नोंदणी अधिकाऱ्यांची नेमणूक करण्यात आलेली आहे. या कार्यालयातील अधिकारी व कर्मचारी यांचे वेतन तसेच आस्थापनाविषयक इतर बाबी यांच्यावर या लेखाशिर्षाद्वारे खर्च केला जातो.

(८) अशासकीय संस्थांना सहाय्य -

(८.१) नाणकशास्त्र (२२०५-१८३९)

या संस्थेत पुरातन नाणी संशोधन या विषयावर कामकाज चालते. त्यांच्याकडून प्रस्ताव प्राप्त झाल्यास सदर अनुदान उपलब्ध करण्यात येते.

(८.२) मुंबई निसर्गोतिहास संस्था मुंबई (२२०५-१८४८)

या संस्थेमार्फत प्राणी, पक्षी व किटक या जीवजातींचे नमुने संरक्षित केले जातात. सदर संस्थेस या लेखाशिर्षामार्फत अनुदान उपलब्ध करण्यात येते.

(८.३) जहांगिर आर्ट गॅलरी, मुंबई (२२०५-१८५७)

या संस्थेस या लेखाशिर्षामधून वेतनेतर अनुदान उपलब्ध केले जाते.

(८.४) ऐतिहासिक स्मारकांचे जतन

अशासकीय संस्थांकडून ऐतिहासिक स्मारकांचे जतनबाबत प्रस्ताव प्राप्त झाल्यास लेखाशिर्षामधून खर्च केला जातो.

(८.५) इतर सहाय्यक अनुदाने (२२०५-१८७५)

अशासकीय संस्थांकडून ऐतिहासिक स्मारकांव्यतिरिक्त इतर बाबींच्या जतनबाबत प्रस्ताव प्राप्त झाल्यास या लेखाशिर्षामधून खर्च केला जातो.

(८.६) राजा केळकर वस्तुसंग्रहालय, पुणे (कार्यक्रम) (२२०५-१८८४)

संग्रहालयाचे व्यवस्थापन व भाडेपट्टी कर यावर खर्च केला जातो.

(क) नियंत्रण अधिकारी : पु. ल. देशपांडे कला अकादमी

(१) पु. ल. देशपांडे कला अकादमी (२२०५-१४६३)

सदर कार्यालयाचा आस्थापना खर्च या लेखाशिर्षातून करण्यात येतो.

(२) उत्कृष्ट मराठी जुन्या नाटकांचे चित्रीकरण करून त्यांचा अभिलेख संग्रह जतन करणे (२२०५-१५६१)

जुन्या जमान्यातील उत्कृष्ट मराठी संगीत/नाटके भावी पिढीसाठी जतन करून ठेवण्याच्या उद्देशाने ही योजना आखली आहे. नावाजलेल्या जुन्या नावांपैकी बरीचशी जुनी नाटके/संगीत नष्ट होण्याच्या मार्गावर आहेत व अजूनही काही संस्था काही जुनी नाटके सादर करीत असतात. तेव्हा अशी उपलब्ध नाटके जतन करून ठेवण्याची शासनाची योजना आहे व त्याप्रमाणे जुन्या नाटकांचा अभिलेखागार संग्रही ठेवण्यात येतो. जुन्या नाटकांचे चित्रीकरण करण्याचा शासनाचा मानस आहे.

(ड) नियंत्रण अधिकारी : उप सचिव, सांस्कृतिक कार्य विभाग

१. कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळाचा भाग भांडवली अंशदान (४२०२-०७८५)

कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळाचे पुनरुज्जीवन करण्याचा निर्णय शासनाने घेतला. यासाठी संचालक मंडळाची पुनर्रचना करण्यात आली. सन २०२५-२६ या आर्थिक वर्षासाठी रु. ५०.०० कोटी व सन २०२६-२७ या आर्थिक वर्षासाठी रु. ९०.०० कोटी इतका निधी अर्थसंकल्पित करण्यात आला आहे.

२. कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळास व्यवस्थापन अनुदान (२२०५-३३६८)

कोल्हापूर चित्रनगरी महामंडळाच्या पुनरुज्जीवनाची प्रक्रिया सुरू असून महामंडळ स्वबळावर कार्यरत होईपर्यंत महामंडळाचा दैनंदिन व्यवस्थापनाचा खर्च भागविण्यासाठी सदर योजनेखाली सन २०२६-२७ या आर्थिक वर्षासाठी रु. ०५.०८ लाख इतकी तरतूद करण्यात आलेली आहे.

३. पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य विभाग (२२५१-०६३२) (अनिवार्य)

या अंतर्गत खुद्द मंत्रालयातील या विभागाच्या कर्मचारी यांचा आस्थापना खर्च करण्यात येतो.

४. सामाजिक सुरक्षा व कल्याण (२२३५-३३६४) (अनिवार्य)

या विभागातील खुद्द मंत्रालयातील कर्मचारी तसेच या विभागाच्या अधिपत्याखालील सर्व क्षेत्रिय कार्यालयातील कर्मचारी हे या योजने अंतर्गत समाविष्ट आहेत.

(५) शासकीय कर्मचारी, इत्यादींना कर्ज (७६१०) -

या योजने अंतर्गत या विभागातील खुद्द मंत्रालयातील कर्मचारी तसेच या विभागाच्या अधिपत्याखालील सर्व क्षेत्रिय कार्यालयातील कायम झालेल्या कर्मचाऱ्यांना खालील बाबींसाठी कर्ज देण्यात येते. त्यांचे बेसिक वेतन व कर्ज फेडण्याची क्षमता विचारात घेऊन कर्जाची रक्कम ठरवण्यात येते.

(५.१) घर बांधणी अग्रिम (७६१०-२०१६)

या योजने अंतर्गत कर्मचाऱ्यास नवीन घर बांधण्यास किंवा राहात्या घराची दुरुस्ती करणे किंवा त्याचे नुतनीकरण करणे या तीन प्रयोजनासाठी शासनाकडून सेवेत असताना एकदाच (प्रत्येक प्रयोजनासाठी एकदा) कर्ज देण्यात येते.

(५.२) मोटार वाहन खरेदी अग्रिम (७६१०-२०२५)

या अंतर्गत कर्मचाऱ्यास नवीन मोटार खरेदीसाठी कर्ज मिळते. पहिले कर्ज फेडल्यानंतर तो पुन्हा या प्रयोजनासाठी मागणी करू शकतो.

(५.३) इतर वाहन खरेदीसाठी अग्रिम (७६१०-२०३४)

या योजने अंतर्गत कर्मचाऱ्यास इतर वाहनांच्या खरेदीसाठी कर्ज मिळते. पहिले कर्ज फेडल्यानंतर तो पुन्हा या प्रयोजनासाठी मागणी करू शकतो.

(५.४) संगणक खरेदी अग्रिम (७३१०-२०४३)

या अंतर्गत कर्मचाऱ्यास संगणक खरेदीसाठी सेवेत असताना एकदाच कर्ज मिळू शकते.

(६) राजा केळकर वस्तुसंग्रहालय (२२०५-१८८४)

या योजने अंतर्गत राजा केळकर अशासकीय वस्तुसंग्रहालयास भाडे पट्टी अदा करणे व वेतनेतर सहायक अनुदान म्हणून निधी देण्यात येतो.

(इ) नियंत्रण अधिकारी : दर्शनिका विभाग

(१) महाराष्ट्र जिल्हा दर्शनिका संपादक मंडळ (२०७०-०७११)

या अंतर्गत दर्शनिका मंडळाच्या आस्थापनेचा खर्च करण्यात येतो.

यात विविध जिल्हे व राज्य गॅझेटिअर इंग्रजी व मराठी ग्रंथ विषयक प्रकाशन योजना राबविली जाते.

(२) भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन इतिहास समिती (२२२०-०४११) (सोर्स मटेरियल फॉर दि हिस्टरी ऑफ फ्रीडम मुव्हमेंट)

या अंतर्गत आस्थापना खर्च तसेच खालील कामकाजासाठी निधी खर्च होतो.

(२.१) “भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन इतिहास आधार साहित्याचे प्रकाशन”

या योजनेखाली स्वातंत्र्य आंदोलनासंबंधीचे दस्तऐवज, अभिलेख व इतर महत्त्वाची कागदपत्रे इंग्रजीतून प्रकाशित करण्याचे काम दर्शनिका विभागाकडून केले जाते. गृह विभाग, मुंबई पोलीस आयुक्त व महाराष्ट्राचे पोलीस महासंचालक यांच्या कार्यालयातील गोपनीय अभिलेख व दस्तऐवज तसेच महाराष्ट्र राज्य पुराभिलेख, भारत सरकारचे राष्ट्रीय अभिलेखागार इत्यादींकडून प्राप्त केलेले, पण इतिहासकारांना व अभ्यासकांना उपलब्ध नसलेले अभिलेख प्रसिद्ध करावयाची ही योजना आहे. आतापर्यंत खंड क्र. १ ते १५ प्रकाशित करण्यात आलेले आहेत.

(२.२) “भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन इतिहास आधार साहित्य” मालिकेतील ग्रंथांच्या ई-बुक आवृत्ती बनविणे.

या योजनेद्वारे भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन इतिहासाची प्रकाशने www.maharashtra.gov.in या वेबसाईटवर उपलब्ध आहेत.

(फ) नियंत्रण अधिकारी : पुराभिलेख संचालनालय

(१) पुराभिलेख कार्यालय (२२०५-१७१५)

या अंतर्गत सदर संचालनालयाचा आस्थापना खर्च करण्यात येतो.

(ग) नियंत्रण अधिकारी : रंगभूमी प्रयोग परिनिरीक्षण मंडळ

(१) रंगभूमी प्रयोग परिनिरीक्षण मंडळाचे कार्यालय (२२०५-१३८३)

सदर कार्यालयाचा आस्थापना खर्च या लेखाशिर्षातून करण्यात येतो.

(ह) नियंत्रण अधिकारी : सहसंचालक, महाराष्ट्र राज्य हिंदी, सिंधी, गुजराती, संस्कृत, तेलुगु व गोरबंजारा साहित्य अकादमी मुंबई

(१) हिंदी अकादमी (२२०५-१६८८)

हिंदी साहित्याच्या विकासासाठी आणि या भाषेतील कवी व लेखक यांच्यात सृजनशील विचारांच्या आदान-प्रदानाला प्रोत्साहन मिळावे यादृष्टीने हिंदी अकादमीची स्थापना करण्यात आली आहे. ख्यातनाम लेखकांना पुस्तकांच्या प्रसिद्धीसाठी आर्थिक सहाय्य देण्यात येते. तसेच हिंदी साहित्यातील उत्कृष्ट कलाकृतीसाठी ख्यातनाम लेखक व कवी यांना पुरस्कार देण्यात येतो.

(२) सिंधी अकादमी (२२०५-१६९७)

सिंधी साहित्याच्या विकासासाठी आणि या भाषेतील कवी व लेखक यांच्यात सृजनशील विचारांच्या आदान-प्रदानाला प्रोत्साहन मिळावे यादृष्टीने सिंधी अकादमीची स्थापना करण्यात आली आहे.

(३) गुजराती अकादमी (२२०५-१७२१)

गुजराती साहित्याच्या विकासासाठी आणि या भाषेतील कवी व लेखक यांच्यात सृजनशील विचारांच्या आदान-प्रदानाला प्रोत्साहन मिळावे यादृष्टीने गुजराती अकादमीची स्थापना करण्यात आली आहे. ख्यातनाम लेखकांना पुस्तकांच्या प्रसिद्धीसाठी आर्थिक सहाय्य देण्यात येते. तसेच गुजराती साहित्यातील उत्कृष्ट कलाकृतीसाठी ख्यातनाम लेखक व कवी यांना पुरस्कार देण्यात येतो.

(४) संस्कृत अकादमी (२२०५-४११२)

संस्कृत साहित्याच्या विकासासाठी आणि या भाषेतील कवी व लेखक यांच्यात सृजनशील विचारांच्या आदान-प्रदानाला प्रोत्साहन मिळावे यादृष्टीने संस्कृत अकादमीची स्थापना करण्यात आली आहे. ख्यातनाम लेखकांना पुस्तकांच्या प्रसिद्धीसाठी आर्थिक सहाय्य देण्यात येते. तसेच संस्कृत साहित्यातील उत्कृष्ट कलाकृतीसाठी ख्यातनाम लेखक व कवी यांना पुरस्कार देण्यात येतो.

(५) तेलुगू अकादमी (२२०५-४१२१)

तेलुगू साहित्याच्या विकासासाठी आणि या भाषेतील कवी व लेखक यांच्यात सृजनशील विचारांच्या आदान-प्रदानाला प्रोत्साहन मिळावे यादृष्टीने तेलुगू अकादमीची स्थापना करण्यात आली आहे. ख्यातनाम लेखकांना पुस्तकांच्या प्रसिद्धीसाठी आर्थिक सहाय्य देण्यात येते. तसेच तेलुगू साहित्यातील उत्कृष्ट कलाकृतीसाठी ख्यातनाम लेखक व कवी यांना पुरस्कार देण्यात येतो.

(६) बंगाली अकादमी (२२०५-४१३२)

बंगाली साहित्याच्या विकासासाठी आणि या भाषेतील कवी व लेखक यांच्यात सृजनशील विचारांच्या आदान-प्रदानाला प्रोत्साहन मिळावे यादृष्टीने बंगाली अकादमीची स्थापना करण्यात आली आहे. ख्यातनाम लेखकांना पुस्तकांच्या प्रसिद्धीसाठी आर्थिक सहाय्य देण्यात येते. तसेच बंगाली साहित्यातील उत्कृष्ट कलाकृतीसाठी ख्यातनाम लेखक व कवी यांना पुरस्कार देण्यात येतो.

(७) गोर बंजारा अकादमी (२२०५-४१४१)

गोर बंजारा साहित्याच्या विकासासाठी आणि या भाषेतील कवी व लेखक यांच्यात सृजनशील विचारांच्या आदान-प्रदानाला प्रोत्साहन मिळावे यादृष्टीने गोरबंजारा अकादमीची स्थापना करण्यात आली आहे. ख्यातनाम लेखकांना पुस्तकांच्या प्रसिद्धीसाठी आर्थिक सहाय्य देण्यात येते. तसेच गोरबंजारा साहित्यातील उत्कृष्ट कलाकृतीसाठी ख्यातनाम लेखक व कवी यांना पुरस्कार देण्यात येतो.

३. महाराष्ट्र राज्य

सांस्कृतिक धोरण २०२४

३. महाराष्ट्र राज्य सांस्कृतिक धोरण – २०२४

(१) धोरणामागील शासनाची भूमिका –

महाराष्ट्र हे एक पुरोगामी राज्य असून, अनेक आघाड्यांवर देशांमध्ये अग्रेसर आहे. महाराष्ट्र म्हणजे, समृद्ध संस्कृतीची समृद्ध भूमी होय ! महाराष्ट्राला गौरवशाली व समृद्ध संस्कृतीचा इतिहास आहे. इथली संस्कृती वैविध्यपूर्ण व वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. इथल्या संस्कृतीमध्ये मुख्यतः प्रयोगात्मक कला, दृश्यात्मक कला, साहित्य व इतर घटकांचा समावेश होते. महाराष्ट्र राज्याने २०१० मध्ये राज्याचे सांस्कृतिक धोरण आखले होते. या धोरणात अनेक शिफारशी करण्यात आलेल्या होत्या. राज्य सरकारचे वेगवेगळे विभाग या धोरणाशी संबंधित होते. यामधील अनेक शिफारशीवर कार्यवाही करण्यात आलेली आहे. २०१० च्या मूळ धोरणामध्ये सदरील सांस्कृतिक धोरणाचा आढावा घ्यावा अशी तरतूद होती. त्यानुसार २०२२ मध्ये २०१० च्या या सांस्कृतिक धोरणाचे पुनर्विलोकन करण्यासाठी राज्यस्तरीय समिती स्थापन करण्यात आली. या राज्यस्तरीय समितीने दहा उपसमित्यांच्या माध्यमातून आपल्या सूचना व शिफारशी याचा मसुदा शासनास सादर केला.

प्रस्तुत धोरणात आर्थिक शिफारशी, संस्थात्मक शिफारशी, संघटनात्मक शिफारशी, व्यावसायिक शिफारशी, शैक्षणिक शिफारशी, प्रचार व प्रसिद्धी विषयक शिफारशी, लोकसहभागाच्या शिफारशी व अन्य शिफारशी यांचा समावेश आहे. पुनर्विलोकन समितीने दिलेल्या मसुद्यातील शिफारसीस अनुसरून हे धोरण तयार करण्यात आले आहे. सदर धोरण महाराष्ट्र शासनाच्या संकेत स्थळावर उपलब्ध केले असून त्यांचा संगणक संकेतांक २०२४०९२३१६५६५५११२३ असा आहे.

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

भाग-४

परिशिष्ट

अ नु क्र म णि का

परिशिष्ट

विषय						पृष्ठ क्रमांक
(१) राज्य संरक्षित स्मारके	१२९
(२) पुरस्कार	१६१

४.१ राज्य संरक्षित स्मारकांची

विभाग व जिल्हानिहाय यादी

पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय, महाराष्ट्र शासन
अंतिम-प्राथमिक अधिसूचना निर्गमित झालेल्या ४०० राज्य संरक्षित स्मारकांची यादी

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
रत्नागिरी विभाग						
जिल्हा पालघर						
१.	शिरगांव किल्ला	शिरगांव	पालघर	पालघर	अंतिम	एएनएम/१०७०/५८७२७ क्यु, दिनांक ०९/०९/१९७४
२.	पाणगढी किल्ला	माहीम- केळवे	पालघर	पालघर	प्राथमिक	क्र. रासस्मा. २०११/प्र.क्र.२२८/सां.का.३, दिनांक ०५/०९/२०११
जिल्हा ठाणे						
३.	खंडेश्वरी लेणी	लोणाड	कल्याण	ठाणे	अंतिम	एएनएम १०८१/१५२००२ (२९९५) प्रशा-४, दिनांक २४/०५/१९८२
४.	घोडबंदर किल्ला	घोडबंदर	ठाणे	ठाणे	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक १६/०९/२०१६
जिल्हा रत्नागिरी						
५.	कर्णेश्वर मंदिर	कसबा संगमेश्वर	रत्नागिरी	रत्नागिरी	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक ०३/०२/२०१२
६.	गोपाळगड किल्ला	अंजनवेल	गुहागर	रत्नागिरी	अंतिम	शासन निर्णय क्र. स्मारक २००८/प्र.क्र.१४१/ सां. का.-३, दिनांक २०/०८/२०१६
७.	गोवा किल्ला	हर्णे	दापोली	रत्नागिरी	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक २६/०९/२०१६
८.	थीबा राजवाडा	नाचणे	रत्नागिरी	रत्नागिरी	अंतिम	एएनएम १०९२/प्र.क्र.११४/सां. का.-३, दिनांक १६/०६/२०००
९.	थीबा राजा आणि राणीचे थडगे	नाचणे	रत्नागिरी	रत्नागिरी	अंतिम	एएनएम १०९९/प्र.क्र. ८९/सां. का.-३, राजपत्रात प्रसिद्ध झाल्याचा दिनांक ०३/०६/२०००
१०.	पूर्णगड	पूर्णगड	रत्नागिरी	रत्नागिरी	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक ०२/०५/२०१२
११.	बौद्ध लेणी	खेड	खेड	रत्नागिरी	अंतिम	एएनएम १०६८-क्यु-१२४४६७, दिनांक ०४/१०/१९७१
१२.	बाणकोट किल्ला	मंडणगड	रत्नागिरी	रत्नागिरी	अंतिम	शासन निर्णय क्र. स्मारक २०१३/प्र.क्र. २३/ सां. का.-३, दिनांक १२/०३/२०१५
१३.	महिपतगड किल्ला	निगुडवाडी	संगमेश्वर	रत्नागिरी	अंतिम	शासन निर्णय क्र. स्मारक २०१४/प्र.क्र. ९५/ सां. का. ३, दिनांक १६/०२/२०१७

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
१४.	यशवंतगड	नाटे	राजापूर	रत्नागिरी	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक २४/०६/२०१६
१५.	रसाळगड	खेड	खेड	रत्नागिरी	अंतिम	शासन निर्णय क्र. स्मारक रासंस्मा/१०२००१/ प्र.क्र. २२९/सां. का. ३, दिनांक १६/०६/२००३
१६.	लोकमान्य टिळक जन्मस्थान	चिखली	दापोली	रत्नागिरी	अंतिम	एएनएम १०७१/७८६६१-क्यु (२९९), दिनांक ०३/०७/१९७६
१७.	देवीहसोळ कातळशिल्प समुह-१,	राजापूर	राजापूर	रत्नागिरी	अंतिम	क्र. स्मारके २०१८/प्र.क्र.५९/सां.का.३, दिनांक २५/०८/२०२३
१८.	भगवतीनगर येथील कातळशिल्प समुह,	रत्नागिरी	रत्नागिरी	रत्नागिरी	अंतिम	क्र. स्मारके २०१८/प्र.क्र.२५/सां.का.३, दिनांक ३०/११/२०२३
१९.	चवे येथील कातळशिल्प समुह वाढारुंदे,	चवे	रत्नागिरी	रत्नागिरी	अंतिम	क्र. स्मारके २०१८/प्र.क्र.१४६/सां.का.३, दिनांक ३०/११/२०२३
२०.	वाडारुंदे येथील कातळशिल्प समुह,	राजापूर	राजापूर	रत्नागिरी	प्राथमिक	क्र. रासंस्मा २०१८/प्र.क्र.२५/सां.का.३, दिनांक १५ जून, २०२१
२१.	कापडगाव येथील कातळ- शिल्प समुह,	कापडगाव	रत्नागिरी	रत्नागिरी	अंतिम	क्र. स्मारके २०१८/प्र.क्र.८४/सां.का.३, दिनांक २५/०८/२०२३
२२.	बारसू येथील कातळशिल्प समुह-२, ता. जि. रत्नागिरी	बारसू	राजापूर	रत्नागिरी	अंतिम	क्र. स्मारके २०१८/प्र.क्र.३२१/सां.का.३, दिनांक ३०/११/२०२३
२३.	देऊड येथीलकातळशिल्प समुह,	देऊड	रत्नागिरी	रत्नागिरी	अंतिम	क्र. स्मारके २०१८/प्र.क्र.५७/सां.का.३, दिनांक ०९/०८/२०२४
२४.	कशेळी येथील कातळशिल्प समुह-१,	कशेळी	राजापूर	रत्नागिरी	अंतिम	क्र. स्मारके २०१८/प्र.क्र.८३/सां.का.३, दिनांक २५/०८/२०२३
२५.	उक्षी येथील कातळशिल्प समुह,	उक्षी	रत्नागिरी	रत्नागिरी	अंतिम	क्र. स्मारके २०१८/प्र.क्र.५६/सां.का.३, दिनांक ३०/०१/२०२४
२६.	घेरापालगड	घेरापालगड	खेड	रत्नागिरी	प्राथमिक	क्र. स्मारके २०१३/प्र.क्र.१४७/सां.का.३, दिनांक १७/११/२०१७
जिल्हा सिंधुदुर्ग						
२७.	डच वखार	वेंगुर्ला	वेंगुर्ला	सिंधुदुर्ग	अंतिम	शिक्षण विभागाची अधिसूचना क्र.एएनएम/१०७०/ क्यु-९५०८९, दिनांक २६/०२/१९७४
२८.	भरतगड	मसुरे	मालवण	सिंधुदुर्ग	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र. क्र. १२२/९६/सां. का. ३, दिनांक २४/०५/२०००
२९.	यशवंतगड	सुकळभाट	वेंगुर्ला	सिंधुदुर्ग	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक ०७/०१/२०१६
जिल्हा रायगड						
३०.	उंदेरी किल्ला	उंदेरी	अलिबाग	रायगड	अंतिम	शासन निर्णय क्र. प्राअसू २००६/प्र. क्र. २६०/ सां. का. ३, दिनांक ०८/०८/२००८

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
३१.	मानगड किल्ला	मशीदवाडी	माणगाव	रायगड	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक १६/०९/२०१६
३२.	वासुदेव बळवंत फडके जन्मस्थान	शिरढोण	पनवेल	रायगड	अंतिम	रासस्मा १४२०००/प्र.क्र. १२१/सां. का. ३, दिनांक ०७/०७/२००३
३३.	सरखेल कान्होजी आंग्रे समाधी	अलिबाग	अलिबाग	रायगड	अंतिम	एएनएम/१०९५/प्र.क्र. १५८/९५ सां.का. ३, दिनांक १७/०२/१९९९
३४.	सुधागड भोराई गड	घेरासुधागड	रायगड	रायगड	प्राथमिक	क्र. रासस्मा. २०२१/प्र.क्र. ९९/सां.का. ३, दिनांक १८ नोव्हेंबर, २०२१
३५.	कर्नाळा किल्ला	कल्हे	पनवेल	रायगड	प्राथमिक	रासस्मा २०१६/प्र.क्र. १६९/सां.का. ३, दिनांक ०३/०५/२००७
३६.	खांदेरी किल्ला	खांदेरी	अलिबाग	रायगड	अंतिम	शा.नि.क्र. रासस्मा २०१७/प्र.क्र. १०८/ सां.का. ३, दिनांक १९/०६/२०२४

जिल्हा मुंबई

३७.	ऑगस्ट क्रांती मैदान	ग्रॅन्ट रोड	मुंबई	मुंबई	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग एक, एक-अ, एक-ल मध्ये प्रसिध्द, दिनांक ०८/०८/१९९२
३८.	गेट वे ऑफ इंडिया	अपोलो बंदर	मुंबई	मुंबई	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक १७/१०/२०००
३९.	डीन बंगला (रुडयार्ड किपलिंग)	मुंबई	मुंबई	मुंबई	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक २२/०४/२०१५
४०.	धारावी किल्ला	धारावी	मुंबई	मुंबई	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक १६/०४/१९८२
४१.	बांद्रा किल्ला	बांद्रा	मुंबई उपनगर	मुंबई	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक २३/०४/१९८४
४२.	बाणगंगा तलाव	वाळकेश्वर	मुंबई	मुंबई	अंतिम	एएनएम/१०८६/५७५३४ (१७३८) संस्कृती-४, दिनांक २१/११/१९९१
४३.	माहीम किल्ला	माहीम	मुंबई	मुंबई	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार-ब, दिनांक २१/१२/१९७२
४४.	वरळी किल्ला	वरळी	मुंबई	मुंबई	अंतिम	--
४५.	शिवडी किल्ला	शिवडी	मुंबई	मुंबई	अंतिम	एएनएम/१०७६/३८९५(६५१) ३४, दिनांक २५/०२/१९७७
४६.	सेंट जॉर्ज किल्ला	मुंबई	मुंबई	मुंबई	अंतिम	एएनएम/१०७९/१२८७१३(२४२१) ३४, दिनांक ३१/१०/१९७९

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
नाशिक विभाग						
जिल्हा नंदूरबार						
४७.	जैन लेणी	मोहीदा-तर्फ हवेली	शहादा	नंदूरबार	अंतिम	एएनएम/१०९३/प्र.क्र.९२/९३ सां.का.३, दिनांक २२/०९/१९९७
जिल्हा धुळे						
४८.	कालिका मंदिर	शिरुड	धुळे	धुळे	अंतिम	एएनएम/१०७३/२१०८९ (२६५)३४, दिनांक १९/०२/१९७७
४९.	जैन मंदिर	निजामपूर	साक्री	धुळे	प्राथमिक	एएनएम/१०८१,१५३४२७ (३०१९) प्र.शा-४, दिनांक २१/१०/१९८१
५०.	हरबा मंदिर/महादेव मंदिर	मेथी	सिंदखेडा	धुळे	प्राथमिक	--
५१.	भवानी मंदिर/विष्णू मंदिर (बालाजी मंदिर)	मेथी	सिंदखेडा	धुळे	प्राथमिक	--
५२.	लळिंग किल्ला	लळिंग	धुळे	धुळे	प्राथमिक	शासन निर्णय क्र.रासंस्मा २०१७/प्र.क्र.६२/ सां.का.-३ दिनांक ०१ नोव्हेंबर, २०१७
जिल्हा जळगाव						
५३.	झुलता मनोरे	फरकांडा	एरंडोल	जळगाव	अंतिम	एएनएम/१०४७/प्र.क्र. १६६/९७ दिनांक ०२/०५/२००१
५४.	पांडववाडा मस्जिद	एरंडोल	एरंडोल	जळगाव	अंतिम	एएनएम/१०६९/६०२७(३०८/३४, दिनांक १९/०२/१९७७
५५.	पारोळा किल्ला	पारोळा	पारोळा	जळगाव	अंतिम	एएनएम/१०९३/५१३७/(२७/९३)सां.का. ३, दिनांक १ नोव्हेंबर, १९९७
५६.	वेस (अंमळनेर किल्ल्याचा दरवाजा व बुरुज)	अंमळनेर	अंमळनेर	जळगाव	अंतिम	एएनएम/१६६७/क्यु/८२३६३, दिनांक १५ जानेवारी, १९७०
५७.	शिव मंदिर	तोंडापूर	जामनेर	जळगाव	अंतिम	एएनएम/१२६७/क्यु/४४५०५, दिनांक ३० जून, १९६९
५८.	कपिलेश्वर मंदिर	वेलहाळे	जळगाव	जळगाव	प्राथमिक	एएनएम/१०४७/प्र.क्र.१९५/९७/सां.का.-३, दिनांक ०३ मार्च, १९९८
जिल्हा अहिल्यानगर						
५९.	गढी-अहिल्याबाई होळकर जन्मस्थान अ) महादेव मंदिर ब) चोंडेश्वरी मंदिर क) अहिल्याबाई मंदिर	चोंडी	जामखेड	अहिल्यानगर	अंतिम	एएनएम/१०९२/(२२०/९२) सां.का.३, दिनांक ३०/०६/१९९७

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
जिल्हा अहिल्यानगर						
६०.	राघोबादादा वाडा	कोपरगाव	कोपरगाव	अहिल्यानगर	अंतिम	एएनएम/१०९२/५४२१९/क्यु/७४०८१, दिनांक ०९/१०/१९७१
६१.	लक्ष्मी मंदिर	श्रीगोंदा	श्रीगोंदा	अहिल्यानगर	अंतिम	एएनएम/१०८१/१५३४२८/(३०१७)प्र.शा.४, दिनांक ६/०७/१९८३
६२.	राघवेश्वर महादेव मंदिर	कुंभारी	कोपरगाव	अहिल्यानगर	अंतिम	एएनएम/१०८१/१५३४२९/(३०१८)प्र.शा.४, दिनांक १८/१०/१९८२
६३.	सिध्देश्वर महादेव मंदिर	लिंपणगाव	श्रीगोंदा	अहिल्यानगर	अंतिम	एएनएम/१०९५/प्र.क्र. ३२५/९५ सां. का.३, दिनांक १७/०४/१९९८
६४.	सेनापती बापट जन्मस्थान	पारनेर	पारनेर	अहिल्यानगर	अंतिम	एएनएम/१०९४/प्र.क्र. २९३/९४ सां.का.३, दिनांक २८/११/१९९५
६५.	हरीनारायण मठ	बेनवडी	कर्जत	अहिल्यानगर	अंतिम	एएनएम/१०७९/१२५५१८/(२९३१)/प्र.शा.४, दिनांक ३०/११/१९८१
६६.	निंबाळकर गढी, निंबाळकर छत्री, ओंकारेश्वर मंदिर व बारव	खर्डा	जामखेड	अहिल्यानगर	अंतिम	क्र. स्मारके २०२०/प्र.क्र.९८/सां.का.३, दिनांक १५ फेब्रुवारी, २०२२
६७.	खर्डा किल्ला	खर्डा	जामखेड	अहिल्यानगर	प्राथमिक	एएनएम/१०७६/१२०१(२८४७)/प्र.शा. ४, दिनांक १६/०७/१९८१
जिल्हा नाशिक						
६८.	अंकाई-किल्ला	अंकाई	येवला	नाशिक	अंतिम	निरंक
६९.	टंकाई किल्ला	अंकाई	येवला	नाशिक	अंतिम	निरंक
७०.	गाळणा किल्ला	गाळणा	मालेगाव	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०९४/प्र.क्र. १३८/९४/सां.का.-३, दिनांक २९/११/१९९६
७१.	जैन लेणी (कालिका मंदिर)	चांदवड	चांदवड	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०८०/८२३२/६९ संस्कृति-४, दिनांक ०७/११/१९८८
७२.	तातोबा मंदिर	ओढा	नाशिक	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०९३/(२८/९३)सां.का.-३, दिनांक ११/११/१९९७
७३.	बल्लाळेश्वर मंदिर	त्रिंबक	त्रिंबक	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.१८६/सां.का.-३, दिनांक ८/०३/२००१
७४.	मुक्तेश्वर महादेव मंदिर	सिन्नर	सिन्नर	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०९३/(१६०/९३)सां.का.-३, दिनांक २७/०२/१९९६

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
७५.	मालेगाव किल्ला	मालेगाव	मालेगाव	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१२६४/२१०८१/क्यु, दिनांक १५/११/१९७२
७६.	रंगमहाल	चांदवड	चांदवड	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०७९/१२०३१६/(२९/९)प्र.शा.४, दिनांक २२/१०/१९८१
७७.	रेणूकादेवी मंदिर	चांदवड	चांदवड	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०९५/प्र.क्र. ३२६/सां.का.-३, दिनांक २०/०३/२००१
७८.	विष्णू मंदिर	धोडांबे	चांदवड	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०८१/१५३४२२/(३०१६)/प्र.शा. ४, दिनांक ६/०१/१९८३
७९.	वैजेश्वर महादेव मंदिर	वावी	सिन्नर	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०९३/५१३७/(२५/९३)/सां.का.३, दिनांक १८/११/१९९६
८०.	सुंदर नारायण मंदिर	नाशिक	नाशिक	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०८१/१५५८५६/(३०३१)- सांस्कृतिक-४, दिनांक ८/१०/१९९१
८१.	सरकारवाडा	नाशिक	नाशिक	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०९२/(१३९/९२) सां.का.-३, दिनांक २८/०९/१९९५
८२.	स्वातंत्र्यवीर सावरकर जन्मस्थान व विहीर	भगूर	नाशिक	नाशिक	अंतिम	एएनएम/१०५९/प्र.क्र. ३२७/सां.का. ३, दिनांक ६/१०/१९९५
८३.	अरनाथ जैन लेणी	अंजनेरी	त्र्यंबक	नाशिक	प्राथमिक	एएनएम/१०८६/८२३२६/२००/-संस्कृती-४, दिनांक १६/०९/१९८७
८४.	इंद्राळेश्वर	त्रिंबकेश्वर	नाशिक शहर	नाशिक	प्राथमिक	एएनएम/१०४७/प्र.क्र.१८८/९७/सां.का.-३, दिनांक ३०/१०/१९९७
८५.	कुशावर्त तिर्थ	त्रिंबकेश्वर	नाशिक	नाशिक	प्राथमिक	रा.स.स्मा/२००२/प्र.क्र. २५/सां.का.-३, दिनांक नोव्हेंबर, २००२
८६.	त्रिभुवनेश्वर	त्रिंबकेश्वर	नाशिक	नाशिक	प्राथमिक	एएनएम/१०९७/प्र.क्र. १९६/९७/सां.का. ३, दिनांक ०७/०३/१९९८ तसेच क्र. तंत्र/२०१७/ अ.अ.प्र/१९३, दिनांक २५/०१/२०१७ अन्वये अंतिम अधिसूचनेचा प्रस्ताव शासनास सादर केले आहे.
८७.	निळकंठेश्वर महादेव मंदिर	नाशिक	नाशिक	नाशिक	प्राथमिक	दिनांक निरंक
८८.	पार्श्वनाथ जैन लेणी	अंजनेरी	त्र्यंबक	नाशिक	प्राथमिक	दिनांक निरंक

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
८९.	महोदव मंदिर	देवळाणा	सयाना	नाशिक	प्राथमिक	एएनएम/१०६८-क्यु-१०८३०५, दिनांक ०४/०९/१९७९ तसेच संचालनालयाचे क्र. तंत्र/महादेव मंदिर, कराड/२०१६/२५५४, दिनांक २२/१२/२०१६ अन्वये अंतिम अधिसूचनेचा प्रस्ताव शासनास सादर केला आहे.
९०.	मुल्हेर किल्ला	मुल्हेर	सयाना	नाशिक	प्राथमिक	एएनएम/१७८२/१५६७८१/(३४०७)प्रशा.-४, दिनांक १९/०७/१९८२
९१.	राघवेश्वर महादेव मंदिर	चिचोंडी	येवला	नाशिक	प्राथमिक	एएनएम/१०८१/१५५८५७/(३०३५)प्रशा.-४, दिनांक ३/०७/१९८१
९२.	वटेश्वर महादेव मंदिर	धोडांबे	चांदवड	नाशिक	प्राथमिक	दिनांक निरंक
९३.	साल्हेर किल्ला	साल्हेर	सयाना	नाशिक	प्राथमिक	एएनएम/१४२०००/प्र.क्र. १५३/सां.का. ३, दिनांक ०६/०१/२००१ तसेच संचालनालयाच्या क्र. तंत्र/२०१७/अ.अ.प्र./१५७, दिनांक २१/०१/२०१७ अन्वये अंतिम अधिसूचनेचा प्रस्ताव शासनास सादर केला आहे.
९४.	हतगड किल्ला	हतगड	सुरगाणा	नाशिक	प्राथमिक	रासंस्मा २०१६/प्र.क्र. ९०/सां.का. ३, दिनांक १९/१२/२०१६
९५.	महादेव मंदिर	देवळी कराड	कळवण	नाशिक	प्राथमिक	रासंस्मा २०१७/प्र.क्र. ३९/सां.का. ३, दिनांक ०६/१२/२०१७
९६.	यालोटा किल्ला	साल्हेर	बागलान	नाशिक	प्राथमिक	रासंस्मा २०२४/प्र.क्र. २१६/सां.का. ३, दिनांक ०८/०१/२०२५
पुणे विभाग						
जिल्हा सांगली						
९७.	कळंम्मा देवी मंदिर	माहूली	खानापूर	सांगली	अंतिम	एएनएम/१४९९/प्र.क्र.२३९ सां.का. ३, दिनांक १६/०१/२००१
९८.	यशवंतराव चव्हाण जन्मस्थान	देवराष्ट्रे	खानापूर	सांगली	अंतिम	एएनएम/१०९८/प्र.क्र.५५/९८/ सां.का. ३, दिनांक १६/०१/२००१
जिल्हा सोलापूर						
९९.	महादेव मंदिर	कासेगाव	द. सोलापूर	सोलापूर	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.९६/९७/ सां.का. ३, दिनांक १६/०६/२०००
१००.	संगमेश्वर आणि मुरलीधर मंदिर	हत्तरसंग कुडल	द. सोलापूर	सोलापूर	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.१६०/९७/ सां.का. ३, दिनांक ८/०३/१९९९

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
जिल्हा सातारा						
१०१.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर निवासस्थान	सातारा	सातारा	सातारा	अंतिम	रासंस्मा/२००२/प्र.क्र.३६३/सां.का.३, दिनांक १३/०२/२००७
१०२.	भैरवनाथ मंदिर	किकली	वाई	सातारा	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र.क्र.३५८/९६/सां.का.३, दिनांक १६/०६/२०००
१०३.	वासुदेव स्वामी मठ	कण्हेरी	खंडाळा	सातारा	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र.क्र.५४/९६/सां.का.३, दिनांक १०/०६/२०००
१०४.	सर सेनापती हंबीरराव मोहिते समाधी	तळबीड	कऱ्हाड	सातारा	अंतिम	एएनएम/१०९८/प्र.क्र.५७/९८/सां.का.३, दिनांक १६/०१/२००१
१०५.	सावित्रीबाई फुले जन्मस्थान	नायगाव	खंडाळा	सातारा	अंतिम	रासंस्मा १४२०००/प्र.क्र.९२/९८/सां.का.३, दिनांक १६/११/२०००
१०६.	प्रतापगड किल्ला	रानआडवा गौड	महाबळेश्वर	सातारा	अंतिम	रासंमा/२०२३/प्र.क्र.२३०/सां.का.-३ दिनांक २०/०९/२०२४
१०७.	महाराणी येशुबाई समाधी	संगम माहुली	सातारा	सातारा	अंतिम	रासंमा/२०२३/प्र.क्र.२५०/सां.का.-३ दिनांक ०८/११/२०२५
१०८.	पांडवदरा शैव लेणी	दळवेवाडी	शाहूवाडी	कोल्हापूर	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.१६५/सां.का.३, दिनांक १०/०६/१९९९
जिल्हा कोल्हापूर						
१०९.	बाजीप्रभु व फुलाजी देशपांडे समाधी	भाततळी	शाहूवाडी	कोल्हापूर	अंतिम	एएनएम/१०६९/७४५७५(८५१)/३४, दिनांक २०/०१/१९७७
११०.	भुदरगड	पेठ शिवापूर	भूदरगड	कोल्हापूर	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र.क्र.२७८/सां.का.३, दिनांक २२/०६/१९९९
१११.	महादेव मंदिर	आरे	करवीर	कोल्हापूर	अंतिम	एएनएम/१०९४/११०/९४ सां.का.३, दिनांक ३०/११/१९९५
११२.	लक्ष्मी विलास पॅलेस	करवीर	कोल्हापूर	कोल्हापूर	अंतिम	एएनएम/१२७४/५२५७७ (६९६),XXXIV, दिनांक ०४/०२/१९७७
११३.	रांगणा	चिकेवाडी	भूदरगड	कोल्हापूर	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र.क्र.२३२/९६/सां.का.३, दिनांक २६/०७/१९९९
११४.	रामचंद्र अमात्य समाधी	पन्हाळा	पन्हाळा	कोल्हापूर	अंतिम	एएनएम/१२७०/क्यु/१३८००९, दिनांक ०५/०७/१९७२
११५.	विशाळगड	गजापूर	शाहूवाडी	कोल्हापूर	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र.क्र.२१६/सां.का.३, दिनांक २७/०१/१९९९
११६.	गगनबावडा	गगनबावडा	गगनबावडा	कोल्हापूर	प्राथमिक	क्र. रासंस्मा-२०२३/प्र.क्र.३१०/सां.का.३, दिनांक १२/०९/२०२४
११७.	कलानंदीगड	चंदगड	चंदगड	कोल्हापूर	प्राथमिक	क्र. रासंस्मा-२०२३/प्र.क्र.३११/सां.का.३, दिनांक १२/०९/२०२४

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
जिल्हा कोल्हापूर						
११८.	पारगड	चंदगड	चंदगड	कोल्हापूर	प्राथमिक	क्र. रासंस्मा/२०२३/प्र.क्र.३१२/सां.का.३, दिनांक ०३/०९/२०२३
११९.	पावनगड	पन्हाळा	पन्हाळा	कोल्हापूर	प्राथमिक	क्र. रासंस्मा/२०२३/प्र.क्र.२५९/सां.का.३, दिनांक १३/०९/२०२४
१२०.	सामानगड	गडहिंग्लज	गडहिंग्लज	कोल्हापूर	प्राथमिक	क्र. रासंस्मा/२०२३/प्र.क्र.३०९/सां.का.३, दिनांक १२/०९/२०२४
जिल्हा पुणे						
१२१.	कोयरीगड किल्ला	अंबवने	मुळशी	पुणे	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.१६७/सां.का.३, दिनांक १९/०१/२०००
१२२.	कुंकडेश्वर मंदिर	पूर	जुन्नर	पुणे	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.१६९/सां.का.३, दिनांक १८/०६/१९९८
१२३.	खंडोबा मंदिर	जेजुरी	बारामती	पुणे	अंतिम	रासंस्मा २००२/प्र.क्र.२८/सां.का.३, दिनांक २४/१०/२००२
१२४.	तोरणा किल्ला	वेल्ले	वेल्ले	पुणे	अंतिम	एएनएम/१३६६/क्यु/११९४२१, दिनांक २५/०१/१९६८
१२५.	तानाजी मालुसरे समाधी	सिंहगड	हवेली	पुणे	अंतिम	एएनएम/१०६८/क्यु/१२४४६७, दिनांक ०४/१०/१९७१
१२६.	ताम्रपाषाण युगीन वसाहत	झामगाव	शिरूर	पुणे	अंतिम	एएनएम/१०८१/१७५४७८/(३३४०)/एटीएम-४, दिनांक ०३/०९/१९८५
१२७.	नागेश्वर मंदिर	पुणे शहर	हवेली	पुणे	अंतिम	एएनएम/१०९५/प्र.क्र.२९५/९५/सां.का.३, दिनांक ०७/०८/१९९८
१२८.	नरसिंह मंदिर	निरा (नरसिंह)	इंदापूर	पुणे	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र.१०४/९७/सां.का.३, दिनांक ११/०१/२००१
१२९.	मस्तानी कबर	पाबळ	शिरूर	पुणे	अंतिम	एएनएम/१०९४/प्र.क्र.२९४/९४/सां.का.३, दिनांक १९/०९/१९९६
१३०.	महादेव मंदिर	तुळापूर	हवेली	पुणे	अंतिम	एएनएम/१०९५/प्र.क्र.७४/९७/सां.का.३, दिनांक २७/०५/१९९८
१३१.	महात्मा फुले वाडा	पुणे	हवेली	पुणे	अंतिम	एएनएम/१०६९/क्यु/८५०६१, दिनांक ०४/०५/१९७२
१३२.	राजगड किल्ला	गुंजवणे	वेल्ले	पुणे	अंतिम	एएनएम/१०७३/२१७३३/क्यु. दिनांक १०/०३/१९७५
१३३.	विश्रामबाग वाडा	पुणे	हवेली	पुणे	अंतिम	एएनएम/१०७९/१२५५२१/(२८३८) /प्र.शा.४, दिनांक २२/०८/१९८३
१३४.	संग्रामदुर्ग किल्ला	चाकण	खेड	पुणे	अंतिम	रासंस्मा २०१५/प्र.क्र.१५३/सां.का.३, दिनांक २२/०७/२०१६
१३५.	सेंट क्रिस्पीन चर्च	पुणे	हवेली	पुणे	अंतिम	एएनएम/१०८६/६४७६४/४१८५/संस्कृति-४, दिनांक १०/१०/१९८७

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
१३६.	संताजी जगनाडे महाराज समाधी	सुदुंबरे	मावळ	पुणे	अंतिम	रासंस्मा २००३/प्र.क्र.५/सां.का.१, दिनांक २०/०२/२००४
१३७.	संभाजी महाराज समाधी	वडू	कोरेगाव	पुणे	अंतिम	एएनएम/१२७३/१०२५४५/क्यु, दिनांक २५/०६/१९७४
१३८.	सरदार कान्होजी जेधे वाडा	कारी	भोर	पुणे	अंतिम	एएनएम/१०९३/प्र.क्र.९३/९३/सां.का.३, दिनांक १९/११/१९९६
१३९.	सिंहगड किल्ला	डोंजा	हवेली	पुणे	अंतिम	एएनएम/१२७३/६७८३५/XXXIV(२८९), दिनांक १८/११/१९७६
१४०.	हुतात्मा राजगुरु वाडा	राजगुरुनगर	खेड	पुणे	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र.क्र.१०५/९९/सां.का.३, दिनांक ११/०१/२०००
१४१.	भंडारा डोंगरातील बौध्द लयन संकुल	भंडारा डोंगर	मावळ	पुणे	प्राथमिक	शासन निर्णय क्र.रासंस्मा.२०११/प्र.क्र.१५४/ सां.का.३, दिनांक १५/०६/२०११ तसेच संचालनालयाचे क्र. तंत्र/भंडारा/अंतिम अधिसूचना/ २०१३/१००, दिनांक २१/०१/२०१३ रोजीच्या पत्रान्वये अंतिम अधिसूचनेचा प्रस्ताव शासनास सादर करण्यात आला आहे.
१४२.	महादेव मंदिर व दत्त मंदिर संकुल	लोणी भापकर	बारामती	पुणे	प्राथमिक	शासन निर्णय स्मारक २०१६/प्र.क्र.८९ सां. का.३, दिनांक २९/१०/२०१६ तसेच संचालना- लयाचे क्र. तंत्र/२०१७/अं. अधिसूचना/ १२३६, दि. १/०६/२०१७ रोजीच्या पत्रान्वये अंतिम अधिसूचनेचा प्रस्ताव शासनास सादर करण्यात आले आहे.
१४३.	रायेश्वर मंदिर	रायरी	भोर	पुणे	प्राथमिक	शासन निर्णय क्र.एएनएम १०९७/प्र.क्र.७८/९७/ सां. का.३, दिनांक २८/०७/१९९७ तसेच संचालना- लयाचे क्र. तंत्र रायेश्वर मंदिर/२०१५/२८३२ दिनांक ३०/१२/२०१५ रोजीच्या पत्रान्वये अंतिम अधिसूचनेच्या सुधारित प्रस्ताव शासनास सादर करण्यात आले आहे.
१४४.	रोहिडा किल्ला	वानारवाडी	भोर	पुणे	प्राथमिक	क्र.रासंस्मा/२०२४/प्र.क्र.२०७/सां.का.३, दिनांक १४/१०/२०२४
१४५.	होळकर छत्री	खडकी कन्टोन्मेंट	पुणे	पुणे	प्राथमिक	क्र.रासंस्मा/२०२४/प्र.क्र.२१२/सां.का.३, दिनांक १६/१२/२०२४

छत्रपती संभाजीनगर विभाग

जिल्हा छत्रपती संभाजीनगर

१४६.	अजिंठा सराय	अजिंठा	सिल्लोड	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१४७.	अंतूर किल्ला	अंतूर	कन्नड	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१४८.	आझमशाह थडो	खुलताबाद	खुलताबाद	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुनर्रचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
१४९.	अबुल हसन तानाशाह थडगे	छत्रपती संभाजीनगर	खुलताबाद	खुलताबाद	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१५०.	दिल्ली दरवाजा	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	प्राथमिक	एएनएम/१०७०/क्यु/४८७५१/(२९२) ३४, दिनांक २४/१०/१९७१
१५१.	नरसिंह प्रतिमा	पैठण	पैठण	छत्रपती संभाजीनगर	प्राथमिक	एएनएम/१२६६/क्यु/७५०५७, दिनांक २८/०१/१९६७
१५२.	मकाई दरवाजा	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	प्राथमिक	एएनएम/१०७०/क्यु/४८७५१/(२९२)३४, दिनांक २४/१०/१९७१
१५३.	लाला हरदौल समाधी	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	प्राथमिक	एएनएम/१२२००१/सीआर. १/सीयूएल, दिनांक १७/०५/२००१
१५४.	शेषशायी विष्णू	पैठण	पैठण	छत्रपती संभाजीनगर	प्राथमिक	एएनएम/१२६६/क्यु/७५०५७, दिनांक २८/०१/१९६७
१५५.	काली मस्जिद	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१. दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१५६.	खंडोबा मंदिर	सातारा	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	एएनएम/०८२//१७५१७७/(३५९६), सी.आर. ४, दिनांक २१/०४/१९८४
१५७.	खान ए जहां बाग	खुलताबाद	खुलताबाद	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१५८.	घटोत्कच लेणी	जिंजाला	सोयगाव	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१५९.	चौक मस्जिद	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१६०.	जोगेश्वरी देवी लेणी	घाटनांद्रा	सिल्लोड	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	एएनएम/१०९६/सीआर/३१७/सां.का.३, दिनांक २४/०५/२०००
१६१.	जामे मस्जिद-असफजहाँ	अजिंठा	सिल्लोड	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि.१२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१६२.	तिर्थस्तंभ	पैठण	पैठण	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	एएनएम/०९५/सी.आर./१९/९५ सां. का. ३, दिनांक २०/०४/१९९८

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
१६३.	तालमल किल्ला	जिंजाला	सोयगाव	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१४४.	नागेश्वर मंदिर	रहिमाबाद	सिल्लोड	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	एएनएम/१०८२/१७५१७८ (३५९७), दिनांक २१/०४/१९८४
१६५.	नवखंडा पॅलेस	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१६६.	नासिरजंग थडो	खुलताबाद	खुलताबाद	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१६७.	प्रागैतिहासिक नवाश्मयुगीन स्थळ	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१६८.	प्रागैतिहासिक नवाश्मयुगीन स्थळ	खुलताबाद	खुलताबाद	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१६९.	पानचक्की	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१७०.	पुरातत्वीय स्थळ (यादवकाळ)	रहिमाबाद	सिल्लोड	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	एएनएम/१०९३/प्र.क्र. २६/सां. का. ३, दिनांक २५/०५/२०००
१७१.	बैतुलवाडी किल्ला	बैतुलवाडी	सोयगाव	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१७२.	बनी बेगम बाग	खुलताबाद	खुलताबाद	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१७३.	भडकल दरवाजा	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु/४८७६१/(२९२), दिनांक १३/०७/१९७६
१७४.	मुनिम बाग	खुलताबाद	खुलताबाद	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
१७५.	मालोजी राजे भोसलेंची गढी-अवशेष	वेरुळ	खुलताबाद	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	एएनएम/१०९५/सी.आर.२०/९५ सां. का. ३, दिनांक ०३/०३/२००१
१७६.	रुद्रेश्वर लेणी	वेताळवाडी	सोयगाव	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	एएनएम/०९३/सी.आर.९१/९३ सां. का. ३, दिनांक ११/०४/१९९७
१७७.	लाल मस्जिद	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१७८.	वडेश्वर महादेव मंदिर	अंभाई	सिल्लोड	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	एएनएम/०९७/सी.आर./१८३/९३ सां. का. ३, दिनांक ०४/०४/२००१
१७९.	शिलालेख असलेला खांब	अंतुर	कन्नड	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१८०.	शाहगंज मस्जिद	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१८१.	शाही हमाम	दौलताबाद	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाले.
१८२.	सोनेरी महल	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाले.
१८३.	सालारजंग बारादरी	अर्जिंठा	सिल्लोड	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाले.
१८४.	सराय	फरदापूर	सोयगाव	छत्रपती संभाजीनगर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाले.

जिल्हा धाराशिव

१८५.	उत्तेश्वर मंदिर	तेर	धाराशिव	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०९६/प्र. क्र. ३२०/९६/सां.का. ३, दिनांक ०३/०३/२००१
१८६.	चांभार लेणी	धाराशिव	धाराशिव	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु.२४११, दि. २१/१२/१९७६ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
१८७.	त्रिविक्रम मंदिर	तेर	धाराशिव	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु.२४११, दि. २१/१२/१९७६ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
१८८.	तीर्थकुंड	तेर	धाराशिव	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०९४/प्र. क्र. १०६/९४ सां. का. ३, दिनांक २२/०४/१९९७
१८९.	ऐतिहासिक स्थळ-कोट टेकडी	तेर	धाराशिव	धाराशिव	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७) ३४, दिनांक ११/०६/१९७६
१९०.	ऐतिहासिक स्थळ-(किसन म्हस्के) स. नं. ५	तेर	धाराशिव	धाराशिव	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७) ३४, दिनांक ११/०६/१९७६
१९१.	ऐतिहासिक स्थळ-गोदावरी टेकडी	तेर	धाराशिव	धाराशिव	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७) ३४, दिनांक ११/०६/१९७६
१९२.	ऐतिहासिक स्थळ-बैराग पांढर	तेर	धाराशिव	धाराशिव	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७) ३४, दिनांक ११/०६/१९७६
१९३.	ऐतिहासिक स्थळ-मुलानी टेकडी	तेर	धाराशिव	धाराशिव	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७) ३४, दिनांक ११/०६/१९७६
१९४.	ऐतिहासिक स्थळ-महार टेकडी	तेर	धाराशिव	धाराशिव	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७) ३४, दिनांक ११/०६/१९७६
१९५.	ऐतिहासिक स्थळ-रेणूका टेकडी	तेर	धाराशिव	धाराशिव	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७) ३४, दिनांक ११/०६/१९७६
१९६.	ऐतिहासिक स्थळ-सुलेमान टेकडी	तेर	धाराशिव	धाराशिव	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७) ३४, दिनांक ११/०६/१९७६
१९७.	पुरातत्वीय स्थळ (मालक गोविंद लक्ष्मण चारी)	तेर	धाराशिव	धाराशिव	प्राथमिक	एएनएम/१०७५/१५३०/(६५७) ३४, दिनांक ११/०६/१९७६
१९८.	घुम्मज	सास्तूर	लोहारा	धाराशिव	प्राथमिक	रासंस्मा/१०२००२/प्र. क्र. १५१/सां.का.३, दिनांक ३०/४/२००२
१९९.	धाराशिव लेणी	धाराशिव	धाराशिव	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११, दि. २१/१२/१९७६ (राज्य पूर्णरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरीत झाल्याचे दिनांक)
२००.	नळदुर्ग किल्ला	नळदुर्ग	तुळजापूर	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११, दि. २१/१२/१९७६ (राज्य पूर्णरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरीत झाल्याचे दिनांक)
२०१.	प्रागैतीहासिक शिलावर्तुळ	शेंद्री	परांडा	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११, दि. २१/१२/१९७६ (राज्य पूर्णरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरीत झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
२०२.	परांडा किल्ला	परांडा	परांडा	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११,दि. २१/१२ १९७६ (राज्य पूर्णरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरीत झाल्याचे दिनांक)
२०३.	भवानी मंदिर	तुळजापूर	तुळजापूर	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११,दि. २१/१२ १९७६ (राज्य पूर्णरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरीत झाल्याचे दिनांक)
२०४.	महादेव मंदिर	उमरगा	उमरगा	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र. १८४/९७/सां.का. ३, दिनांक ३१/०३/२००१
२०५.	महादेव मंदिर	माणकेश्वर	परांडा	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११,दि. २१/१२/१९७६ (राज्य पूर्णरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरीत झाल्याचे दिनांक)
२०६.	महालक्ष्मी मंदिर	जागजी	धाराशिव	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र. १८५/९७/सां.का. ३, दिनांक ०३/०३/२००१
२०७.	लावणी घुम्मज	तुळजापूर	तुळजापूर	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११,दि. २१/१२/१९७६ (राज्य पूर्णरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरीत झाल्याचे दिनांक)
२०८.	शिवगुरु समाधी मंदिर	धाराशिव	धाराशिव	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०९७/प्र.क्र. १४४/९७/सां.का. ३, दिनांक ०३/०३/२००१
२०९.	संत गोरोबा काकांचे घर	तेर	धाराशिव	धाराशिव	अंतिम	क्र. टीएस २००५/प्र.क्र. १५६/ CUL १११, दिनांक २७/०७/२००६
२१०.	हजरत शमसुद्दीन दर्गा	धाराशिव	धाराशिव	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११,दि. २१/१२ १९७६ (राज्य पूर्णरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरीत झाल्याचे दिनांक)
२११.	हिंदू मंदिर आणि शिलालेख	मुरुम	ओमार्गा	धाराशिव	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११,दि. २१/१२ १९७६ (राज्य पूर्णरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरीत झाल्याचे दिनांक)

जिल्हा जालना

२१२.	जांबुवंत मंदिर	जामखेड	अंबड	जालना	अंतिम	एएनएम/१०७०/क्यु-२४११,दि. २१/१२ १९७६
२१३.	प्रागैतिहासिक स्थळ	अंबड	अंबड	जालना	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
२१४.	प्रागैतिहासिक स्थळ	जालना	जालना	जालना	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२१५.	प्रागैतिहासिक स्थळ	भोकरदन	जालना	जालना	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२१६.	भोकरदन लेणी	भोकरदन	भोकरदन	जालना	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२१७.	महादेव मंदिर	अन्वा	भोकरदन	जालना	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

जिल्हा बीड

२१८.	आद्य कवी श्री. मुकुंदराज यांची समाधी	अंबेजोगाई	बीड	बीड	अंतिम	रासंस्मा/११००१/प्र.क्र. १४९/सां.का. ३, दिनांक २४/०९/२००२
२१९.	कंकालेश्वर मंदिर	बीड	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२२०.	केदारेश्वर मंदिर	धर्मापूरी	अंबेजोगाई	बीड	अंतिम	एएनएम/१०९४ (१०७/९४)/सां. का. ३, दिनांक २५/०७/१९९७
२२१.	अमलेश्वर मंदिर	अंबेजोगाई	अंबेजोगाई	बीड	प्राथमिक	एएनएम/१०६८/क्यु-१७०६७, दिनांक ०६/०३/१९६९
२२२.	खोलेश्वर मंदिर	अंबेजोगाई	अंबेजोगाई	बीड	प्राथमिक	एएनएम/१०६८/क्यु-१७०६७, दिनांक ०६/०३/१९६९
२२३.	कोतवाली दरवाजा	बीड	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२२४.	खादेश्वरी मंदिर	बीड	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२२५.	गुंज दरवाजा	बीड	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
२२६.	जोशी सभामंडप	अंबेजोगाई	अंबेजोगाई	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२२७.	जाम ए मस्जिद	बीड	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२२८.	धारुर किल्ला	धारुर	धारुर	बीड	अंतिम	एएनएम/१०९५ सीआर २३/९५ सीयुएल ३, दिनांक २५/०६/१९९७ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२२९.	धर्मापूरी किल्ला	धर्मापूरी	परळी वैजनाथ	बीड	अंतिम	शासन निर्णय क्र. रासंस्मा/२०१४/प्र.क्र. १६६/ सां.का. ३, दिनांक ७/०३/२०१७
२३०.	धोंडा दरवाजा	बीड	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२३१.	पीर बालाशहा दर्गा	बीड	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२३२.	महादेव मंदिर	पाटोदा	पाटोदा	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२३३.	महम्मद बीन तुघलकाच्या दाताचे थडगे	कर्जनी	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२३४.	राजौरी दरवाजा	बीड	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२३५.	रण खांब	बीड	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२३६.	राणी अन्नपूर्णा बाईची समाधी	नांदुरघाट	केज	बीड	अंतिम	एएनएम/१०९८/प्र. क्र. ८१/सां.का. ३, दिनांक ०६/०१/२००१
२३७.	शहेनशहा वली दर्गा	बीड	बीड	बीड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि.१२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
नांदेड विभाग						
जिल्हा नांदेड						
२३८.	ईदगाह	माहूर	माहूर	नांदेड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२३९.	उनकेश्वर महादेव मंदिर	उनकेश्वर	किनवट	नांदेड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२४०.	कंधार किल्ला	कंधार	कंधार	नांदेड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२४१.	गुरुद्वार	नांदेड	नांदेड	नांदेड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२४२.	जामा मस्जिद (मलीक अंबर)	नांदेड	नांदेड	नांदेड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२४३.	दरबारी मस्जिद (कुतुबशाही)	नांदेड	नांदेड	नांदेड	अंतिम	
२४४.	दाशरथेश्वर मंदिर व बारव	मुखेड	मुखेड	नांदेड	अंतिम	क्र. एएनएम/१०९५/प्र. क्र.२९४/९५/सां.का. ३, दिनांक ७/१०/१९९७
२४५.	नंदगिरी किल्ला	नांदेड	नांदेड	नांदेड	अंतिम	क्र. एएनएम १०९७/प्र. क्र. १८९/९७/सां.का. ३, दिनांक १६/०१/२००१
२४६.	नंदी आणि मंदिरावशेष	रायवाडी	लोहा	नांदेड	अंतिम	क्र. एएनएम/१०९३/प्र. क्र. ९६/९३ सां.का. ३, दिनांक १७/०४/१९९८
२४७.	नृसिंह मंदिर व मूर्ती	शेळगाव	देगलूर	नांदेड	अंतिम	क्र. एएनएम/१०९३/(९४/९३) सां.का. ३, दिनांक ३०/०६/१९९७
२४८.	नंदि मंदिर व कुंड	होदुल	देगलूर	नांदेड	प्राथमिक	एएनएम/१०८२/१५१८२६/(बी) (३३४६)/ एएनडी-४, दिनांक ०७/०२/१९८५
२४९.	नृसिंह मंदिर संकुल	शंखतीर्थ	मुदखेड	नांदेड	प्राथमिक	आरएसएम/२०३/सीआर-२९०/सीयुआय-३, दि.३०/१०/२००३
२५०.	पार्वती मंदिर	होदुल	देगलूर	नांदेड	प्राथमिक	निरंक
२५१.	महादेव मंदिर	होदुल	देगलूर	नांदेड	प्राथमिक	एएनएम/१०८२/१५१८२६/(ए) (३३४७)/ सीआर-४, दिनांक ०६/०७/१९८२

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
२५२.	हातीखाना	माहूर	माहूर	नांदेड	प्राथमिक	एएनएम/१०८३/१७७६९०/(३७१३)/एडीएम-४, दिनांक १९/०८/१९८३
२५३.	पांडवलेणी	माहूर	माहूर	नांदेड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२५४.	परमेश्वर मंदिर	होदुल	देगलूर	नांदेड	अंतिम	क्र. एएनएम १०९६/प्र.क्र. ३५२/९६ सां. का. ३, दि. ०६/०६/२०००
२५५.	परमेश्वर मंदिर	शिरढोण	कंधार	नांदेड	अंतिम	
२५६.	भोगनृसिंह मंदिर व रामलिंग मंदिर	राहेर	नायगांव	नांदेड	अंतिम	क्र. एएनएम १०९४/प्र.क्र. १०८/९४ सां. का. ३, दि. २४/०५/२०००
२५७.	भवानी मंदिर	पाळा	मूखेड	नांदेड	अंतिम	क्र. एएनएम १०९३/प्र.क्र. ९५/ सां. का. ३, दि. ०२/०५/२००१
२५८.	मातृतीर्थ तलाव	माहूर	माहूर	नांदेड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२५९.	महादेव मंदिर	येवती	धर्माबाद	नांदेड	अंतिम	क्र. एएनएम १०९४/प्र.क्र. १०४/९४ सां. का. ३, दि. ०४/१०/१९९६
२६०.	महादेव मंदिर	खानापूर	देगलूर	नांदेड	अंतिम	क्र.एएनएम/१०९७/प्र. क्र. २१/९५/सां.का. ३, दिनांक २४/०१/२००१
२६१.	महादेव मंदिर	हदगाव	हदगाव	नांदेड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२६२.	महादेव मंदिर	होदुल	देगलूर	नांदेड	अंतिम	एएनएम/१०८२/१५१८२६/(ए) (३३४७)/सीआर-४, दिनांक ०६/०७/१९८२
२६३.	माहूर किल्ला	माहूर	माहूर	नांदेड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२६४.	योगनृसिंह मंदिर	राहेर	नायगांव	नांदेड	अंतिम	क्र. एएनएम १०९४/(१०३)/९४/सां. का. ३, दिनांक ०५/०८/१९९६
२६५.	रेणूकादेवी मंदिर	माहूर	माहूर	नांदेड	प्राथमिक	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
२६६.	शहा लुथफुल्लाह दर्गा	टेंभूर्णी	हिमायतनगर	नांदेड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२६७.	सोनापीर दर्गा	माहूर	माहूर	नांदेड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२६८.	सरफराज खान मस्जिद	बिलोली	बिलोली	नांदेड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२६९.	हजरत सय्यद शाह झियाउद्दीन	देगलूर	देगलूर	नांदेड	अंतिम	रासंस्मा २००७/प्र.क्र. २३३/सां. का. ३, दि. ०१/०३/२००८ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२७०.	हजरत सदरुद्दीन व बदरुद्दीन	शेकापूर	माहूर	नांदेड	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२७१.	हिंदू लेणी	शिऊर	हदगाव	नांदेड	अंतिम	क्र. एएनएम १०९५/प्र.क्र. २२/९५/ सां. का. ३, दि. ०९/०७/१९९८
२७२.	क्षेत्रपाल मंदिर अवशेष	मानसपूरी	कंधार	नांदेड	अंतिम	क्र. एएनएम १०९५/१६५१९१ (१४१९), CUL. ४, दि. १५/०७/१९९१

जिल्हा परभणी

२७३.	अमराड	जिंतूर	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२७४.	उकंडेश्वर मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२७५.	खुराची आई मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२७६.	गोकुलेश्वर मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२७७.	गणपती मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
२७८.	गुप्तेश्वर मंदिर	धारासुर	गंगाखेड	परभणी	अंतिम	क्र. एएनएम १०९६/प्र.क्र. ११०/९६ सां. का. ३, दि. २७/०२/१९९८
२७९.	ऋतूविहार मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२८०.	जोड महादेव मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२८१.	जैन मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२८२.	जैन मंदिर	जिंतूर	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२८३.	जामा मस्जिद	परभणी	परभणी	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२८४.	दिपमाळ	चारठाणा	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र. एएनएम १०६८/क्यु. २३५०५, दिनांक ०९/०४/१९७०
२८५.	नागेश्वर मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	परभणी	अंतिम	
२८६.	नृसिंह मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२८७.	पाच पांडव मंदिर	एरडेश्वर	परभणी	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२८८.	पाथरी	पाथरी	पाथरी	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२८९.	महादेव मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९०.	महादेव मंदिर	अरडेश्वर	परभणी	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
२९१.	रोशनखानचे थडगे	परभणी	परभणी	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९२.	शाह मस्तानचा दर्गा	जिंतूर	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९३.	शाह शमशुद्दीन दर्गा	जिंतूर	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९४.	सुतारेश्वर मंदिर	चारठाणा	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९५.	सिद्धेश्वर महादेव मंदिर	भोसी	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९६.	संत जनाबाई समाधी	गंगाखेड	गंगाखेड	परभणी	अंतिम	क्र. एएनएम २२६२/व्यु. २३६३, दिनांक ३०/०५/१६६९
२९७.	हजरत सय्यद शाह घुमट	कोनरी	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९८.	हनुमान मंदिर	बोरवड	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
२९९.	हनुमान मंदिर	चारबतुला	जिंतूर	परभणी	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

जिल्हा लातूर

३००.	औसा	औसा	औसा	लातूर	अंतिम	रासंस्मा २००७/प्र.क्र. २३३/सां.का. ३ दिनांक ०१/०३/२००८
३०१.	उदगीर	उदगीर	उदगीर	लातूर	अंतिम	रासंस्मा २००७/प्र.क्र. २३३/सां.का. ३ दिनांक ०१/०३/२००८
३०२.	जामे मस्जिद	औसा	औसा	लातूर	अंतिम	रासंस्मा २००७/प्र.क्र. २३३/सां.का. ३ दिनांक ०१/०३/२००८

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
३०३.	देवी मंदिर	किल्लारी	औसा	लातूर	अंतिम	एएनएम १०९७/प्र.क्र.१८७/९७/सां.का.३, दिनांक १४/०७/२०००
३०४.	बाग ए-हिस्सम	उदगीर	उदगीर	लातूर	अंतिम	रासंस्मा २००७/प्र.क्र. २३३/सां.का. ३ दिनांक ०१/०३/२००८
३०५.	विठ्ठलमंदिर	पानगाव	रेणापूर	लातूर	प्राथमिक	क्र. रासंस्मा-२०२३/प्र.क्र.१९४ सां.का. ३, दि. ०३/०९/२०२४

जिल्हा हिंगोली

३०६.	काझी साहेब मस्जिद	बासमत	बासमत	हिंगोली	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३०७.	खान-ए-आलम दर्गा	बासमत	बासमत	हिंगोली	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३०८.	जामे मस्जिद व शाह टंकाळीशाह	औढा	औढा	हिंगोली	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३०९.	नागनाथ महादेव मंदिर	औढा	औढा	हिंगोली	अंतिम	क्र. एएनएम १०६९/क्यु. २३५०५, दिनांक ९/०४/१९७०
३१०.	नृसिंह मंदिर	नरसी	हिंगोली	हिंगोली	अंतिम	महाराष्ट्र शासन राजपत्र भाग चार व जून १४, २००१
३११.	पाच पांडव मंदिर (जैन)	औढा	औढा	हिंगोली	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३१२.	पडलेला किल्ला	अंथाली	बासमत	हिंगोली	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३१३.	मंदिर आणि बारव	बामणी	हिंगोली	हिंगोली	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३१४.	महादेव मंदिर	बामणी	हिंगोली	हिंगोली	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३१५.	वडगाव किल्ला	वडगाव	कलमानुरी	हिंगोली	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
३१६.	हिंदू मंदिर	अरळधारेक्षर	बासमत	हिंगोली	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३१७.	हेमांडपंती मंदिर	बामणी	हिंगोली	हिंगोली	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दि. १२/०१/१९५३ (राज्य पुर्नरचनेनंतर निजामाकडून विभागाकडे हस्तांतरित झाल्याचे दिनांक)
३१८.	संत नामदेवांचे जन्मस्थान	नरसी	हिंगोली	हिंगोली	अंतिम	क्र. एएनएम १०९६/प्र. क्र. १५३/९६ सां. का. ३, दिनांक ३०/०४/२००१

नागपूर विभाग

जिल्हा नागपूर

३१९.	उमरेड किल्ला	उमरेड	उमरेड	नागपूर	अंतिम	दिनांक २०/१०/१९७५ निजामांकडून प्राप्त किल्ला
३२०.	गणेश मंदिर	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	क्र. एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३४४/९५ सां. का. ३, दिनांक २४/०५/२०००
३२१.	चंद्रमोळी मंदिर	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	क्र. एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३४३/९५/ सां. का. ३, दिनांक ०३/०३/१९९८
३२२.	कपटराम मंदिर (गुप्त राम मंदिर)	गडमंदिर	रामटेक	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०९३/प्र. क्र. १५०/९३/ सां. का. ३, दिनांक नोंद नाही.
३२३.	कपूरेश्वर मंदिर	काटोल	नागपूर	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०८/प्र. क्र. १७७/९७/ सां. का. ३, दिनांक नोंद नाही.
३२४.	केवल नृसिंह मंदिर	गडमंदिर	रामटेक	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०९३/(१५०/९३) सां. का. ३, दिनांक नोंद नाही.
३२५.	छत्री क्र. ३	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०९३/प्र. क्र. ३३४/९५/ प्र. क्र. दिनांक नोंद नाही.
३२६.	छत्री क्र. ४	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३३३/९५/ सां. का.-३, दिनांक ०७/१०/१९९७
३२७.	छत्री क्र. १९	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३३३/९५/ सां. का.-३, दिनांक ०७/१०/१९९७
३२८.	छत्री क्र. २४	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३३६/९५/ सां. का.-३, दिनांक ०८/१०/१९९७
३२९.	छत्री क्र. २६	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३३७/९५/ सां. का.-३, दिनांक २३/०४/१९९८

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
३३०.	जगन्नाथ मंदिर	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९६/प्र. क्र. १०८/९५/ सां. का.-३, दिनांक १२/११/१९९७
३३१.	दत्त मंदिर	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३५०/९५/ सां. का.-३, दिनांक ०६/१०/१९९७
३३२.	दत्त मंदिर	काटोल	काटोल	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. १७९/९७ सां. का. ३, दिनांक २९/०३/२००१
३३३.	पुरुषोत्तम महाराज मंदिर	काटोल	नागपूर	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०९७/प्र. क्र. १८१/९७ सां. का. ३, दिनांक नोंद नाही.
३३४.	भागाराम मंदिर	गडमंदिर	रामटेक	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०९३/(१५०/९३) सां. का. ३, दिनांक नोंद नाही.
३३५.	धर्मशाळा नभूक्र २९५१	रामटेक	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३३८/९६/ सां. का. ३, दिनांक १३/११/१९९७
३३६.	नगरधन किल्ला	नगरधन	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०६९ एफ.यू. ८९६३३ दिनांक नोंद नाही. निजामाकडून प्राप्त किल्ला.
३३७.	पंचशिखरी मंदिर	अंबाला तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९६/प्र. क्र. ३४९/९५/ सां. का. ३, दिनांक ०१/१०/१९९७
३३८.	रेणूका मंदिर	अंबाला तलाव	रामटेक	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३४५/९५ सां. का. ३, दिनांक नोंद नाही.
३३९.	रुद्र नृसिंह मंदिर	गड मंदिर	रामटेक	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०९३/(१५०/९३) सां. का. ३, दिनांक नोंद नाही.
३४०.	भोला हुडकी पुरातत्वीय क्षेत्र	मांढळ	उमरेड	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०७४/१०४६०७/(२८३), दिनांक ०१/०३/१९८२
३४१.	राम मंदिर	बाजारगाव	नागपूर	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०८१/१५१८५९(२९४३) एडीएमटी-४, दिनांक नोंद नाही.
३४२.	राम स्वामी मंदिर	गडमंदिर	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९३/(१५०/९३) सां. का. ३, दिनांक नोंद नाही.
३४३.	वराह मंदिर	गडमंदिर	रामटेक	नागपूर	प्राथमिक	दिनांक नोंद नाही.

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
३४४.	शिव मंदिर	बाजारगाव	नागपूर	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०८१/१५१९३१ (२९४२) एडीएमटी-४, दिनांक नोंद नाही.
३४५.	महादेव मंदिर क्र. ६	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३३९/९५/ सां. का.-३, दिनांक २४/०५/२०००
३४६.	महादेव मंदिर क्र. ३२	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९६/प्र. क्र. १०८/९६ सां. का. ३, दिनांक १२/११/१९९७
३४७.	राणी साहेबांची समाधी नभूक्र. २९५५	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९७/प्र. क्र. ३३९/९५ सां. का. ३, दिनांक १७/०४/१९९८
३४८.	राम गणेश गडकरी स्मारक	सावनेर	सावनेर	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९७/प्र. क्र. १६१९/ सां. का. ३, दिनांक २०/०१/१९८७
३४९.	शिव मंदिर क्र. २	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३४८/९५/ सां. का. ३, दिनांक १३/११/१९९७
३५०.	शिव मंदिर क्र. ५	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०९७/प्र. क्र. १०९/९६/ सां. का. ३, दिनांक नोंद नाही.
३५१.	शिव मंदिर क्र. ७	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १०९७/प्र. क्र. १६३/९७/ सां. का. ३, दिनांक नोंद नाही.
३५२.	शिव मंदिर क्र. ९	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३४४/९५ सां. का. ३, दिनांक २५/०५/२०००
३५३.	शिव मंदिर क्र. १०	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३४९/९५ सां. का. ३, दिनांक १३/०१/१९९७
३५४.	शिव मंदिर क्र. ११	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. १०९/९५ सां. का. ३, दिनांक ०४/०८/१९९८
३५५.	शिव मंदिर क्र. १२	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. १०९/९५ सां. का. ३, दिनांक नोंद नाही.
३५६.	शिव मंदिर क्र. १७	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३५०/९५ सां. का. ३, दिनांक ०६/१०/१९९७
३५७.	शिव मंदिर क्र. २७	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३५२/९५ सां. का. ३, दिनांक ०४/११/१९९७
३५८.	शिव मंदिर क्र. ३०	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३४७/९५ सां. का. ३, दिनांक २४/०४/१९९८

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
३५९.	शिव मंदिर क्र. ३१	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३५३/९५/ सां. का.-३, दिनांक १७/०४/१९९७
३६०.	सरस्वती मंदिर आणि कुंड	काटोल	नागपूर	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९७/प्र. क्र. १८२/९७/ सां. का.-३, दिनांक ०२/०३/२००१
३६१.	विठ्ठल मंदिर (मुलमुले)	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. १७८/९७/ सां. का.-३, दिनांक ०३/०३/२००१
३६२.	हरिहर मंदिर	अंबाळा तलाव	रामटेक	नागपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र. क्र. ३५०/९५/ सां. का.-३, दिनांक ०१/१०/१९९७
३६३.	हरिहर समाधी मंदिर	आंबोरा	कुही	नागपूर	प्राथमिक	एएनएम १४२००/सीआर-७४/९७ सीयूएल-३, दिनांक नोंद नाही.

जिल्हा अमरावती

३६४.	अंबा दरवाजा	अमरावती	अमरावती	अमरावती	प्राथमिक	रा.स.स्मा. २००३/प्र. क्र. ३५१/९५/ सां. का. १, दिनांक नोंद नाही.
३६५.	पायऱ्यांची विहिर	महिमापूर	दर्यापूर	अमरावती	अंतिम	स्मारक/२०१३/सां.का. ३, दिनांक १२/०८/२०१६
३६६.	सासु सुनेची विहिर	रिद्धपूर, मोशी	अमरावती	अमरावती	अंतिम	शासन निर्णय क्र. रासंस्मा २००७/प्र.क्र. १९५/ सां. का. ३, दिनांक ०३/१२/२००९
३६७.	जवाहर दरवाजा	अमरावती	अमरावती	अमरावती	प्राथमिक	रा.स.स्मा. २००३/प्र. क्र. ३५१/९५/ सां. का. १, दिनांक ३१/१२/२००३

जिल्हा अकोला

३६८.	इनायत मंजील	बाळापूर	बाळापूर	अकोला	अंतिम	स्मारके/२०१२/प्र.क्र. ४४/सां. का. ३, दिनांक ०४/१२/२०१२
३६९.	जद्देआला दर्गा व मस्जिद	बाळापूर	बाळापूर	अकोला	अंतिम	स्मारक २०१३/प्र.क्र. १२०/सां. का. ३, दिनांक २४/०६/२०१३
३७०.	दारु शररी (मस्जिद)	बाळापूर	बाळापूर	अकोला	अंतिम	स्मारके/२०१२/प्र.क्र. ४६/सां. का. ३, दिनांक ०४/१२/२०१२
३७१.	दरवाजा	बाळापूर	बाळापूर	अकोला	अंतिम	स्मारके/२०१२/प्र.क्र. ४५/सां. का. ३, दिनांक ०४/१२/२०१२
३७२.	बडी रोजा मस्जिद	बाळापूर	बाळापूर	अकोला	अंतिम	स्मारके/२०१२/प्र.क्र. ४३/सां. का. ३, दिनांक ०४/१२/२०१२

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
जिल्हा बुलढाणा						
३७३.	रंगमहाल	सिंदखेडराजा	सिंदखेडराजा	बुलढाणा	अंतिम	एएनएम १०८३/१८१३७१/(३७३६) एडीएमटी-४, दिनांक ०७/१२/१९८४
३७४.	कंचनीचा महल	फैजलापूर	मेहकर	बुलढाणा	प्राथमिक	शासन निर्णय क्र. रासंस्मा २०१५/प्र.क्र. १०६/सां. का. ३, दिनांक २७/१०/२०१६
३७५.	निळकंठेश्वर मंदिर व बारव	सिंदखेडराजा	सिंदखेडराजा	बुलढाणा	प्राथमिक	एएनएम १०८३/(८३४४१) एडीएमटी-४, दिनांक नोंद नाही.
३७६.	मोती तलाव	सिंदखेडराजा	सिंदखेडराजा	बुलढाणा	अंतिम	एएनएम १०८३/(३७३८) एडीएमटी-४, दिनांक ०६/०४/१९८४
३७७.	लखुजी जाधव वाडा	सिंदखेडराजा	सिंदखेडराजा	बुलढाणा	अंतिम	एएनएम १०८३/१८१३७१/(३७३६) एडीएमटी-४, दिनांक ०६/०४/१९८४
३७८.	सावकार वाडा	सिंदखेडराजा	सिंदखेडराजा	बुलढाणा	अंतिम	एएनएम १०८३/(३७३९) एडीएमटी-४, दिनांक ०७/०५/१९८४
३७९.	भोज	जिगाव	संग्रामपूर	बुलढाणा	प्राथमिक	क्र. रासंस्मा-२०२२/प्र.क्र.२७/सां.का.३, दि. ०३/०९/२०२३
जिल्हा अकोला						
३८०.	दारव्हा दरवाजा (वेस)	कारंजा (लाड)	कारंजा	वाशिम	अंतिम	शासन निर्णय क्र. स्मारक २०१२/प्र.क्र. २१५/ सां. का. ३, दिनांक ०४/०३/२०१४
३८१.	दिल्ली दरवाजा (वेस)	कारंजा (लाड)	कारंजा	वाशिम	प्राथमिक	क्र. स्मारक २०१२/प्र. क्र. २१६/सां.का. ३, दिनांक ११/०३/२०१३ तसेच संचालनालयाचे क्र. तंत्र/२०१७/स.सं.औ./कारंजा लाड/१५१५, दिनांक ०६/०७/२०१७ रोजीच्या पत्रान्वये अंतिम अधिसूचनेचा प्रस्ताव शासनास सादर केला आहे.
३८२.	पोहा दरवाजा (वेस)	कारंजा (लाड)	कारंजा	वाशिम	अंतिम	शासन निर्णय क्र. स्मारक २०१२/प्र.क्र. २१२/ सां.का. ३, दिनांक २८/०७/२०१६
३८३.	मंगरूळ दरवाजा (वेस)	कारंजा (लाड)	कारंजा	वाशिम	अंतिम	शासन निर्णय क्र. स्मारक २०१२/प्र.क्र. २१३/ सां.का. ३, दिनांक ०४/०३/२०१४
जिल्हा गोंदिया						
३८४.	कालभैरव मंदिर	नागरा	गोंदिया	गोंदिया	प्राथमिक	एएनएम १०८३/१७४३२३ (२६८८) एडीएमटी-४, दिनांक नोंद नाही.
जिल्हा चंद्रपूर						
३८५.	गरुड स्तंभ	माणिकगड	जिवती	चंद्रपूर	अंतिम	एएनएम/२०१५/प्र.क्र. ३२९/सां. का. ३, दिनांक २४/०५/२०००
३८६.	ऋषी तलाव (लेणी)	भटाळा	वरोरा	चंद्रपूर	अंतिम	रासंस्मा/२०११/प्र.क्र. ३२९/सां. का. ३, दिनांक ०४/१२/२०१२

अ. क्र.	स्मारकाचे नाव	गाव/शहर	तालुका	जिल्हा	अधिसूचना	अंतिम अधिसूचनेचे दिनांक
चंद्रपूर						
३८७.	महादेव मंदिर	भटाळा	वरोरा	चंद्रपूर	प्राथमिक	नोंद नाही
३८८.	प्रागैतिहासिक स्थळ	माणिकगड	जिवती	चंद्रपूर	अंतिम	प्र.क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक नोंद नाही.
३८९.	भवानी मंदिर	भटाळा	वरोरा	चंद्रपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र. ३५६/सां. का.-३, दिनांक २४/०५/२०००
३९०.	माणिकगड	माणिकगड	जिवती	चंद्रपूर	अंतिम	प्र.क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक उपलब्ध नाही. निजामाकडून प्राप्त किल्ला.
३९१.	महादेव मंदिर	बाबुपेठ, चंद्रपूर	चंद्रपूर	चंद्रपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र. ३२८/सां. का.-३, दिनांक २४/०५/२०००
३९२.	विष्णू मंदिर	माणिकगड	जिवती	चंद्रपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र. ३३२, दि.२४/०५/२०००
३९३.	शंकर मंदिर	भिसी	चिमूर	चंद्रपूर	अंतिम	एएनएम १०९५/प्र.क्र. ३३१/९५, सां.का-३, दिनांक २७/१०/१९९७
३९४.	सोमेश्वर मंदिर	राजूरा	राजूरा	चंद्रपूर	अंतिम	क्र.४९/१/१११/Arch/५१, दिनांक उपलब्ध नाही.
जिल्हा यवतमाळ						
३९५.	केदारेश्वर मंदिर	आझाद मैदान	यवतमाळ	यवतमाळ	प्राथमिक	शासन निर्णय क्र. रासंस्मा २०१२/प्र.क्र. १९२/सां.का. ३, दिनांक ०७/११/२०१३
३९६.	महादेव मंदिर	पुसद	यवतमाळ	यवतमाळ	प्राथमिक	रासंस्मा १०२००१/प्र.क्र. ११२/सां.का. ३, दिनांक नोंद नाही.
जिल्हा भंडारा						
३९७.	गोसाव्यांच्या समाध्या	मेंढा वॉर्ड	भंडारा	भंडारा	अंतिम	रासंस्मा २०१२/प्र.क्र. ४१/सां.का. ३, दिनांक ३०/०९/२०१३
३९८.	मुर्लीधर मंदिर	पवनी	पवनी	भंडारा	अंतिम	शासन निर्णय क्र. स्मारक २०१३/प्र.क्र. २००/सां.का. ३, दिनांक १६/०२/२०१७
३९९.	अंबागड	अंबागड	तुमसर	भंडारा	प्राथमिक	रासंस्मा २००३/प्र.क्र. २४२/सां.का. १, दिनांक २१/०१/२००४ तसेच संचालनालयाचे क्र. तंत्र/अंअप्र-अंबागड/भं. जि./२०१२/२०२४, दिनांक ०८/१०/२०१२ अन्वये अंतिम अधिसूचनेचा प्रस्ताव शासनास सादर केला आहे.
जिल्हा वर्धा						
४००.	हिंणघाट	हिंणघाट	हिंणघाट	वर्धा	प्राथमिक	रासंस्मा २०२३/प्र.क्र. १६०/सां.का. ३, दिनांक २४/०९/२०२४

पुरातत्व व वस्तुसंग्रहालये संचालनालय यांच्या अखत्यारीत असलेले राज्य संरक्षित स्मारकांची यादी.

एकूण पुरास्थळे – २१ एकूण किल्ले – ७० एकूण लेणी – १८ एकूण मंदिरे – १४४ इतर स्मारके – १४७
एकूण स्मारके – ४००

कार्यालयाचे नाव	पुरास्थळे	किल्ले	लेणी	मंदिरे	इतर स्मारके	एकूण
सहाय्यक संचालक, रत्नागिरी	००	२३	०२	०१	१८	४४
सहाय्यक संचालक, नाशिक	००	११	०४	२३	१२	५०
सहाय्यक संचालक, नागपूर	०३	०४	०१	४६	२९	८३
सहाय्यक संचालक, औरंगाबाद	१७	०७	०७	१८	४५	९४
सहाय्यक संचालक, नांदेड	००	०९	०२	४५	२४	८०
सहाय्यक संचालक, पुणे	०१	१६	०२	१२	१९	५०
एकूण स्मारके	२१	७०	१८	१४४	१४७	४००

४. परिशिष्ट

४.२ पुरस्कार

४.२ पुरस्कार

महाराष्ट्र भूषण पुरस्कार

१. **संक्षिप्त शिर्षक आणि व्याप्ती** — महाराष्ट्र भूषण पुरस्कार हा महाराष्ट्रातील सर्वोच्च नागरी सन्मान असल्यामुळे हा पुरस्कार देताना कोणत्याही क्षेत्रात निरपेक्ष वृत्तीने सेवा करणाऱ्या तसेच त्याद्वारे मानवी जीवन उंचावण्यासाठी उल्लेखनिय कार्य करणाऱ्या व्यक्तीचा विचार करण्यात येतो.

२. **पुरस्काराचे स्वरूप** —

(अ) रुपये २५ लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र

(शासन निर्णय अन्वये मभूपु-२०१२/सुनिठ/प्र. क्र. १४३/सांका. ४, दिनांक १ सप्टेंबर २०१२)

३. **समितीचे अध्यक्ष व सदस्य** — निवड समितीत पुढील शासकीय सदस्य असतील.

(अ) शासकीय सदस्य

मा. मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य	अध्यक्ष
मा. उपमुख्यमंत्री, (गृह), महाराष्ट्र राज्य	उपाध्यक्ष
मा. उपमुख्यमंत्री, (वित्त व नियोजन) महाराष्ट्र राज्य	उपाध्यक्ष
मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य	सदस्य
मा. सचिव, सांस्कृतिक कार्य	सदस्य
संचालक, सांस्कृतिक कार्य संचालनालय	सदस्य सचिव

सन १९९७ पासून सन २०२४ पर्यंत महाराष्ट्र भूषण पुरस्कार खालील मान्यवरांना प्रदान करण्यात आलेले आहेत.

१९९७	पु. ल. देशपांडे	साहित्य
१९९८	श्रीमती लता मंगेशकर	संगीत
१९९९	श्री. सुनिल गावस्कर	क्रीडा
२०००	डॉ. विजय भटकर	विज्ञान
२००१	श्री. सचिन तेंडुलकर	क्रीडा
२००२	श्री. भिमसेन जोशी	कला
२००३	डॉ. अभय बंग व राणी बंग	सामाजिक प्रबोधन
२००४	श्री. बाबा आमटे	सामाजिक प्रबोधन
२००५	डॉ. रघुनाथ माशेलकर	विज्ञान
२००६	श्री. रतन टाटा	उद्योग
२००७	श्री. रा. कृ. पाटील	समाज प्रबोधन
२००८	श्री. मंगेश पाडगावकर	साहित्य
२००९	श्री. नानासाहेब धर्माधिकारी	समाज प्रबोधन
२०१०	श्रीमती सुलोचना	मराठी चित्रपट
२०११	श्री. जयंत नारळीकर	विज्ञान
२०१२	डॉ. अनिल काकोडकर	विज्ञान
२०१५	श्री. बळवंत मोरेश्वर उर्फ बाबासाहेब पुरंदरे	समाजप्रबोधन
२०२१	श्रीमती आशा भोसले	गायन
२०२२	डॉ. श्री. दत्तात्रेय नारायण उर्फ अप्पासाहेब धर्माधिकारी	समाजसुधारक
२०२३	श्री. अशोक सराफ	नाटक/चित्रपट
२०२४	श्री. राम सुतार	शिल्पकला

गानसम्राज्ञी लता मंगेशकर पुरस्कार

(१) महाराष्ट्रातील गायन/संगीत या कलाक्षेत्रात प्रदीर्घ काळ उल्लेखनीय कार्य केलेल्या कलाकारांना गानसम्राज्ञी लता मंगेशकर पुरस्कार देऊन गौरव करणे व त्याद्वारे कलाक्षेत्राच्या विकासाला उत्तेजन देणे ही या पुरस्काराची उद्दिष्टे आहेत.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : रुपये १० लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र

(सुधारीत शासन निर्णय अन्वये लमंपु-२०१२/प्र. क्र. २२१/ सांका.४ दि. २६ सप्टे. २०१०)

(३) निवड समिती : निवड समितीत खालीलप्रमाणे सदस्य राहतील.

(अ) शासकीय सदस्य

(१) मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य	अध्यक्ष
(२) मा. राज्यमंत्री, सांस्कृतिक कार्य	उपाध्यक्ष
(३) सचिव, सांस्कृतिक कार्य	सदस्य
(४) संचालक, सांस्कृतिक कार्य संचालनालय	सदस्य सचिव

यापूर्वी खालील मान्यवरांना पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेले आहेत

गानसम्राज्ञी लता मंगेशकर पुरस्कार

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
१	सन १९९२-१९९३	श्रीमती माणिक वर्मा
२	सन १९९३-१९९४	श्री. श्रीनिवास खळे
३	सन १९९४-१९९५	श्री. गजानन वाटवे
४	सन १९९५-१९९६	श्री. दत्ता डावजेकर
५	सन १९९६-१९९७	श्री. जितेंद्र अभिषेकी
६	सन १९९७-१९९८	श्री. हृदयनाथ मंगेशकर
७	सन १९९८-१९९९	श्रीमती ज्योत्सना भोळे
८	सन १९९९-२०००	श्रीमती आशा भोसले
९	सन २०००-२००१	श्री. अनिल विश्वास
१०	सन २००१-२००२	श्री. सुधीर फडके
११	सन २००२-२००३	श्री. रविंद्र जैन
१२	सन २००३-२००४	श्री. प्यारेलाल शर्मा
१३	सन २००४-२००५	श्री. मन्ना डे
१४	सन २००५-२००६	श्री. स्नेहल भाटकर
१५	सन २००६-२००७	श्रीमती जयमाला शिलेदार
१६	सन २००७-२००८	श्री. खय्याम
१७	सन २००८-२००९	श्री. महेंद्र कपूर
१८	सन २००९-२०१०	श्रीमती सुमन कल्याणपूर
१९	सन २०१०-२०११	श्रीमती सुलोचना चव्हाण
२०	सन २०११-२०१२	श्री. यशवंत देव
२१	सन २०१२-२०१३	श्री. आनंदजी शाह
२२	सन २०१३-२०१४	श्री. अशोक पत्की
२३	सन २०१४-२०१५	श्रीमती कृष्णा कल्ले
२४	सन २०१५-२०१६	श्री. प्रभाकर जोग
२५	सन २०१६-२०१७	श्री. उत्तम ब्रिदपाल सिंग
२६	सन २०१७-२०१८	श्रीमती पुष्पा पागधरे
२७	सन २०१८-२०१९	श्री. विजय पाटील उर्फ राम लक्ष्मण
२८	सन २०१९-२०२०	श्रीमती. उषा खन्ना
२९	सन २०२०-२०२१	श्रीमती उषा मंगेशकर
३०	सन २०२१-२०२२	पं. हरिप्रसाद चौरसिया
३१	सन २०२२-२०२३	श्री. सुरेश वाडकर
३२	सन २०२३-२०२४	श्रीमती अनुराधा पौडवाल
३३	सन २०२४-२०२५	श्री. भीमराव पांचाळे

नटवर्य प्रभाकर पणशीकर रंगभूमी जीवन गौरव पुरस्कार

(१) रंगभूमीवरील उत्कृष्ट कामगिरी केलेल्या ज्येष्ठ नाट्य कलाकारास नटवर्य प्रभाकर पणशीकर यांच्या नावे रंगभूमी जीवन गौरव पुरस्कार या नावाने एका कलाकारास त्या त्या वर्षी पुरस्कार देऊन गौरविण्यात येते.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : रुपये १० लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र.

(३) निवड व निर्णय समितीची पुनर्रचना : निवड समितीत खालीलप्रमाणे सदस्य असतील.

निवड समिती

१. मा. मंत्री (सांस्कृतिक कार्य)	: अध्यक्ष
२. मा. राज्यमंत्री (सांस्कृतिक कार्य)	: उपाध्यक्ष
३. मा. सचिव, (सांस्कृतिक कार्य)	: सदस्य
४. मा. अध्यक्ष, अखिल भारतीय मराठी नाट्य परिषद, मुंबई	: सदस्य
५. मा. अध्यक्ष, अखिल भारतीय मराठी नाट्यसंमेलन	: सदस्य
६. संचालक, सांस्कृतिक कार्य संचालनालय, मुंबई	: सदस्य सचिव

यापूर्वी खालील मान्यवरांना पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेला आहे.

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
(१)	सन २००६-०७	मा. श्री. प्रभाकर पणशीकर
(२)	सन २००७-०८	मा. श्रीमती विजया मेहता
(३)	सन २००८-०९	मा. श्री. भालचंद्र पेंढारकर
(४)	सन २००९-१०	मा. श्री. मधुकर तोरडमल
(५)	सन २०१०-११	श्रीमती सुलभा देशपांडे
(६)	सन २०११-१२	श्रीमती सुधा करमरकर
(७)	सन २०१२-१३	श्री. आत्माराम भेंडे
(८)	सन २०१३-१४	श्री. अरुण काकडे
(९)	सन २०१४-१५	श्री. श्रीकांत मोघे
(१०)	सन २०१५-१६	श्री. रामकृष्ण नाईक
(११)	सन २०१६-१७	श्री. लीलाधर कांबळी
(१२)	सन २०१७-१८	श्री. बाबा पार्सेकर
(१३)	सन २०१८-१९	श्री. जयंत सावरकर
(१४)	सन २०१९-२०	श्री. रत्नाकर मतकरी
(१५)	सन २०२०-२१	श्री. दत्ता भगत
(१६)	सन २०२१-२२	श्री. सतीश आळेकर
(१७)	सन २०२२-२३	श्रीमती सुहासिनी देशपांडे
(१८)	सन २०२३-२४	श्री. अशोक समेळ
(१९)	सन २०२४-२५	श्री. प्रकाश बुध्दीसागर

संगीताचार्य रंगभूमी कै. बळवंत पांडुरंग तथा अण्णासाहेब किल्लोस्कर महाराष्ट्र राज्य संगीत रंगभूमी जीवन गौरव पुरस्कार

(१) संगीत रंगभूमीवरील उत्कृष्ट कामगिरी केलेल्या ज्येष्ठ नाट्य कलाकारास संगीत रंगभूमी जीवन गौरव पुरस्कार कै. बळवंत पांडुरंग तथा अण्णासाहेब किल्लोस्कर या नावाने एका कलाकारास त्या त्या वर्षी पुरस्कार देऊन गौरविण्यात येते.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : रुपये १० लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र.

(३) निवड समिती व निर्णय समितीची पुनर्रचना : नटवर्य प्रभाकर पणशीकर महाराष्ट्र रंगभूमी जीवन गौरव पुरस्कार प्रदान करण्यासाठीची समिती गठित करण्यात आलेली आहे. त्याच समितीस सदर पुरस्कारासाठी कलावंताची निवड करण्याचे अधिकार प्रदान करण्यात आले आहेत. निवड समितीत खालीलप्रमाणे सदस्य राहतील.

निवड समिती

१. मा. मंत्री (सांस्कृतिक कार्य) : अध्यक्ष
 २. मा. राज्यमंत्री (सांस्कृतिक कार्य) : उपाध्यक्ष
 ३. मा. सचिव, (सांस्कृतिक कार्य) : सदस्य
 ४. मा. अध्यक्ष, अखिल भारतीय मराठी नाट्य परिषद, मुंबई : सदस्य
 ५. मा. अध्यक्ष, अखिल भारतीय मराठी नाट्यसंमेलन : सदस्य
 ६. संचालक, सांस्कृतिक कार्य संचालनालय, मुंबई : सदस्य सचिव

यापूर्वी खालील मान्यवरांना पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेला आहे.

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
(१)	सन २००९-१०	श्रीमती फैय्याज
(२)	सन २०१०-११	श्री. प्रसाद सावकार
(३)	सन २०११-१२	श्रीमती जयमाला शिलेदार
(४)	सन २०१२-१३	श्री. अरविंद पिळगांवकर
(५)	सन २०१३-१४	श्री. रामदास कामत
(६)	सन २०१४-१५	श्रीमती किर्ती शिलेदार
(७)	सन २०१५-१६	श्रीमती रजनी जोशी
(८)	सन २०१६-१७	श्री. चंद्रकांत उर्फ चंदू डेगवेकर
(९)	सन २०१७-१८	श्रीमती निर्मला गोगटे
(१०)	सन २०१८-१९	श्री. विनायक थोरात
(११)	सन २०१९-२०	श्रीमती मधुवंती दांडेकर
(१२)	सन २०२०-२१	श्रीमती दिप्ती भोगले
(१३)	सन २०२१-२२	श्री. सुधीर ठाकूर
(१४)	सन २०२२-२३	श्रीमती नयना आपटे
(१५)	सन २०२३-२४	पं. मकरंद कुंडले
(१६)	सन २०२४-२५	श्रीमती शुभदा दादरकर

तमाशा सम्राज्ञी कै. विठाबाई नारायणागांवकर लोककला जीवन गौरव पुरस्कार

(१) महाराष्ट्रातील लोकप्रिय तमाशा या लोककलाक्षेत्रात प्रदीर्घ काळ उल्लेखनीय कार्य करणाऱ्या ज्येष्ठ कलाकारास कै. विठाबाई नारायणागांवकर जीवन गौरव पुरस्कार देऊन गौरव करून कलाकाराने त्या क्षेत्रात दिलेल्या योगदानाचा यथोचित सत्कार करणे हे या पुरस्काराची उद्दिष्टे आहेत.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : रुपये १० लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र. (मा. मंत्री सां. का. यांनी घोषणा रु.१०.०० लक्ष)

(३) निवड व निर्णय समितीची पुनर्रचना : निवड समितीत खालील सदस्य राहतील.

निवड समिती

(अ) शासकीय सदस्य –

१. मा. मंत्री (सांस्कृतिक कार्य) : अध्यक्ष
 २. मा. सचिव (पं. व. सा. का.) : सचिव
 ३. संचालक, सांस्कृतिक कार्य संचालनालय : सदस्य सचिव

यापूर्वी खालील मान्यवरांना पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेला आहे.

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
(१)	सन २००५-०६	मा. श्रीमती कांताबाई सातारकर
(२)	सन २००६-०७	मा. श्री. वसंत कुशाबा रोकडे (अवसरीकर)
(३)	सन २००७-०८	मा. श्रीमती सुलोचना नलावडे
(४)	सन २००८-०९	मा. श्री. हरिभाऊ बडे नगरकर
(५)	सन २००९-१०	श्रीमती मंगला बनसोडे
(६)	सन २०१०-११	श्री. साधु रामा पाटसुते
(७)	सन २०११-१२	श्री. अंकुश संभाजी बडे उर्फ बाळू
(८)	सन २०१२-१३	श्रीमती प्रभा शिवणेकर
(९)	सन २०१३-१४	श्री. भिमराव तातोराम गोपाळ उर्फ भिमाभाऊ सांगवीकर
(१०)	सन २०१४-१५	श्री. गंगाराम बुवा कवठेकर
(११)	सन २०१५-१६	श्रीमती राधाबाई कारभारी खोडे-नाशिककर
(१२)	सन २०१६-१७	श्री. मधुकर नेराळे
(१३)	सन २०१७-१८	श्रीमती बशीर कमरुद्दीन मोमिन (कवठेकर)
(१४)	सन २०१८-१९	श्रीमती गुलाबबाई संगमनेरकर
(१५)	सन २०१९-२०	श्री. अतांबर शिरढोणकर
(१६)	सन २०२०-२१	श्रीमती संध्या रमेश माने
(१७)	सन २०२१-२२	श्रीमती हिराबाई कांबळे
(१८)	सन २०२२-२३	श्री. अशोक पेटकर
(१९)	सन २०२३-२४	श्रीमती शशिकला झुंबर सुप्रे
(२०)	सन २०२४-२५	श्री. जनार्दन वायदंडे

भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी शास्त्रीय संगीत जीवन गौरव पुरस्कार

(१) शास्त्रीय संगीत क्षेत्रात गायन व वादन यामध्ये प्रदीर्घकाळ उल्लेखनिय कार्य केलेल्या कलाकारांना भारतरत्न पं. भीमसेन जोशी यांच्या नावे शास्त्रीय संगीत जीवन गौरव पुरस्कार देऊन गौरविण्यात येते.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : रु. १० लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र.

(३) निवड समिती : निवड समितीत खालील शासकीय सदस्य राहतील.

(अ) शासकीय सदस्य :

१. मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य	:	अध्यक्ष
२. मा. सचिव (सां.का)	:	सदस्य
३. संचालक, सांस्कृतिक कार्य संचालनालय	:	सदस्य सचिव

(६) पुरस्कारप्राप्त मान्यवरांची यादी

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
(१)	सन २०१२-१३	श्रीमती किशोरी आमोणकर
(२)	सन २०१३-१४	पं. जसराज
(३)	सन २०१४-१५	डॉ. प्रभा अत्रे
(४)	सन २०१५-१६	पं. राम नारायण
(५)	सन २०१६-१७	श्रीमती परवीन सुलताना
(६)	सन २०१७-१८	श्रीमती माणिक भिडे
(७)	सन २०१८-१९	श्री. केशव गिंडे
(८)	सन २०१९-२०	पं. अरविंद परिख
(९)	सन २०२०-२१	एम. राजम
(१०)	सन २०२१-२२	पं. शिवकुमार शर्मा (मरणोत्तर)
(११)	सन २०२२-२३	पं. उल्हास कशाळकर
(१२)	सन २०२३-२४	पं. शशिकांत (नाना) मुळ्ये
(१३)	सन २०२४-२५	श्रीमती आरती अंकलीकर-टिकेकर

चित्रपती व्ही. शांताराम जीवन गौरव पुरस्कार व चित्रपती व्ही. शांताराम विशेष योगदान पुरस्कार Filmcity (चित्रनगरी)

(१) मराठी चित्रपट क्षेत्राच्या उत्कर्षाकरिता ज्यांनी दिर्घकाळ आपले आयुष्य घालविले आहे तसेच चित्रपट सृष्टीत आपल्या अभिनय, संगीत, निर्मिती, दिग्दर्शन इत्यादी अष्टपैलू गुणांनी त्या क्षेत्रात उत्कृष्ट कामगिरी केली आहे अशा व्यक्तीस चित्रपती व्ही. शांताराम स्मृती जीवन गौरव व चित्रपती व्ही. शांताराम स्मृती विशेष योगदान पुरस्काराने सन्मानित करण्यात येते.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : जीवन गौरव पुरस्कार रु. १० लाख रोख व विशेष योगदान पुरस्कार रु. ६ लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र. जीवनगौरव व्ही. शांताराम पुरस्कार रक्कम रु. १० लक्ष (शा. नि. नि. १३-२-२०२४)

(३) निवड समिती : निवड समितीत खालीप्रमाणे सदस्य असतील.

(अ) शासकीय सदस्य —

१. मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य	:	अध्यक्ष
२. मा. सचिव सांस्कृतिक कार्य	:	सदस्य
३. मा. संचालक, सांस्कृतिक कार्य	:	सदस्य सचिव
४. मा. व्यवस्थापकीय संचालक, चित्रनगरी	:	सदस्य
५. प्रकल्प संचालक, पु. ल. दे. अ.	:	सदस्य

यापूर्वी खालील मान्यवरांना चित्रपती व्ही. शांताराम पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेला आहे.

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
(१)	सन १९९४-९५	चंद्रकांत मांडे
(२)	सन १९९५-९६	सुधीर फडके
(३)	सन १९९६-९७	ललिता पवार
(४)	सन १९९७-९८	सुलोचना लाटकर
(५)	सन १९९८-९९	दिनकर पाटील
(६)	सन १९९९-२०००	सुमती गुप्ते-जोगळेकर
(७)	सन २०००-२००१	वसंत पेंटर
(८)	सन २००१-२००२	राम गबाले
(९)	सन २००२-२००३	चंद्रकांत गोखले
(१०)	सन २००३-२००४	जयश्री गडकर
(११)	सन २००४-२००५	वनमाला
(१२)	सन २००५-२००६	अण्णासाहेब देऊळगांवकर
(१३)	सन २००६-२००७	अशोक सराफ
(१४)	सन २००७-२००८	राजदत्त
(१५)	सन २००८-२००९	सीमा रमेश देव
(१६)	सन २००९-२०१०	(१) जगदीश खेबुडकर (जीवन गौरव) (२) महेश कोठारे (विशेष योगदान)
(१७)	सन २०१०-२०११	(१) आशा काळे (जीवन गौरव) (२) सचिन पिळगांवकर (विशेष योगदान)
(१८)	सन २०११-२०१२	(१) श्री. जब्बार पटेल (जीवन गौरव) (२) श्रीमती स्मिता तळवळकर (विशेष योगदान)
(१९)	सन २०१२-२०१३	(१) लिला गांधी (जीवन गौरव) (२) दिलीप प्रभावळकर (विशेष योगदान)
(२०)	सन २०१३-२०१४	(१) पंढरीनाथ जुकर (जीवन गौरव) (२) श्रीमती रीमा लागु (विशेष योगदान)
(२१)	सन २०१४-२०१५	(१) श्रीमती उमा भेंडे (जीवनगौरव) (२) अजय-अतुल (विशेष योगदान)
(२२)	सन २०१५-२०१६	(१) श्री. सुर्यकांत लवंदे (जीवनगौरव) (२) श्रीमती सोनाली कुलकर्णी (विशेष योगदान)
(२३)	सन २०१६-२०१७	(१) श्री. व्ही. एन. मयेकर (जीवनगौरव) (२) श्रीमती अलका कुबल (विशेष योगदान)
(२४)	सन २०१७-१८	(१) श्री. विक्रम गोखले (जीवनगौरव) (२) श्री. अरुण नलावडे (विशेष योगदान)
(२५)	सन २०१८-१९	(१) श्री. विजय चव्हाण (जीवन गौरव) (२) श्रीमती मृणाल कुलकर्णी (विशेष योगदान)
(२६)	सन २०१९-२०	(१) सुषमा शिरोमणी (जीवनगौरव) (२) भरत जाधव (विशेष योगदान)
(२७)	सन २०२०-२१	(१) स्व. रविंद्र महाजनी (जीवनगौरव) (२) गजेंद्र अहिरे (विशेष योगदान)
(२८)	सन २०२१-२२	(१) उषा चव्हाण (जीवनगौरव) (२) रविंद्र साठे (विशेष योगदान)
(२९)	सन २०२२-२३	(१) उषा नाईक (जीवनगौरव) (२) नागराज मंजुळे (विशेष योगदान)
(३०)	सन २०२३-२४	(१) शिवाजी साटम (जीवन गौरव) (२) दिग्पाल लांजेकर (विशेष योगदान)
(३१)	सन २०२४-२५	(१) श्री. महेश मांजरेकर (जीवन गौरव) (२) श्रीमती मुक्ता बर्वे (योगदान पुरस्कार)

राज कपूर जीवन गौरव पुरस्कार व राज कपूर विशेष योगदान पुरस्कार Filmcity (चित्रनगरी)

(१) हिंदी चित्रपट क्षेत्राच्या उत्कर्षाकरिता ज्यांनी दिर्घकाळ आपले आयुष्य घालविले आहे तसेच चित्रपट सृष्टीत आपल्या अभिनय, संगीत, निर्मिती, दिग्दर्शन इत्यादी अष्टपैलू गुणांनी त्या क्षेत्रात उत्कृष्ट कामगिरी केली आहे अशा व्यक्तीस स्वर्गीय राज कपूर पुरस्काराने सन्मानित करण्यात येते.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : जीवनगौरव पुरस्कार रु. १० लाख रोख व विशेष योगदान पुरस्कार रु. ६ लाख रोख, प्रत्येकी स्मृतीचिन्ह व मानपत्र.
(शासन निर्णय दि. १३-२-२०२४)

(३) निवड समिती : समितीत खालील सदस्य राहतील.

निवड समिती

(अ) शासकीय सदस्य —

१. मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य	:	अध्यक्ष
२. मा. सचिव सांस्कृतिक कार्य	:	सदस्य
३. संचालक, सांस्कृतिक कार्य	:	सदस्य सचिव
४. व्यवस्थापकीय संचालक, चित्रनगरी	:	सदस्य
५. प्रकल्प संचालक, पु. ल. दे. अ.	:	सदस्य

यापूर्वी खालील मान्यवरांना राजकपूर पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेला आहे.

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
(१)	सन १९९८-९९	रामानंद सागर
(२)	सन १९९९-२०००	केदार शर्मा
(३)	सन २०००-२००१	मास्टर भगवान
(४)	सन २००१-२००२	श्रीमती संध्या
(५)	सन २००२-२००३	नौशाद
(६)	सन २००३-२००४	राजेश खन्ना
(७)	सन २००४-२००५	प्राण
(८)	सन २००५-२००६	शम्मी कपूर
(९)	सन २००६-२००७	रजनीकांत
(१०)	सन २००७-२००८	यश चोप्रा
(११)	सन २००८-२००९	गुलजार
(१२)	सन २००९-२०१०	(१) रेखा (प्रतिभा गौरव) (२) आमीर खान (विशेष योगदान)
(१३)	सन २०१०-२०११	(१) मनोज कुमार (जीवन गौरव) (२) आशुतोष गोवारीकर (विशेष योगदान)
(१४)	सन २०११-२०१२	(१) गोविंद निहलानी (जीवन गौरव) (२) शबाना आझमी (विशेष योगदान)
(१५)	सन २०१२-२०१३	(१) श्याम बेनेगल (जीवन गौरव) (२) माधुरी दिक्षित (विशेष योगदान)
(१६)	सन २०१३-२०१४	(१) बासू चटर्जी (जीवन गौरव) (२) नाना पाटेकर (विशेष योगदान)
(१७)	सन २०१४-२०१५	(१) श्रीमती तनुजा (जीवन गौरव) (२) श्री. मधूर भांडारकर (विशेष योगदान)
(१८)	सन २०१५-२०१६	(१) श्रीमती शशिकला जावळकर (जीवन गौरव) (२) श्रीमती विद्या बालन (विशेष योगदान)
(१९)	सन २०१६-२०१७	(१) जितेंद्र कपूर (जीवन गौरव) (२) अनिल कपूर (विशेष योगदान)
(२०)	सन २०१७-२०१८	(१) सायरा बानो (जीवन गौरव) (२) जॅकी श्रॉफ (विशेष योगदान)
(२१)	सन २०१८-१९	(१) धर्मेन्द्र देओल (जीवन गौरव) (२) राजकुमार हिराणी (विशेष योगदान)
(२२)	सन २०१९-२०	(१) वामन भोसले (२) परेश रावल
(२३)	सन २०२०-२१	(१) अरुणा इराणी (जीवन गौरव) (२) जे. पी. दत्ता (विशेष योगदान)
(२४)	सन २०२१-२२	(१) मिथून चक्रवर्ती (जीवन गौरव) (२) सोनु निगम (विशेष योगदान)
(२५)	सन २०२२-२३	(१) हेलन (जीवन गौरव) (२) विधू विनोद चोप्रा (विशेष योगदान)
(२६)	सन २०२३-२४	(१) आशा पारेख (जीवन गौरव) (२) एन. चंद्रा उर्फ चंद्रकांत नावेंकर (विशेष योगदान)
(२७)	सन २०२४-२५	(१) श्री. अनुपम खेर (जीवन गौरव) (२) श्रीमती काजोल देवगण (विशेष योगदान)

महाराष्ट्र राज्य मराठी चित्रपट महोत्सव Filmcity (चित्रनगरी)

मराठी चित्रपट क्षेत्राच्या उत्कर्षाकरिता तसेच चित्रपट सृष्टीत आपल्या अभिनय, संगीत, निर्मिती, दिग्दर्शन इत्यादी अष्टपैलू गुणांनी त्या क्षेत्रात उत्कृष्ट कामगिरी करणाऱ्या कलाकारांना उत्तेजन देण्याच्या हेतूने प्रतिवर्षी मराठी चित्रपट महोत्सवाचे आयोजन केले जाते. दरवर्षी चित्रपट क्षेत्रातील विभागवार तज्ञ समितीची नेमणूक केली जाते व त्यांच्या शिफारशीच्या आधारे शासनाच्या संमतीने खालीलप्रमाणे पारितोषिके प्रदान केली जातात.

अ. क्र.	पुरस्कार	रक्कम
(१)	दादासाहेब फाळके सर्वोत्कृष्ट चित्रपट क्रमांक १	४,००,०००
(२)	भालजी पेंढारकर सर्वोत्कृष्ट चित्रपट क्रमांक १-दिग्दर्शक	२,००,०००
(३)	बाबुराव पेन्टर सर्वोत्कृष्ट चित्रपट क्रमांक २	३,००,०००
(४)	राजा परांजपे सर्वोत्कृष्ट चित्रपट क्रमांक २-दिग्दर्शक	१,००,०००
(५)	मास्टर विनायक सर्वोत्कृष्ट चित्रपट क्रमांक ३	२,००,०००
(६)	मास्टर विनायक सर्वोत्कृष्ट चित्रपट क्रमांक ३-दिग्दर्शक	५०,०००
(७)	कै. व्ही. शांताराम सामाजिक प्रश्न हाताळणारा चित्रपट	१,५०,०००
(८)	कै. दत्ता धर्माधिकारी सामाजिक प्रश्न हाताळणारा मराठी चित्रपट-दिग्दर्शक	१,००,०००
(९)	कै. दादा कोंडके ग्रामीण प्रश्न हाताळणारा मराठी चित्रपट	१,५०,०००
(१०)	कै. अनंत माने ग्रामीण प्रश्न हाताळणारा मराठी चित्रपट-दिग्दर्शक	१,००,०००
(११)	कै. शाहू मोडक उत्कृष्ट अभिनेता	१,००,०००
(१२)	कै. स्मिता पाटील उत्कृष्ट अभिनेत्री	१,००,०००
(१३)	कै. मधुसुदन कालेलकर उत्कृष्ट कथा	५०,०००
(१४)	कै. दामूअण्णा मालवणकर विनोदी अभिनेता	५०,०००
(१५)	कै. रत्नमाला विनोदी अभिनेत्री	५०,०००
(१६)	कै. चिंतामणराव कोल्हटकर सहाय्यक अभिनेता	५०,०००
(१७)	कै. शांता हुबळीकर व हंसा वाडकर सहाय्यक अभिनेत्री	५०,०००
(१८)	कै. काशिनाथ घाणेकर प्रथम पदार्पण अभिनेता	५०,०००
(१९)	कै. रंजना देशमुख प्रथम पदार्पण अभिनेत्री	५०,०००
(२०)	उत्कृष्ट पटकथा श्वास फाउंडेशन पुरस्कार	५०,०००
(२१)	कै. ग. दि. माडगूळकर उत्कृष्ट गीत	५०,०००
(२२)	कै. आचार्य अत्रे उत्कृष्ट संवाद	५०,०००
(२३)	कै. अरूण पौडवाल उत्कृष्ट संगीत दिग्दर्शक	५०,०००
(२४)	उत्कृष्ट पार्श्व संगीत	५०,०००
(२५)	कै. पांडुरंग नाईक उत्कृष्ट छाया लेखन	५०,०००
(२६)	उत्कृष्ट ध्वनीमुद्रण	५०,०००
(२७)	उत्कृष्ट संकलन	५०,०००
(२८)	कै. साहेबमामा उर्फ फत्तेलाल उत्कृष्ट कला दिग्दर्शक	५०,०००
(२९)	उत्कृष्ट पार्श्वगायिका	५०,०००
(३०)	उत्कृष्ट पार्श्वगायक	५०,०००
(३१)	उत्कृष्ट वेशभूषाकार	५०,०००
(३२)	उत्कृष्ट रंगभूषाकार	५०,०००
(३३)	उत्कृष्ट नृत्यदिग्दर्शक	५०,०००
(३४)	कै. गजानन जहागिरदार उत्कृष्ट बालकलाकार	५०,०००
(३५)	उत्कृष्ट ध्वनी संयोजन	५०,०००
(३६)	प्रथम पदार्पण चित्रपट निर्माता	१,००,०००
(३७)	प्रथम पदार्पण चित्रपट दिग्दर्शक	१,००,०००
(३८)	चित्रपती व्ही. शांताराम जीवन गौरव पुरस्कार	१०,००,०००
(३९)	चित्रपती व्ही. शांताराम विशेष योगदान पुरस्कार	६,००,०००
(४०)	स्व. राजकपूर जीवन गौरव पुरस्कार	१०,००,०००
(४१)	स्व. राजकपूर विशेष योगदान पुरस्कार	६,००,०००

ज्ञानोबा-तुकाराम पुरस्कार

(१) अखिल भारतीय स्तरावर संत साहित्यावर उत्कृष्ट साहित्य/वाङ्मय लिहिणाऱ्या लेखकास प्रतिवर्षी ज्ञानोबा-तुकाराम या पुरस्काराने सन्मानित करणे हे या पुरस्काराचे उद्दिष्ट आहेत.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप : रुपये १० लाख रोख, स्मृतीचिन्ह व मानपत्र.

(३) निवड व निर्णय समितीचे अध्यक्ष व सदस्य : समितीत खालील सदस्य राहतील.

निवड समिती

(अ) शासकीय सदस्य –

१. मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य	: अध्यक्ष
२. मा. सचिव, सांस्कृतिक कार्य	: उपाध्यक्ष
३. मा. संचालक, सांस्कृतिक कार्य	: सदस्य सचिव

यापूर्वी खालील मान्यवरांना सदरचा पुरस्कार प्रदान करण्यात आलेला आहे.

अ. क्र.	वर्ष	पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांचे नाव
(१)	सन २००७-०८	श्री. रा. चिं. ढेरे
(२)	सन २००८-०९	डॉ. दादा महाराज मनमाडकर
(३)	सन २००९-१०	श्री. जगन्नाथ महाराज नाशिककर
(४)	सन २०१०-११	श्री. रामकृष्ण महाराज लहवितकर
(५)	सन २०११-१२	डॉ. यु. म. पठाण
(६)	सन २०१२-१३	श्री. रामदास डांगे
(७)	सन २०१३-१४	फादर फ्रान्सिस दिब्रेटो
(८)	सन २०१४-१५	श्री. मारूती महाराज कुन्हेकर
(९)	सन २०१५-१६	डॉ. उषा माधव देशमुख
(१०)	सन २०१६-१७	श्री. निवृत्ती महाराज वक्ते
(११)	सन २०१७-१८	डॉ. किसन महाराज साखरे
(१२)	सन २०१८-१९	डॉ. मधुकर जोशी
(१३)	सन २०१९-२०	श्री. बद्रीनाथ तनपुरे महाराज
(१४)	सन २०२०-२१	ह.भ.प. बाबा महाराज सातारकर
(१५)	सन २०२१-२२	स्वामी श्री गोविंददेव गिरी
(१६)	सन २०२२-२३	मा. बाभूळगावकर शास्त्री
(१७)	सन २०२३-२४	श्री. नारायण जाधव
(१८)	सन २०२४-२५	श्री. संजय महाराज पाचपोर

राज्य सांस्कृतिक पुरस्कार

सांस्कृतिक क्षेत्रात विशेष कार्य करणाऱ्या कलावंत व्यक्तींना सांस्कृतिक राज्य पुरस्काराने सन्मानित करणे हे या पुरस्काराचे उद्दिष्ट आहे.

(२) पुरस्काराचे स्वरूप :

(१) एकूण २५ राज्य सांस्कृतिक पुरस्कार (ज्येष्ठ कलाकार) प्रत्येकी रु. ३.०० लक्ष पुरस्कार रक्कम

(२) एकूण २५ राज्य सांस्कृतिक पुरस्कार (युवा कलाकार) प्रत्येकी रु. १.०० लक्ष इतकी पुरस्कार रक्कम मंजूर करण्यात आली आहे.

(३) पुरस्काराचे क्षेत्र – खालील २५ क्षेत्रात लक्षणीय कार्य करणारे कलावंत

(१) नाट्य	(१५) लावणी/संगीतबारी
(२) कंठ संगीत	(१६) भारुड/गवळण/विधीनाट्य
(३) वाद्यसंगीत	(१७) वाद्य निर्मिती करणारे कलाकार
(४) चित्रपट	(१८) झाडीपट्टी/खडीगंमत/दंडार
(५) तमाशा	(१९) दशावतार/नमनखेळ/वहीगायन
(६) किर्तन	(२०) दुर्मिळ, प्रयोगात्मक कला व मौखिक परंपरा जपणार व त्यांचे जतन, वहन व संवर्धन करणाऱ्या व्यक्ती किंवा संस्था
(७) शाहीरी	(२१) प्रयोगात्मक कलेशी संबंधित संग्रहालय/संस्था
(८) लोककला	(२२) ध्वनीतंत्रज्ञ/संकलक पुरस्कार
(९) नृत्य	(२३) संगीत संयोजन
(१०) शाहीरी	(२४) व्हॉईस ओव्हर आर्टिस्ट/निवेदन
(११) उप शास्त्रीय संगीत	(२५) छ. शिवाजी महाराज महावारसा
(१२) आदिवासी गिरीजन कला	
(१३) प्रयोगात्मक कलेच्या क्षेत्रातील अध्यासक व पत्रकार	
(१४) लोकनृत्य	

(४) निवड समिती – निवड समितीत खालील सदस्य राहतील.

(अ) शासकीय सदस्य

१. मा. मंत्री, सांस्कृतिक कार्य	: अध्यक्ष
२. मा. सचिव पर्यटन व सांस्कृतिक कार्य	: सदस्य
३. संचालक सांस्कृतिक कार्य	: सदस्य सचिव

मागील ३ वर्षातील राज्य सांस्कृतिक पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांची यादी

अ. क्र.	पुरस्कार	सन २०२३	सन २०२४	सन २०२५
१	नाटक	श्रीमती ज्योती सुभाष	श्रीमती विशाखा सुभेदार	श्री. अरुण कदम
२	कंठ संगीत गायन	श्री. रघुनंदन पणशीकर	श्री. सुदेश भोसले	श्री. धनंजय जोशी
३	उपशास्त्रीय संगीत गायन	पं. ऋषीकेश बोडस	डॉ. विकास कशाळकर	श्री. उदय भवाळकर
४	वाद्यसंगीत	श्री. शशिकांत सुरेश भोसले	श्री. पांडुरंग मुखडे	श्री. विजय चव्हाण (ढोलकी)
५	चित्रपट (मराठी)	श्रीमती निशिगंधा वाड	श्रीमती रोहिणी हडुंगडी	श्री. शिवाजी लोटन पाटील
६	कीर्तन/समाज प्रबोधन	श्री. मकरंद स्वामी रामदासी	श्री. संजयनाना धोंडगे	श्री. गहिनाथ ज्ञानेश्वर अवसेकर महाराज
७	तमाशा	श्रीमती उमा खुडे	श्री. कैलास मारुती सावंत	श्री. कोंडीराम आवळे
८	शाहीर कृष्णराव साबळे पुरस्कार	शाहीर राजू राऊत	शाहीर राजेंद्र कांबळे	शाहीर मधुकर मोरे
९	संगीत नृत्य	श्री. सदानंद राणे	श्रीमती सोनिया परचुरे	श्रीमती. रंजना फडके
१०	लोककला	किर्तनकार भाऊराव थुटे महाराज	श्री. अभिमन्यू धर्माजी सावदेकर	श्री. हरीभाऊ वेरूळकर
११	आदिवासी गिरीजन कला	सुरेश नाना रणसिंग	श्री. शिवराम शंकर घुटे	श्री. रायसिंग हिरा पाडवी
१२	कलादान	श्री. यशवंत रघुनाथ तेडोलकर	श्री. नागेश सुर्वे (ऋषीराज)	श्री. चंद्रकांत घरोटे
१३	प्रयोगात्मक कलेच्या क्षेत्रातील अभ्यास व पत्रकार	--	प्रा. आनंद गिरी	श्री. संजीव भागवत
१४	लोकनृत्य	--	श्री. सुभाष नकासे	श्री. अरविंद राजपुत
१५	लावणी/संगीतबारी	--	श्रीमती. शकुंतला नगरकर	श्रीमती. कल्पना जावळीकर
१६	भारुड/विधीनाट्य/गौळण	--	श्रीमती पद्मजा कुलकर्णी	श्रीमती गोदावरी मुंडे
१७	वाद्य निर्मिती करणारे कलाकार	--	श्री. युसुफ घडूलाल मुल्ला	श्री. भालेराव नागोराव दडांजे
१८	झाडीपट्टी/दंडार/खडीगमंत	--	श्री. रामदास चौधरी	श्री. बुधा भलावी (खडीगमंत)
१९	दशावतार/नमनखेळ/वहीगायन	--	श्री. ओमप्रकाश यशवंत चव्हाण	श्री. भानुदास संभा सावंत

मागील ३ वर्षातील राज्य सांस्कृतिक पुरस्कार प्राप्त मान्यवरांची यादी

अ. क्र.	पुरस्कार	सन २०२३	सन २०२४	सन २०२५
२०	दुर्मिळ, प्रयोगात्मक कला व मौखिक परंपरा जपणारे व त्यांचे जतन, संवर्धन करणाऱ्या व्यक्ती/संस्था	--	श्री. धर्मा कांबळे (डकलवार)	श्रीमती सखराबाई टेकाळे
२१	प्रयोगात्मक कलेशी संबंधित संग्रहालय/संस्था	--	तांबेश्वर शाहिरी कलापथक (शाहीर तुकाराम ठोंबरे)	श्री. विश्राम ठाकर आदिवासी कला आंगण चॅरीटेबल ट्रस्ट
२२	ध्वनीतंत्र/संकलक पुरस्कार	--	श्री. अविनाश ओक	श्री. महेश आंबेरकर
२३	संगीत संयोजन	--	श्री. अमर हळदीपुर	श्री. कमलेश भडकमकर
२४	व्हाईस ओव्हर आर्टिस्ट/निवेदन	--	श्री. अंबरीश मिश्र	श्री. उदय सबनीस
२५	छत्रपती शिवाजी महाराज महावारसा पुरस्कार २०२५	--	--	श्री. विशाल शर्मा अखिल महाराष्ट्र गिर्यारोहन महासंघ

टिप- (१) अनुक्रमांक १३ ते २४ मध्ये नमूद कलाक्षेत्रांचा तसेच युवा राज्य सांस्कृतिक पुरस्कारांचा समावेश विभागाच्या दिनांक १३ फेब्रुवारी, २०२४ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये करण्यात आला आहे.

(२) विभागाच्या दिनांक ३० जुलै, २०२५ रोजीच्या शासन निर्णय "छत्रपती शिवाजी महाराज महावारसा पुरस्कार" घोषणा करण्यात आली. त्यानुसार सन २०२५ चा प्रथम पुरस्कार दिनांक ४ ऑगस्ट, २०२५ रोजीच्या शासन निर्णय जाहीर करण्यात आला.

राज्य सांस्कृतिक युवा पुरस्कार २०२४-२५

अ. क्र.	कलाक्षेत्र	सन २०२४	सन २०२५
१	नाटक	श्रीमती तेजश्री प्रधान	श्री. भूषण कडू
२	कंठसंगीत	श्री. धनंजय म्हसकर	श्री. मयुर सुकाळे
३	वाद्यसंगीत	श्री. ऋषिकेश जगताप	श्री. वरद कठापुरकर
४	मराठी चित्रपट	श्रीमती मधुरा वेलणकर	श्री. शंतनु रोडे
५	उपशास्त्रीय संगीत	श्री. राहुल देशपांडे	श्री. भाग्येश मराटे
६	किर्तन/समाज प्रबोधन	श्री. जयवंत बोधले	श्री. ज्ञानेश्वर माऊली कदम
७	तमाशा	श्री. नितिन बनसोडे	श्रीमती अमृता थोरात
८	शाहिरी	शाहिर आझाद नाईकवडी	शाहिरा अनिता खरात
९	नृत्य	श्रीमती वृषाली दाबके	श्री. संतोष भांगरे
१०	लोककला	श्री. संदिप पाल महाराज	श्री. चेतन बेले
११	आदिवासी गिरीजन	श्री. साबुलाल बाबुलाल दहिकर	श्रीमती गंगुबाई चांगो भगत
१२	कलादान	श्रीमती कस्तुरी देशपांडे	श्री. सिद्धेश कलिंगण
१३	प्रयोगात्मक कलेच्या क्षेत्रातील अभ्यासक वपत्रकार	श्री. खंडुराज गायकवाड	श्रीमती तेजस्विनी चव्हाण-आचरेकर
१४	लोकनृत्य	श्री. दिपक बिडकर	श्री. गणेश कांबळे
१५	लावणी/संगीतबारी	श्रीमती प्रमिला बोधगेकर	श्रीमती वैशाली वाफळेकर
१६	भारुड/विधीनाट्य/गौळण	श्री. हमीद सय्यद	श्री. रामानंद उगले
१७	वाद्य निर्मिती करणा कलाकार	श्री. उमाकांत दाते	श्री. सर्वजीत विष्णु पोळ
१८	झाडीपट्टी/दंडार/खडीगंमत	श्री. मुकेश देशमुख	श्री. दुधराम कावळे (झाडीपट्टी)
१९	दशावतार/नमन खेळ/वहीगायन	श्री. लक्ष्मीकांत नाईक	श्री. रामकृष्ण कैलास घुळे (वहीगायन)
२०	दुर्मिळ, प्रयोगात्मक कला व मौखिक परंपरा जपणारे व त्यांचे जतन, संवर्धन करणाऱ्या व्यक्ती/संस्था	श्रीमती रेणुका शेंडगे जेजुरीकर	श्री. प्रसाद गरूड

राज्य सांस्कृतिक युवा पुरस्कार २०२४-२५

अ. क्र.	कलाक्षेत्र	सन २०२४	सन २०२५
२१	प्रयोगात्मक कलेशी संबंधित संग्रहालय/संस्था	सव्यासाची गुरुकुलम श्री. लखन जाधव	इतिहासाचे अबोल साक्षीदार बहुउद्देशिय ट्रस्ट (श्री. निलेश सकट)
२२	ध्वनीतंत्रज्ञ/संकलक पुरस्कार	श्री. प्रणाम पानसरे	श्री. विराज भोसले
२३	संगित संयोजन	श्री. अनुराग गोडबोले	श्री. अमित पाध्ये
२४	व्हाईस ओव्हर आर्टिस्ट/निवेदन	श्रीमती मेघना एरंडे	श्रीमती समिरा गुजर

“छत्रपती संभाजी महाराज महाराष्ट्र प्रेरणा गीत पुरस्कार”

मराठी अथवा मराठी बोलीभाषेमधून लिहिलेल्या व संगीतबद्ध झालेल्या एका प्रेरणा गीतास दरवर्षी महाराष्ट्र शासनाकडून “छत्रपती संभाजी महाराज राज्य प्रेरणा गीत पुरस्कार” या नावाने सन २०२५ पासून सुरू करण्यात येत आहे.

पुरस्काराचे स्वरूप- रुपये २.०० लक्ष

सन २०२५ या वर्षीचा पहिला “महाराष्ट्र प्रेरणा गीत पुरस्कार” स्वातंत्र्यावीर “विनायक दामोदर सावरकर यांच्या अनादी मी अनंत मी.” या गीताला देण्यात आलेला आहे.

आशा रेडीओ पुरस्कार

रेडिओ क्षेत्रात विशेष लक्षणीय कार्य करणाऱ्या व्यक्तींना आशा रेडिओ पुरस्काराने सन्मानित करण्यात येते.

पुरस्काराचे स्वरूप- मानचिन्ह, सन्मानपत्र

क्षेत्रे :-

अ. क्र.	पुरस्काराचे नाव	विजेत्यांचे नाव	चॅनलचे नाव
१	आशा रेडीओ जीवन गौरव पुरस्कार	श्री. विश्वनाथ ओक	--
२	आशा सर्वोत्कृष्ट रेडीओ केंद्र	रेडिओ सिटी	रेडिओ सिटी
३	आशा सर्वोत्कृष्ट कम्युनिटी रेडिओ केंद्र	विकास भारती, नंदुरबार	विकास भारती, नंदुरबार
४	आशा सर्वोत्कृष्ट रेडिओ मनोरंजन कार्यक्रम	मॅजीक कट्टा	मॅजीक FM- १०६.४
५	आशा सर्वोत्कृष्ट रेडीओ सामाजिक कार्यक्रम	महिला जगत	रेडिओ येराळा वणी ९१.२ FM- कम्युनिटी रेडिओ स्टेशन
६	आशा सर्वोत्कृष्ट रेडीओ पुरुष निवेदक	RJ- जितुराज	रेडिओ मिर्ची
७	आशा सर्वोत्कृष्ट रेडीओ महिला निवेदक	RJ- मलीष्का	Red FM
८	आशा सर्वोत्कृष्ट नवोदित रेडीओ निवेदक	कुणाल पाटील	इश्क FM
९	आशा सर्वोत्कृष्ट रेडीओ मराठी निवेदक	RJ- शोनाली	रेडिओ सिटी
१०	आशा सर्वोत्कृष्ट सामाजिक उत्तरदायित्व भान असणारा कार्यक्रम	अंगदाता	BIG FM- मुंबई
११	आशा सर्वोत्कृष्ट सामाजिक उत्तरदायित्व भान असणारा मराठी कार्यक्रम	दिलसे टोमॅटो FM कोल्हापूर	टोमॅटो FM कोल्हापूर
१२	आशा सर्वोत्कृष्ट स्टोरी टेलिंग कार्यक्रम	अन उलझे रहस्य	रेडिओ ऑरेंज, अकोला